ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK SUPREME COUNCIL FOR CULTURE, LANGUAGE AND HISTORY
ATATÜRK RESEARCH CENTER

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Journal of Atatürk Research Center

CİLT/VOLUME: **XXXII** | BAHAR/SPRING: **2016** | SAYI/ISSUE: **93**

ISSN 1011 - 727X

Bahar ve Güz Dönemlerinde Yayımlanan Hakemli Dergi
Peer Reviewed Journal Published in Spring and Autumn

Levent Şahverdi Arşivi

DANIŞMA KURULU / ADVISORY COMMITTEE

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN	Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Yakup MAHMUDOV	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi - Bakü/AZERBAYCAN
Nihat BÜYÜKBAŞ	Atatürk Araştırma Merkezi Başkan Yardımcısı - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ	Dumlupınar Üniversitesi - Kütahya/TÜRKİYE
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU	Hacettepe Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Arshi KHAN	Aligarh Muslim University - HİNDİSTAN
Prof. Dr. Cesar ROSS	Santiago Üniversitesi - ŞİLİ
Prof. Dr. Cengiz HAKOV	Sofya/BULGARİSTAN
Prof. Dr. Çağrı ERHAN	İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi - İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Erden KAZHYBEK	KAZAKİSTAN
Prof. Dr. Ewa SIEMIENIEC GOLAS	Jagiellonian University - POLONYA
Prof. Dr. Hacı Murad DONOGO	Dağıstan - RUSYA FEDERASYONU
Prof. Dr. Halil BAL	İstanbul Üniversitesi - İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI	Kırıkkale Üniversitesi - Kırıkkale/TÜRKİYE
Prof. Dr. Husnija KAMBEROVİC	Saraybosna/BOSNA-HERSEK
Prof. Dr. İbrahim Halil El-ALLAF	Musul Üniversitesi - Musul/IRAK
Prof. Dr. İsmail COŞKUN	İstanbul Üniversitesi - İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Kemal ÇELİK	Başkent Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mahmut Ali El-DAVUD	Arap Tarihçiler Birliği Üyesi - IRAK
Prof. Dr. Mehmet CANATAR	İstanbul Üniversitesi - İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet TEMEL	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi - Muğla/TÜRKİYE
Prof. Dr. Muhammed ARNAUT	World of Islamic Science and Technology University - Amman/ÜRDÜN
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mustafa TURAN	Gazi Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ	Hacettepe Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ	Erzincan Üniversitesi - Erzincan/TÜRKİYE
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN	Ankara Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR	Fırat Üniversitesi - Elazığ/TÜRKİYE
Prof. Dr. Ömer TURAN	Orta Doğu Teknik Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Recep ŞKRİYEL	Novi Pazar Devlet Üniversitesi - SIRBİSTAN
Prof. Dr. Selami KILIÇ	Atatürk Üniversitesi - Erzurum/TÜRKİYE
Prof. Dr. Selma YEL	Gazi Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Stefano TRINCHESE	Univ. G.D'Annunzio Chieti Pescara - Roma/İTALYA
Prof. Dr. Şükrü HANİOĞLU	Princeton Üniversitesi - ABD
Doç. Dr. Uğur ÜNAL	Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü - Ankara/TÜRKİYE
Doç. Dr. Hasan CİCİOĞLU	Doğu Akdeniz Üniversitesi - Gazimağusa/KKTC
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi - Bakü/AZERBAYCAN
Bedrettin KORO	Tarih Bilimleri Uzmanı - KOSOVA
Janos HOVARİ	Budapeşte/MACARİSTAN

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

CİLT/VOLUME: **XXXII** BAHAR/SPRING: **2016** SAYI/ISSUE: **93**

Sahibi / *Owner*
Atatürk Araştırma Merkezi adına Başkan / *Owner on behalf of Atatürk Research Center*
Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı - ANKARA

Editörler / *Editors*
Prof. Dr. Selma YEL
Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi - ANKARA

Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi - ANKARA

Editör Yardımcıları / *Assistants of Editor*
Halit Aytuğ TOKUR
Atatürk Araştırma Merkezi - ANKARA
Aynur YAVUZ AKENGİN
Atatürk Araştırma Merkezi - ANKARA
Orhan NEÇARE
Atatürk Araştırma Merkezi - ANKARA

Yayın Kurulu / *Editorial Board*
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi - ANKARA
Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI
Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi - KIRIKKALE
Prof. Dr. Ömer TURAN
Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi - ANKARA
Prof. Dr. Mehmet TEMEL
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi - MUĞLA
Prof. Dr. Selami KILIÇ
Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi - ERZURUM
Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ
Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi - ERZİNCAN
Nihat BÜYÜKBAŞ
Atatürk Araştırma Merkezi Başkan Yrd. - ANKARA

Yazı İşleri Müdürü / *Journal Administrator*
Hüseyin TOSUN
Atatürk Araştırma Merkezi - ANKARA

HABERLEŞME / *INFORMATION*
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Ziyabey Caddesi Nu: 19 06520 Balgat / ANKARA
Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 • Fax: (0 312) 285 55 27
e-mail: dergi@atam.gov.tr • web: http://www.atam.gov.tr

Basıldığı Yer: ÜÇ S Basım Limited Şirketi - Tel: 0 312 395 94 45
Basım Tarihi: Aralık 2016 - Ankara

Levent Şahverdi Arşivi

BU SAYININ HAKEMLERİ / ABRITRALS FOR THIS ISSUE

Prof. Dr. İbrahim GÜNER	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü - MUĞLA
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR	Fırat Üniversitesi İnsan ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü - ELAZIĞ
Prof. Dr. Emine İNANIR	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı - İSTANBUL
Prof. Dr. M. Sıtkı BİLGİN	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Siyasal Bilgiler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü - ANKARA
Prof. Dr. Nesimi YAZICI	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü - ANKARA
Dr. Hilmi BENGİ	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Rektör Yardımcısı - ANKARA
Yrd. Doç. Dr. Gökhan ERDEM	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü - ANKARA

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER / *CONTENTS*

Seydi Vakkas TOPRAK Lozan Antlaşmasının İmzalanması ve Onaylanmasının Tanin Gazetesinde Yankıları
Echoes of The Signature and Ratification of Treaty of Lausanne in The Tanin 1

Nadir YURTOĞLU Haberleşme Sektörünün Önemli Bir Teşekkülü: Millî Mücadele Döneminden 1960 Yılına Türkiye'de Posta, Telgraf ve Telefon (PTT) Teşkilatı (1920-1960)
An Important Organization of The Communication Sector: The Post, Telegraph and Telephone (PTT) Organization from The War of Independence Period Until 1960 (1920-1960)..... 47

Osman GÜMÜŞÇÜ - Nazan KARAKAŞ ÖZÜR Türkiye'de Modern Coğrafyanın Kuruluşu ve Örgütlenmesi
Foundation and Organization of Modern Geography in Turkey (1915-1941) 105

İsmail KÖSE Boraltan Faciası: Türk Kökenli Sovyet Vatandaşı Mültecilerin Sovyetler Birliği'ne İadesi (1945)
Tourist Promotion and Propaganda Activities in The Period of Press-Edition and Tourism General Directorate 149

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Yayın İlkeleri..... 187
Journal of Atatürk Research Center Editorial Principles..... 193

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

LOZAN ANTLAŞMASININ İMZALANMASI VE ONAYLANMASININ TANİN GAZETESİNDE YANKILARI

Seydi Vakkas TOPRAK[**]

ÖZET

Lozan Antlaşması müzakereleri devam ederken Türkiye basınında müzakerelerle ilgili yoğun tartışmalar devam etmekteydi. Genel olarak İstanbul basını müzakereler aleyhinde yayın yaparken Ankara basını müzakereleri destekler mahiyette yayın yapmaktaydı.

Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra ise lehteki yayınlar artarak devam ederken aleyhteki yayınlar eleştirilerinin dozunu azaltmıştır. Bu süreçte incelediğimiz Tanin Gazetesi, Türkiye'nin bağımsızlığını sağlayan Lozan Antlaşması'nın önemini kabul ederken Nüfus Mübadelesi, Musul Meselesi, savaş tazminatı ve sınırlar gibi muallâkta kalan konularda eleştirilerini devam ettirmiştir.

Lozan Antlaşması'nın imzalanması, TBMM'de onaylanması ve uygulanması sürecini günü gününe takip eden Tanin, yabancı basından yaptığı alıntılarla antlaşmanın Avrupa'daki yankılarını da Türkiye kamuoyuna duyurmuştur. Özellikle iktisadî nüfuz bölgeleri gibi Avrupa gazetelerinde Türkiye aleyhinde çıkan yayınları aktararak Türkiye'nin tam bağımsızlığına dikkat çekmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tanin Gazetesi, Nüfus Mübadelesi, Lozan Antlaşması', Savaş Esirleri, Musul Petrolleri, Osmanlı Dış Borçları, İşgal Altındaki Yerlerin Tahliyesi.

---

* Bu makale, 13–15 Kasım 2013 tarihlerinde Ankara'da düzenlenen **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları-I**, **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu**'nda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Adıyaman, seyditoprak@gmail.com, seyditoprak@adiyaman.edu.tr

Levent Şahverdi Arşivi

ECHOES OF THE SIGNATURE AND RATIFICATION OF TREATY OF LAUSANNE IN THE TANIN

ABSTRACT

While the Lausanne treaty negotiations were going on, intense discussions were being carried out in Turkey. Istanbul press was, in general, publishing against the negotiations and on the other hand Ankara press was publishing in favour of the treaty.

After the Lausanne Treaty was signed the publishing in favour of the treaty increased and the ones publishing against it decreased the amount of critiques. Tanin journal which we searched to understand this period approves the importance of the Lausanne Treaty providing the independence of Turkey but still continues its critiques about the pending subjects like population exchange, Mosul issue, war compensation and borders.

Tanin Journal which follows the signing of the Laussane treaty, the confirmation of it in the parliament and carrying out process day by day announces the reflection of the treaty in Europe to Turkish public opinion by the way of giving excerptions from the foreign press. Especially citing the articles like Economical domains published against Turkey in the European journals it points out the exact independence of Turkey.

Key Words: Tanin Newspaper, The Population Exchange, The Treaty of Lausanne, Prisoners of War, Mosul Oil, Ottoman Foreign Debt, the Evacuation of Occupied Places.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

I. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan son barış antlaşması Lozan'dır. 1918 yılı sonbaharında savaşı kazanan İtilaf Devletleri kaybeden devletlerle peyderpey antlaşmalar imzalamışlardır. Savaşı kaybeden devletlerden biri olan Osmanlı Devleti ile önce Mondros Ateşkes Antlaşması, takip eden yıllarda ise Sevr Antlaşması imzalanmıştır. Bu sırada Anadolu'da başlayan istiklâl mücadelesi, İstanbul'un işgalinden sonra Ankara'da açılan TBMM'nin öncülüğünde zaferle sonuçlanmıştır. İtilaf Devletleri'yle Mudanya Ateşkes Antlaşması'nı imzalayan TBMM, yeni bir barış antlaşmasının zeminini hazırlamıştır.

Barış antlaşması yapmak üzere Türkiye'nin İtilaf Devletleri'yle yürüttüğü Lozan Konferansı müzakereleri, iki devrede tamamlanmıştır. Oldukça çetin geçen müzakerelerin ilk devresinde gerek TBMM'de, gerekse basında müzakere sürecine yönelik oldukça ağır eleştiriler yapılmıştır. Lozan Konferansı'nın kesintiye uğramasından sonra TBMM seçim kararı alarak dağılmıştır. 23 Nisan 1923'te Lozan'da müzakerelerin ikinci devresi başladığında TBMM toplantı halinde olmadığından meclisteki olası eleştirilerin önüne geçilmişti. Ancak basın yoluyla yapılan eleştiriler devam etmekteydi. İstanbul basının önemli bir kısmı, Lozan Konferansı sırasında, müzakereler aleyhinde, Ankara basını ise müzakereleri destekler mahiyette yayın yapmıştır.

Lozan Konferansı müzakereleri ve Lozan Antlaşması hakkında çok sayıda bilimsel çalışma yapılmış olmasına rağmen Lozan Antlaşması'nın 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanmasından sonra muhalif basının takındığı tavırla ilgili çalışmalar oldukça azdır. Bu çalışma, Lozan Antlaşması'nın imzalanması ve TBMM'de onaylanması sürecindeki muhalif basınının tavrını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma yöntemi olarak gazete taraması seçilmiştir. Bu dönemin gazetelerinde çok sayıda makale, haber ve yabancı gazetelerden yapılan alıntı tespit edildiğinden, temel kaynak olarak bir gazetenin değerlendirilmesi düşünülmüştür. Örnek gazete olarak da Ankara'ya karşı şiddetli bir muhalefet kampanyası yürüten *Tanin* seçilmiştir. Bu çalışma, barış antlaşmasının imzalanması ve işgal altındaki yerlerin tahliyesi sürecinde *Tanin*'in yayımlanan tüm sayıları taranarak hazırlanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Tanin Yazarlarının Barışla İlgili Düşünceleri

Tanin gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit, 24 Temmuz 1923 tarihli yazısında, Lozan'da imzalanan *barışı bir milletin tarihinde ender görülebilecek olaylardan biri* kabul ederek Avrupa'dan atılan Türklerin, Lozan'la yeniden dirildiğini ve Sevr Antlaşması'nı yırttığını yazmıştır. Başyazar, Batının Doğu'ya karşı beslediği üstünlük duygusunu yıkarak bir Türk'ü ve bir Müslüman'ı Avrupalılarla eşit seviyeye getirdiği için Lozan'ın, Batı ve Doğunun ilişkilerinde iyi bir başlangıç olabileceğini ileri sürmüştür[1].

Lozan Antlaşması'nın Türkiye ile Avrupa arasında muallâkta bıraktığı sorunları gündeme taşıyan başyazar, halledilememiş meselelerin hakeme havale edilmesi yöntemi benimsendiği için Avrupa ile Türkiye arasında ihtilaf çıkmayacağını belirtmiştir. Ona göre, dokuz ay zarfında çözülmezse Cemiyet-i Akvam'a havale edilecek olan Musul Meselesi'nin Türkiye ile İngiltere arasında göstermelik olarak değil de gerçekten çözülmesi gerekmektedir. Aksi takdirde Musul Meselesi iki ülke ilişkilerinde bir problem olarak kalmaya devam edecektir. Başyazar, İngiltere'nin Türkiye'nin etrafını bir Kürdistan çemberiyle kuşatma ihtimalini Musul petrolleri kadar önemli görmektedir[2].

Hüseyin Cahit, seçimlerden sonra ilk kez toplanacak olan yeni meclisi değerlendirirken; Lozan Antlaşması nedeniyle tüm dikkatlerin yeni meclise çevrildiğini vurgulamıştır. Ona göre seçimleri her tarafta Müdafaa-i Hukuk adayları kazandığı için Birinci Meclis ile toplanacak olan İkinci Meclis arasında büyük farklar vardır. Birinci Meclis, partilerin olmadığı bir ortamda seçilmiş, siyasetsiz, vatan savunması etrafında birleşen farklı fikirleri bünyesinde barındıran bir meclisti. İkinci Meclis ise, tek bir teşkilat tarafından seçilen mebuslardan oluştuğu için farklı seslerin temsiline imkân vermemiştir[3].

Başyazar, 30 Temmuz 1923 tarihli yazısında ise görülmekte olan ekonomik istikrarsızlık nedeniyle hükümeti suçlamıştır. Ona göre, Lozan Antlaşması imzalandığı halde piyasalar düzelmemiştir. Oysa daha önceleri barış ihtimali belirdiğinde bile faizler düşerek piyasalar olumlu yanıt verirken, barış imzalandığı halde faizlerin düşmemesi ve piyasaların düzelmemesi istikrarsızlıktır. Yazar bu durumdan hükümeti sorumlu tutmuştur[4].

---

1 **Tanin**, 24 Temmuz 1923, no: 281.

2 **Tanin**, 25 Temmuz 1923, no: 282.

3 **Tanin**, 29 Temmuz 1923, no: 283.

4 **Tanin**, 30 Temmuz 1923, no: 284.

Levent Şahverdi Arşivi

Hüseyin Cahit, yeni meclisi ele aldığı 12 Ağustos 1923 tarihli yazısında; ilk meclis gibi, bu meclisin de *Büyük Millet Meclisi* unvanına sahip olup olamayacağının beli olmadığını iddia etmiştir. Ona göre Birinci Meclis, *Büyük* ismini hak etmiş tarihteki ender meclislerden biridir. Yeni meclisin de vazifesini aynı samimiyet ve içtenlikle yapması ve vicdanına göre davranması gerektiğini belirtmiştir. Savaş zamanında zafere ulaşma amacının pek çok acıyı hissettirmediğini, ancak savaştan sonra bütün eksikliklerin ve ihtiyaçların ortaya çıktığını ifade eden yazar, bu zor devrede hem millete hem de meclise düşen görevler olduğunu dile getirmiştir. Yeni yönetimden bir anda bütün dertlere çare bulmasını beklemenin haksızlık olacağını, barışın imzalanması ve meclisin açılmasıyla sıkıntıların bitmeyeceğini dile getirerek okul, yol, ordu, donanma, asayiş, tarım, memleketin imar ve iskânı meselelerinin meclisin halletmesi gereken acil konular olduğunu vurgulamıştır. Muhalefetin olmadığı meclise, basının yardımcı olmak için elinden geleni yaptığı bu uygun ortamda yeni meclisin, milletin verdiği güvene layık olmak için iyi çalışması, milletin ihtiyaçlarını unutmayarak kamuoyunun isteklerine kulak vermesi ve halisane çalışması gerektiğini vurgulamıştır[5].

Başyazara göre; halk barışa büyük bir umut bağlamış ancak umutlar boş çıkmıştır: Zorluklarla başlayacak olan barışın bir tılsım gibi tüm ihtiyaçları karşılaması mümkün değildir. Barış, yaraları tedavi imkânı verir ancak çalışmanın etkisini görmek için bir müddet beklemek gerekir. Her şeyin düzeleceğine inanmak da doğru değildir. Büyük sıkıntılardan sonra devlet mekanizmasını baştan aşağı değiştirmek daha kuvvetli, ilim ve tecrübe sahibi milletler için bile zor olmuştur. Ticaretin gelişmesi, sermaye birikimi ve faaliyet sahalarının açılması için sükûnetin, nizamın, emniyetin ve güvenin yeniden kurulması lazımdır[6].

Antlaşmanın onaylanması için mecliste yapılan müzakereleri değerlendiren Hüseyin Cahit, muhalefet bulunmadığı için antlaşmanın hiç itiraza uğramadan kabul edilmesini beklediğini, ancak lehinde de aleyhinde de pek çok söz söylenebilecek siyasî bir belge olan Lozan Antlaşması aleyhinde bazı mebusların konuştuğunu ifade etmiştir. Yazara göre; gelecekte büyük ihtilaflara sebep olacak bazı konuları muallâkta bırakmış olsa da Lozan, Sevr Antlaşması ile karşılaştırıldığında, sonsuza kadar iftihar edilebilecek bir belgedir. Lozan akla geldiğinde mutlaka Sevr'i hatırlamak gerekir. Eğer Anadolu'da millî hareket olmasaydı

5 **Tanin**, 12 Ağustos 1923, no: 297.

6 **Tanin**, 21 Ağustos 1923, no: 306.

Levent Şahverdi Arşivi

memleketin kaderinin Sevr ile belirlenmiş olacağını vurgulayan yazar, güney sınırları, Batı Trakya, Ege adaları ve Musul meselelerinde Lozan'daki murahhasları itham etmeyi doğru bulmamıştır. Ona göre, antlaşmanın hür ve bağımsız bir Türkiye temin etmiş olması çok önemlidir. Eğer bunu sağlayamamış olsaydı bir kaç mebus yerine bütün meclis ret yönünde görüş beyan ederdi. Bazı noksanlıklarından dolayı Lozan Antlaşması'nı reddetmek doğru değildir. Antlaşmanın sağladığı bağımsızlıktan dolayı imzalayanları alkışlamak gerekir[7].

Anadolu'da oluşturulmaya çalışılan *İktisadî Nüfuz Bölgeleri* meselesini gündeme getiren başyazar, barış zamanında Avrupalılara güvenilip güvenilemeyeceğini tartışmıştır. Ona göre, şimdiye kadar büyük devletlerden saldırgan ve hukuk tanımaz tavırlar gören Türkiye, bu devletlerin iyi niyet adımlarını beklemektedir. Oysa İngiltere, Fransa ve İtalya Sevr Antlaşması'nı hazırlarken Türkiye'yi nüfuz bölgelerine ayırmışlardı. Lozan Antlaşması imza edildikten sonra da benzer çalışmaların olduğu haberleri gelmiştir. Yeni Türkiye'nin iktisadî nüfuz bölgelerine işaret edebilecek niyetleri kabul etmesi mümkün değildir[8].

Savaş ve barış dönemini ele alan *Tanin* muhabiri İsmail Müştak, *Sulha Doğru* başlıklı yazısında, Lozan Antlaşması'yla Türkiye'nin medeni devletlerin arasına girdiğini vurgulamıştır. Milletlerin tarihindeki başarıları, geçmişle geleceği birbirine bağladığı için Türkler de, mazinin zaferini tarihe geçirirken aynı zamanda gelecek için hazırlanmalı, medeniyet kervanına yetişmek için büyük hamleler yapmalıdır. Tılsımlı bir hazine olan barışın yolu çetin ve puslu, mesafesi uzak ve tehlikeli olduğundan sebat, azim ve metanetle çalışmak, akıl ve tedbiri elden bırakmamak gerekmektedir[9]. Muhabir, barış devresinde yapılacakları kendi mesleği olan gazetecilikten yola çıkarak ele almış ve basının, gerçeklerden başka hiçbir şeye boyun eğmeden, kalemini riya ve dalkavukluğa feda etmeden çalışması gerektiğini vurgulamıştır[10].

Tuğrul imzalı bir makaleye göre; barışın en önemli sorunu bir ilim, iktisat ve maliye meselesi olan nüfus mübadelesidir: Mübadelenin faydalı sonuçlar verebilmesi için bilimsel yöntemlerle hareket edilmesi gerekmektedir. Son yıllarda Türkiye'ye ilmi usulde sokulmayan muhacirler iskân edildikleri yerlerin iklimi-

7 **Tanin**, 23 Ağustos 1923, no: 308.

8 **Tanin**, 3 Eylül 1923, no: 319.

9 **Tanin**, 25 Temmuz 1923, no: 282.

10 **Tanin**, 29 Temmuz 1923, no: 283.

Levent Şahverdi Arşivi

ne, ekonomik ve sosyal şartlarına uymadıkları için mahvolarak başka yerlere dağılmışlar ve gittikleri yerlerde azınlıklar oluşturmuşlardır. Mültecilerin iktisadî olarak kendilerini geçindirebilecekleri yerlere yerleştirilmesi gerekmektedir. Medeni memleketlerde imar usullerinin amacı ortak bir kültürün oluşturulması olduğundan Anadolu'ya gelecek herkesin Türk kültürüne uymayı kabul etmesi lazımdır[11].

Tuğrul; yeni meclisin açılış merasimini aktarırken mebusların fikirlerini de sormuştur. Mebuslar, Birinci Meclisin görevini yaparak memleketi düşmandan kurtardığını, İkinci Meclisin ise memleketi bilimsel, sosyal ve ekonomik yönden ihya edeceğini söylemişlerdir. Tuğrul'un haberine göre; Lozan murahhaslar heyeti müşavirlerinden Zekai Bey, verdiği beyanatta; Lozan Antlaşması ile ekonomik gelişmesine engel hiçbir sorunu kalmayan Türkiye'nin, dünya nazarında tam bağımsız bir devlet olarak meydana çıktığını belirtmiştir[12].

Münir Müeyyed imzalı bir yazıda; Mübadele Komisyonu ve hükümetin vereceği mübadele tahsisatı hakkında mecliste tartışma çıkabileceği uyarısı yapılmıştır. Yazıya göre; İsmet Paşa'nın, Lozan Antlaşması hakkında bilgi verdiği Halk Fırkası toplantısında, mebuslar genel itibariyle antlaşmayı kabul etme eğilimi göstermişlerdir. Bazı mebusların sınırlar hakkında çekincelerinin olduğu gözlenmiştir. Antlaşma metninin TBMM'deki işlem aşamalarını aktaran Münir Müeyyed'e göre Hariciye Encümeni, metin üzerindeki tetkiklerini tamamlayarak antlaşmayı Meclis Genel Kuruluna havale etmiştir. Genel Kurulda encümenin mazbatası okunduktan sonra Hariciye Encümeni Başkanı Yusuf Kemal Bey tetkiklerin sonuçlarını açıklayarak karşılıklı eşitlik üzerine imzalanmış olan Lozan Antlaşması'nın onaylanmasını meclisten istemiştir[13].

Tanin'e göre; Niyazi, Hamdullah Suphi, Yahya Kemal, Şükrü Kaya ve Faik Beyler mecliste antlaşma aleyhinde konuşarak Misak-ı Millî'nin gerçekleşmemiş olmasını, güney sınırlarını, Antakya ve İskenderun'un Fransa mandasına bırakılmasını eleştirmişlerdir. Aynı mebuslar, Musul'un İngiliz yönetimine terk edilmesine, Edirne'nin yaşaması için yeteri kadar arazinin elde tutulmamasına, Yunanistan'dan alınacak savaş tazminatından vazgeçilmesine, Batı Trakya ve Ege adalarının Yunanistan'a verilmesine karşı çıkmışlardır[14].

---

11 **Tanin**, 4 Ağustos 1923, no: 289.

12 **Tanin**, 12, 13 Ağustos 1923, no: 297, 298.

13 **Tanin**, 22 Ağustos 1923, no: 307.

14 **Tanin**, 22 Ağustos 1923, no: 307.

Levent Şahverdi Arşivi

Lozan Antlaşması hakkında mecliste yapılan konuşmaları değerlendiren Münir Müeyyed, verilen sert nutuklardan kesitler de sunmaktadır[15]. Münir Müeyyed'in haberine göre İstanbul'un tahliyesi tamamlandıktan sonra meclis bir hafta tatil edilecek ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a gelecektir. Bu sırada TBMM'nin İstanbul'da birkaç toplantı yapması muhtemeldir. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a geleceği haberi daha sonra *Tanin*'de yalanlanmıştır[16]. Ayrıca Lozan Antlaşması'nın TBMM'de onaylandığı günün ertesinde, sert muhalefetiyle tanınan başyazar Hüseyin Cahit'in, barışla değil de kumarla ilgili bir konuyu ele almış olması tarafımızdan manidar bulunmuştur[17].

Antlaşmayla İlgili Tanin'de Çıkan Çeşitli Haberler

Tanin, İsmet Paşa'nın verdiği bir teminattan söz eden Venizelos'un, Yunanistan ve Türkiye'nin eski düşmanlıkları unutarak iyi ilişkiler kuracağını söylediğini haber vermektedir[18]. Bu teminatın ne olduğu konusunda herhangi bir bilgi vermeyen gazete, Ankara Hükümeti ile Yunanistan ve Batılılar arasında zımnî bir anlaşmanın var olduğu izlenimini vermeye çalışmıştır.

Tanin, Lozan Antlaşması'nın imzalandığı salon ve salondaki protokolü ayrıntılarıyla tarif etmiştir. Antlaşmanın imzalandığı gün kaleme alınmış olan *Son Gün* başlıklı bir yazıda, İsviçre Cumhurbaşkanı başkanlığında düzenlenecek olan imza töreni anlatılmaktadır. Ayrıca Sırpların antlaşmanın malî ve iktisadî maddelerini imzalamayacakları, tüm imzalar tamamlandıktan sonra konferansın kapanacağı gibi haberler gazete tarafından okuyucularına aktarılmaktadır[19].

Antlaşmanın imzasından sonra bir müddet daha İsviçre'de kalan Türk temsilci heyetinin faaliyetleri de *Tanin* tarafından kamuoyuna aktarılmıştır. Bir ticaret antlaşması yapmak amacıyla uçakla Bern'e giden İsmet Paşa'nın İsviçre Cumhurbaşkanı ile görüştüğünü bildiren gazete, murahhaslar heyetinin bir İtalyan savaş gemisiyle Lozan'dan döneceğini haber vermiştir. Antlaşmanın imzalanmasından hemen sonra İsmet Paşa'nın İstanbul'a hareket edeceğine dair Şark Ajansından alınan haberler *Tanin*'de çokça yer almıştır. Ayrıca Ankara

15 **Tanin**, 23 Ağustos 1923, no: 308.

16 **Tanin**, 24, 28 Ağustos 1923, no: 309, 313.

17 **Tanin**, 24 Ağustos 1923, no: 309.

18 **Tanin**, 24 Temmuz 1923, no: 281.

19 **Tanin**, 25 Temmuz 1923, no: 282.

Levent Şahverdi Arşivi

Hükümeti tarafından barışın imzalandığının resmen ilan edildiği haberi de gazete tarafından kamuoyuna duyurulmuştur[20].

Antlaşmayı imzalayan murahhaslar heyetinin yurda dönüşüyle ilgili yazılara sütunlarında geniş yer ayıran *Tanin*, Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'de bulunması nedeniyle İsmet Paşa'nın da İzmir'e gideceğini yazmıştır. Murahhasların bir kısmının trenle İstanbul'a gelecekleri haber verilirken, heyetten Zekai ve Tahir Beylerin İstanbul'a gelmiş oldukları bilgisi de verilmektedir. Tahir Bey'in Adnan Bey'le buluşarak antlaşmanın uygulanması hakkında bilgi verdiği haberleri de gazetede yer almıştır. Yine İsmet Paşa'nın Lozan'dan İstanbul'a hareket etmesinin beklendiği, böyle olursa Türk-Amerikan Antlaşması müzakerelerinin Ankara'da sürdürüleceği de okuyuculara duyurulmuştur[21].

Barış dolayısıyla Darülfünun hocalarının toplanarak üzerlerine düşen görevleri yerine getirmek için karar alacakları haberi *Tanin*'de yer almaktadır. Habere göre, Lozan'da barışı imzaladığı kalemi hediye etmek üzere İsmet Paşa Darülfünun'a gidecektir. Sevr Antlaşması'nın imzalandığı kalemin yabancı bir okula verilmesine karşılık Lozan Antlaşması'nın imzalandığı kalemin Darülfünun'a verilmesini anlamlı bulan gazete, İsmet Paşa'nın Darülfünun ziyareti ve öğrencilere verdiği nutka geniş yer vermiştir[22].

İsmet Paşa'nın murahhaslarla birlikte Haydar Paşa İstasyonundan Ankara'ya hareket edeceği ve Pazartesi günü Ankara'ya ulaşacağı haberini duyuran *Tanin*[23], antlaşmanın yabancı okullarda *Türkçe*, *Tarih* ve *Coğrafya* derslerinin Türk öğretmenler tarafından okutulmasıyla ilgili kararını *Fransız Katolik Mektebi* dışındaki yabancı okulların kabul ettiğini de kamuoyuna duyurmuştur[24].

Lozan Antlaşması, TBMM'de tasdik edilmeden önce basılmakta olan antlaşma nüshalarının kimseye verilmemesi kararı *Tanin*'de ilan edilmiştir[25]. Yine gazete, yeni meclisin yapacağı ilk işin Ankara'nın başkent olmasını kararlaştırmak olduğu haberini de okuyucularına duyurmuştur[26].

---

20 **Tanin**, 24, 29 Temmuz 1923, no: 281, 283.

21 **Tanin**, 30, 31 Temmuz 1923, no: 284, 285.

22 **Tanin**, 31 Temmuz 1923, no: 285; 8, 12 Ağustos 1923, 297.

23 **Tanin**, 12 Ağustos 1923, no: 297.

24 **Tanin**, 31 Temmuz 1923, no: 285.

25 **Tanin**, 3 Ağustos 1923, no: 288.

26 **Tanin**, 7 Ağustos 1923, no: 292.

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara Hükümetine muhalif olarak bilinen Ali Haydar Mithat'ın[27] *Tanin*'e gönderdiği bir mektup, gazetenin sütunlarına taşınmıştır. Mektupta, Lozan Antlaşması övülerek aynı başarının memleket idaresinde de gösterilmesi gerektiği belirtilmektedir. Ali Haydar Mithat, o sırada istifa etmiş olan Heyet-i Vekile başkanı Rauf Bey'in istifasının TBMM tarafından kabul edilmemesi yolundaki isteğini de bu gazete vasıtasıyla duyurmuştur[28].

Gazete, Ankara Hükümeti'nin Lozan Antlaşması şerefine bastırdığı, üzerinde harap bir kasaba, yıkık bir köprü ve kenarında Gazi Paşa'nın üniformalı bir resminin olduğu bir hatıra pulundan bahsetmektedir[29]. Gazetede, ayrıca antlaşma dolayısıyla, İsmet Paşa'nın mecliste verdiği nutku büyük bir çaba ile hazırlayarak gazetelere ulaştıran Anadolu Ajansı'na teşekkür edilmektedir[30].

Antlaşmayla İlgili Kutlama ve Tebrik Haberleri

Tanin, Lozan Antlaşması'nın imzalanması dolayısıyla yapılan kutlama etkinliklerine sütunlarında geniş yer ayırmıştır. Gazetede neşredilen yazılardan anlaşıldığına göre; Lozan Antlaşması'nın imzalandığını ilan için İstanbul'un çeşitli yerlerinde yüz bir pare top atışı yapıldığı gibi, öğleden sonra limanda bulunan bütün ticaret gemileri yarım saat boyunca aralıksız düdük çalmışlardır. Kurban Bayramı ve Lozan Antlaşması'nın imzalanması aynı güne denk geldiğinden halk coşkulu kutlamalar yapmıştır. Halife Abdülmecid Efendi, Fatih Camii'nde halkla beraber namaz kılmış, İstanbul Valiliğinde tebrikler kabul edilmiştir. Yabancı devletlerin temsilcileri ve gayrimüslimlerin ruhanî liderleri valiye tebriklerini sunmuşlardır. İstanbul Komutanlığında resmi tören yapılmıştır. İstanbul'da halifenin de katılımıyla halk camilerde toplanarak şehitler için dua etmiştir. Ankara'da barışın imzalanmasını kutlamak için toplar atılmış, Bursa, İzmir, Adana, Zonguldak, Elmalı, Kars, Van ve Edirne'de Lozan'ın imzalanmasından dolayı sevinç gösterileri yapılmıştır. Kadıköy'de akşamdan sabaha

27 Ali Haydar Mithat, I. Meşrutiyet'in ilanı ve Kanuni Esasi'nin hazırlanması sürecinde önemli roller üstlenmiş, daha sonra Yıldız Mahkemesi'nde Sultan Abdülaziz'in ölümüyle ilgili suçlu bulunarak Taif zindanına gönderilen ve orada ölen Mithat Paşa'nın oğludur.

28 **Tanin**, 11 Ağustos 1923, no: 296.

29 **Tanin**, 24 Ağustos 1923, no: 309.

30 **Tanin**, 24-28 Ağustos 1923, no: 309-313.

Levent Şahverdi Arşivi

kadar sinema, konser, dans, ateş oyunları ve bahçe eğlenceleriyle barış kutlamaları yapılmıştır[31].

Gazete, yurt içinden ve dışından gelen kutlama mesajlarını halka duyurmaya gayret göstermiştir. Buna göre; Lozan Antlaşması dolayısıyla Başvekil Hüseyin Rauf Bey, İstanbul Şehremaneti'ne bir kutlama mesajı göndermiştir. İstanbul'da oturan Azerbaycanlılar ile Mısır ve Finlanda Müslümanları İsmet Paşa'ya tebrik telgrafları göndermişlerdir. İstanbul Barosu bir heyet göndererek İsmet Paşa'yı ve Lozan barışını tebrik etmiştir. Rum, Ermeni ve Süryani Cemaatleri de telgraflar göndererek Lozan Antlaşması'nı tebrik etmişlerdir[32]. Hatta İsmet Paşa'nın Çatalca'da bulunduğu sırada tebriklerini sunanlar arasında çeşitli şirketlerin mümessilleri ve gayrimüslim cemaatlerin temsilcileri de bulunmaktaydı[33]. Lozan Antlaşması'nın imzalandığı güne tesadüf eden Kurban Bayramının ilk günü Moskova'daki iki camide namazdan sonra Türkiye'nin kazandığı başarı ve imzaladığı barış için dua edilmiş ve sevinç gözyaşları dökülmüştür[34]. Antlaşmayı kutlamak üzere Münih'te bulunan Türkler çeşitli kutlama etkinlikleri yapmışlar, buradaki Türk Talebe Cemiyeti'nin hazırladığı müsamere büyük ilgi görmüştür[35].

Tanin, üniversite ve bilim çevrelerinin de Lozan Antlaşması'na kayıtsız kalmadığından okuyucu kitlesini haberdar etmiştir. Gazete, Darülfünun yönetiminin barış dolayısıyla İsmet Paşa ve Ankara'ya teşekkür telgrafı gönderdiğini, şehitler için Darülfünun'da anma günleri düzenleme kararı alındığını ve antlaşmanın TBMM'de onaylandığı günün Darülfünun için özel gün olması için çalışma başlatıldığını sütunlarına yansıtmıştır[36].

Gazete, İsmet Paşa'nın Hariciye Murahhaslığında, Selahattin Adil Paşa ve Adnan Bey'in de katılımıyla, müttefiklerin generalleriyle bir toplantı düzenlediği haberini kamuoyuna duyurmuştur. Bu habere göre toplantıya katılan müttefik generalleri, hükümetleri adına, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından dolayı Büyük Millet Meclisi Hükümetini resmen tebrik etmişlerdir[37].

---

31 **Tanin**, 24-29 Temmuz 1923, no: 281-283.

32 **Tanin**, 24, 25, 29 Temmuz 1923, no: 281, 282, 283; 2, 6, Ağustos 1923, no: 287, 291.

33 **Tanin**, 11 Ağustos 1923, no: 296.

34 **Tanin**, 10 Ağustos 1923, no: 295.

35 **Tanin**, 18 Ağustos 1923, no: 303.

36 **Tanin**, 2 Ağustos 1923, no: 287.

37 **Tanin**, 11 Ağustos 1923, no: 296.

Levent Şahverdi Arşivi

Azınlık Cemaatlerinin Antlaşmaya Tepkisi

İstanbul'da yaşayan Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatlerinin Lozan'dan dönen İsmet Paşa'yı Çatalca'da karşılamak için heyetler göndermeleriyle ilgili *Tanin*'de çıkan haberlere yukarıda değinilmişti. Barış antlaşmasının imzalanması münasebetiyle İstanbul'daki azınlık cemaatlerinin ibadethanelerinde ruhanî ayinler düzenleyerek dua ettikleriyle ilgili haberler de gazete sütunlarına yansımıştır. Gazetenin verdiği bilgiye göre; Rum Patrikhanesi temsilcileri İstanbul valisini ziyaret ederek barışın tesisi dolayısıyla tebriklerini sunmuşlardır. Rum Patrikhanesi adına Kayseri Metropoliti TBMM'ye bir telgraf göndererek Lozan Antlaşması'nın imzalanmasını tebrik etmiştir. Mustafa Kemal Paşa da Rum Patrikhanesi'nin bu telgrafına karşılık bir teşekkür telgrafı göndermiştir. Fener Rum Patrikhanesi'nde toplanan Sen Sinod Meclisinde, Lozan Antlaşması kararları hakkında Ankara Hükümetine yazılı başvuru yapılması ve İsmet Paşa İstanbul'a geldiğinde bir heyet gönderilerek görüşmelerde bulunulması kararı alınmıştır[38].

Tanin gazetesinde çıkan yazılara bakılırsa, gayrimüslim cemaatlerin, özellikle Rumların, Lozan Antlaşması'ndan pek hoşnut olmadıkları, Türk yetkililere karşı sergiledikleri sevinç gösterilerinde samimiyetsiz oldukları ve barışın kendileri için ne getirip götürdüğünü tam olarak kestiremedikleri anlaşılmaktadır. Bu kapsamda, Lozan Antlaşması'nın imzalanmış olması nedeniyle Fener Rum Patrikhanesi'nin, yeni durumun tespiti için Patrikhane'de bir komisyon kurduğu anlaşılmaktadır. Bu komisyon, Lozan Antlaşması'nın Rumca çevrisini yaparak antlaşma metni üzerinde çalışmış ve bir rapor hazırlamıştır[39].

Tanin, barış antlaşması karşısında Rumların haklarıyla ilgili dış basında çıkan haberleri de kamuoyuna duyurmaya gayret etmiştir. Gazetenin verdiği bilgilere göre; yabancı gazetelerde Lozan Antlaşması'nda Rumların durumunun net olmadığı, kimlerin antlaşma kapsamında olduğuna Patrikhane'nin karar vermesi gerektiği ve İstanbul Rumlarının antlaşmadan etkilenebileceği gibi konularla ilgili yazılar yayınlanmaktadır[40].

38 **Tanin**, 25 Temmuz - 2 Ağustos 1923, no: 282-287; 6 Ağustos 1923, no: 291.

39 **Tanin**, 25 Ağustos 1923, no: 310.

40 **Tanin**, 11, 27 Ağustos 1923, no: 296, 312.

Levent Şahverdi Arşivi

İsmet Paşa'nın Lozan'dan Dönüşüyle İlgili Haberler

Tanin, İsmet Paşa'nın Lozan'dan dönüşüyle ilgili yazılara sütunlarında çok fazla yer vermiştir. Bu yazılar; antlaşmanın imzalanmasından hemen sonra İsmet Paşa'nın Lozan'dan hareket ederek İstanbul'a geleceğini ve kısa bir süre kaldıktan sonra Ankara'ya gideceğini haber vermiştir. Gazetenin haberlerine göre İsmet Paşa'yı Çatalca'da karşılamakla görevli olan Muallimler Cemiyeti, gazetelere ilan vererek törenin ayrıntılarını ilan etmiş ve üyelerini karşılama törenine davet etmiştir. Muallimler hususi bir tören hazırlamış ve bu tören için özel bir tren tutmuşlardır[41]. İsmet Paşa'nın İstanbul'a ne zaman geleceğiyle ilgili farklı haberler yayınlayan gazete, Muallimler Cemiyetinin, İsmet Paşa'nın dönüş zamanını öğrenmek için vilayete ve polise yaptığı başvuruların sonuçsuz kaldığını da sayfalarına taşımıştır[42].

Amerikalılarla müzakereleri yürüten İsmet Paşa'nın hangi yolla Lozan'dan döneceği de basın için merak konusu olmuştur. Bazı gazeteler deniz yoluyla döneceğini, Anadolu Ajansı ise İzmir'e gideceğini yazmıştır. Ancak İsmet Paşa'nın doğrudan İstanbul'a geleceği, bir müddet burada kaldıktan sonra Gazi Paşa ile buluşmak üzere İzmir'e gideceği de yazılanlar arasındaydı. İsmet Paşa'nın, Lozan'dan ne zaman hareket edeceği hakkında gazetelerin kesin bir bilgi vermediğini *Tanin* ifade etmiştir. Ayrıca İsmet Paşa'nın, İstanbul'da, General Harrington ve müttefiklerin temsilcileriyle bir araya gelerek antlaşmanın uygulanması hakkında görüşmeler yapacağıyla ilgili haberler de gazete sütunlarına yansımıştır[43].

Tanin'e göre; ne zaman ve hangi yolla döneceği hakkında çeşitli söylentiler çıkan İsmet Paşa, Hariciye Murahhaslığına gönderdiği telgrafta, ne zaman döneceğinin belli olmadığını bildirmiştir[44]. Ancak gazete Türk-Amerikan Antlaşması müzakerelerinin Ankara'da sürdürülmesi dolayısıyla İsmet Paşa'nın Lozan'dan İstanbul'a hareket etmesi ihtimali bulunduğu bilgisini okuyucularıyla paylaşmıştır[45]. Bu haberin yayınlandığı tarihi takip eden günlerde ise Türkiye ve ABD arasında Lozan'da devam eden müzakerelerin antlaşma ile sonuçlandığı

41 **Tanin**, 24-25 Temmuz 1923, no: 281-282.

42 **Tanin**, 29 Temmuz 1923, no: 283.

43 **Tanin**, 31 Temmuz 1923, no: 285.

44 **Tanin**, 5 Ağustos 1923, no: 290.

45 **Tanin**, 1 Ağustos 1923, no: 286.

Levent Şahverdi Arşivi

ve İsmet Paşa'nın yurda dönmek üzere olduğu bilgisi verilmiştir. Gazete, dönüş gününe dair kesin bir açıklama yapmamakla birlikte, Lozan'dan hareket etmesi ve TBMM'nin açılışına kadar Ankara'da hazır bulunmasının İsmet Paşa'ya tebliğ edildiğini yazmıştır[46]. Bu haberden bir gün sonra ise gazete, Paşa'nın Lozan'dan ayrılması ve Türkiye'ye dönüş programı ile ilgili ayrıntılı haberler yayınlamıştır[47].

Tanin, İsmet Paşa'nın Türkiye'ye ulaşmasına geniş yer ayırmıştır. Buna göre; İsmet Paşa, Türkiye sınırına girdikten sonra Trakya'da Edirne Valisi, Edirne ahalisi ve diğer devlet erkânı tarafından karşılanmıştır. Karaağaç İstasyonunda bulunan süvari bölüğünü teftiş ettikten sonra trenle Çatalca'ya gelene kadar Karaağaç-Çatalca arasındaki istasyonlarda İsmet Paşa'yı coşkulu kalabalıklar karşılamıştır[48].

Tanin'de yayınlanan *İsmet Paşa Hazretleri Lozan'dan Avdet Etti* başlıklı bir yazıda ise hazırlanan törenin ayrıntıları ele alınmıştır. Karşılama töreni için hazırlanan trenin nasıl süslendiği, Sirkeci'den hareketi, trene binmek isteyen halkın bilet bulamadığı, trenin geçtiği istasyonlarda bekleyen heyecanlı halkın treni selamlaması ve Çatalca İstasyonundaki mahşeri kalabalık gazete tarafından ayrıntılarıyla tasvir edilmiştir. Lozan heyetinin Selahattin Adil Paşa ve Dr. Adnan Bey tarafından karşılanması ve burada yapılan konuşmaları ayrıntılarıyla veren gazete, İsmet Paşa'nın, kompartıman penceresinden halka hitap edişini de aktarmıştır. Paşa'nın, *istikbal için şimdiden hazırlanmak, güçlü bir azim ve ciddi bir çalışma faydalı sonuçlar verecektir* diyerek yaptığı konuşmadan kesitler vermiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi, Çatalca'da resmi yetkililerden başka çeşitli şirketlerin temsilcileri, Rum, Ermeni ve Yahudi cemaat reislerinin vekilleri İsmet Paşa'yı barış dolayısıyla tebrik etmişlerdir. İsmet Paşa'yı Sirkeci'de Bahriye Mızıkası ve coşkun bir halk kalabalığı karşılamıştır[49].

İkinci Meclisin Açılışı ve Antlaşmanın Onaylanmasıyla İlgili Haberler

Tanin, 2 Ağustos 1923 tarihinde toplanan ancak çoğunluğu sağlayamadan dağılan yeni meclisin açılışının ertelendiğini duyururken, TBMM'nin 11

46 **Tanin**, 1-3 Ağustos 1923, no: 286-288; 6 Ağustos 1923, no: 291.

47 **Tanin**, 7-10 Ağustos 1923, no: 292-295.

48 **Tanin**, 11 Ağustos 1923, no: 296.

49 **Tanin**, 11, 12 Ağustos 1923, no: 296, 297.

Levent Şahverdi Arşivi

Ağustos 1923'te toplanacağı haberini de vermiştir. Gazete daha önce İsmet Paşa'ya, meclisin açılacağı güne kadar Ankara'da bulunması tebligatı yapıldığını yazmıştı. Amerikalılarla yapılan müzakereler tamamlanmadığı takdirde, Dr. Rıza Nur'un Lozan'da bırakılarak müzakerelere devam edileceği, meclisin açılışı için olağanüstü hazırlıklar yapıldığı haber verilirken Gazi Paşa'nın, mecliste uzun bir nutuk vereceği duyurulmuştur. Meclisin ilk olarak açılış töreniyle ilgileneceği, Lozan Antlaşması'nın müzakerelerine ancak 15 Ağustos 1923 tarihinde başlanabileceği gazete tarafından okuyucularına duyurulmuştur[50].

Gazete, Lozan Antlaşması'nın tasdiki hakkındaki kanun layihasının Meclis Başkanlığı tarafından Hariciye Encümenine havale edildiğini, antlaşma metninin Hariciye Encümeninde müzakere edildikten sonra TBMM'ye havale edileceğini belirten okuyucularına duyurmuştur. Meclisteki müzakerelerle ilgili yorumlar yapan gazete herkesin fikrini serbestçe söyleyebileceğini savunmuş, müzakere ve tartışmaların fazla uzun sürmeyerek antlaşmanın kabul edileceğini belirtmiştir. *Tanin*, Lozan Antlaşması'nın TBMM'de onaylanmasının ardından yürürlüğe girecek olan Nüfus Mübadelesi hakkında ise henüz hükümetçe İstanbul'da hiçbir hazırlık yapılmadığını duyurmuştur[51].

Münir Müeyyed imzalı bir habere göre İsmet Paşa, Halk Fırkası toplantısında Lozan Antlaşması hakkında bilgi vermiş, bazı mebuslar antlaşmanın meclisteki müzakereleri sırasında sınırlar hakkında itirazlarını dile getireceklerini söylemişlerdir. Güney vilayetleri mebusları İsmet Paşa'yı ziyaret ederek güney sınırları hakkında itiraz etmeyeceklerini söylemişlerdir. Antlaşmanın mecliste ittifakla kabul edileceğini iddia eden Münir Müeyyed, Hariciye Encümeninin meclise sevk ettiği antlaşma metniyle ilgili mazbatanın Genel Kurulda okunacağını, İsmet Paşa'nın da bir açıklama yapacağını belirtmiştir[52].

İşgalci devletlerin Türkiye topraklarını tahliyesiyle ilgili konular da basının çok fazla yayın yaptığı alanlar olmuştur. *Tanin*, antlaşmanın tasdikinin yaklaşması nedeniyle müttefiklerin tahliye için hazırlığa başladığı yolundaki haberleri kamuoyunu bilgilendirmiştir. Müttefik Komutanlığının İstanbul ve diğer işgal altındaki yerler için tahliye planlarını hazırladığını, TBMM antlaşmayı tasdik

50 **Tanin**, 29 Temmuz 1923, no: 283; 3 Ağustos 1923, no: 288; 4 Ağustos 1923, no: 289; 6 Ağustos 1923, no: 291; 9 Ağustos 1923, no: 294; 12 Ağustos 1923, no: 297.

51 **Tanin**, 17-21 Ağustos 1923, no: 302-306.

52 **Tanin**, 21 Ağustos 1923, no: 306.

Levent Şahverdi Arşivi

edince bu planların uygulanacağını belirtmiştir. Ayrıca Tahliye Komisyonunun müttefiklerle temasa geçeceği bilgisi de verilmiştir[53].

Münir Müeyyed'in haberine göre Hariciye Encümeni, Lozan Antlaşması üzerindeki tetkiklerini tamamlayarak Meclis Genel Kuruluna havale etmiştir. TBMM'de antlaşmanın müzakerelerine başlanarak Hariciye Encümeninin mazbatası okunmuş, ardından Yusuf Kemal Bey, Encümenin tetkiklerinin sonuçlarını açıklayarak antlaşmanın karşılıklı eşitlik üzerine imzalanmış olduğunu ifade etmiştir. Antlaşmayı imzalayan murahhaslar heyetine, Birinci Büyük Millet Meclisine ve Mustafa Kemal Paşa'ya teşekkür ederek antlaşmanın tasdikini istemiştir. Antlaşmanın siyasî, mali ve iktisadî hükümlerini de Encümenin mazbata muharriri Tevfik Rüştü Bey açıklamıştır[54].

TBMM'de Lozan Antlaşması aleyhine konuşan mebusların görüşlerini de yansıtan *Tanin*'in ifade ettiğine göre; Niyazi Bey güney sınırlarının gerçeklere göre çizilmediğini, Misak-ı Millî'nin gerçekleşmediğini, Antakya, İskenderun ve Irak Türklerinin dışarıda bırakıldığını belirterek antlaşmaya karşı çıkmıştır. Hamdullah Suphi ve Yahya Kemal güney sınırlarını, Antakya ve İskenderun'un Fransa mandasında kalmasını eleştirmiştir. Şükrü Kaya, Edirne'nin yaşaması için yeteri kadar arazinin elde tutulamadığı, Yunanistan'dan alınacak savaş tazminatından vazgeçildiği, Batı Trakya ve Ege adaları Yunanistan'a verildiği için antlaşmaya karşı çıkmıştır. Faik Bey ise Batı Trakya'nın Yunanistan'da kalışını eleştirmiştir[55].

24 Ağustos 1923 tarihli gazete; *TBMM Dün Lozan Muahedenamesini Tasdik Etti* başlığı altında Lozan Antlaşması'nın kabul edildiği meclis toplantısının ayrıntılarını vermektedir. Bu açıklamaya göre; İsmet Paşa'nın antlaşmayı açıklamak ve itirazlara cevap vermek amacıyla yaptığı konuşmaya muhalif mebuslar cevap vermemişlerdir. Antlaşmanın onaylanması için kanun teklifleri verilmiş ve Lozan Antlaşması TBMM'de ittifaka yakın bir oyla kabul edilmiştir[56].

Tanin, Lozan Antlaşması'nın TBMM'de onaylanması ve sonrasında gelişen olayları yakından takip ederek yayınlamıştır. Gazeteye göre; antlaşma TBMM'de tasdik edildikten sonra Hariciye Vekâleti tarafından İstanbul'daki Hariciye

53 **Tanin**, 19-22 Ağustos 1923, no: 304, 307.

54 **Tanin**, 22 Ağustos 1923, no: 307.

55 **Tanin**, 22 Ağustos 1923, no: 307.

56 **Tanin**, 24 Ağustos 1923, no: 309.

Levent Şahverdi Arşivi

Murahhası Adnan Bey'e bildirilmiştir. İşgal altındaki yerlerin tahliyesi antlaşmanın tasdikinden sonra başlayacağı için Adnan Bey, Hariciye Vekâleti'nden gelen notayı acil olarak İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcilerine bildirmiştir. Ayrıca antlaşma metni ile eklerinin mecliste onaylandığı bilgisi müttefik devletlere İstanbul'daki siyasî temsilcileri vasıtasıyla da bildirilmiştir. Antlaşma ile belirlenmiş olan tahliye protokolü aynen *Tanin*'de yayınlanmıştır. İngiltere'nin İstanbul'daki fevkalade komiseri antlaşmanın onaylandığını müttefiklere resmen bildirerek Türkiye topraklarının tahliyesi için gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir[57].

Tuğrul imzalı yazılar, Lozan Antlaşması'nın üç gün boyunca mecliste tartışıldığını göstermektedir. Yazar, Lozan Antlaşması'nın meclisteki müzakere oturumlarının safhalarını, konuşmacıların tavırları ve nutuklarını genişçe değerlendirmiştir. Ayrıca lehte ve aleyhte yapılan konuşmalar yorumlanmıştır. Antlaşmanın TBMM'de tasdikini müteakip, Yunanistan kralının antlaşma ve eklerini onayladığı haberi gazetede yer almıştır. Ayrıca antlaşmanın Yunanistan tarafından tasdik edilmesinden sonra İmroz ve Bozcaada'nın Türkiye'ye verilmesi gerektiğini de okuyucularına aktarmıştır[58].

Antlaşmanın Uygulanması ve Tahliyeyle İlgili Haberler

Tanin'in haberlerinden anlaşıldığına göre; Lozan Antlaşması'nın tasdiki için TBMM'de müzakereler devam ederken tahliye hazırlıkları fiili bir hal almış, Müttefik Komutanlığı ile İstanbul Komutanlığının tahliyeyle ilgili çalışmaları hızlanmıştır. Yabancı zabitler ve aileleri İstanbul'u terk etmeye başlarken, tahliyeyle birlikte gitmesi gereken eşyalar nakil için hazırlanmıştır[59].

Antlaşmanın tasdikinden sonra Türk tarafının yapacağı, özellikle işgalcilerin yurdu tahliyesiyle ilgili faaliyetleri kamuoyuna duyuran gazeteye göre; İstanbul'un tahliyesiyle ilgili komisyon, İstanbul Komutanı Selahattin Adil Paşa başkanlığında toplanarak tahliyenin nasıl yapılacağıyla ilgili bir plan hazırlayacaktır. Selahattin Adil Paşa, müttefik komutanlarıyla görüşerek hazırlanan tahliye planı hakkında bilgi verecektir. İstanbul'un tahliye planı İsmet Paşa'nın gelişine kadar hazır olacaktır. Mütareke döneminde İtilaf Devletleri'nin el koyduğu

57 **Tanin**, 24, 25, 26 Ağustos 1923, 3 Eylül 1923, no: 309, 310, 311, 319.

58 **Tanin**, 18, 26, 28, 30 Ağustos 1923, no: 303, 311, 313, 315.

59 **Tanin**, 22 Ağustos 1923, no: 307.

Levent Şahverdi Arşivi

bazı nezaretlere ait otomobil, araba, hayvan ve diğer eşyaların teslimi istenecektir[60]. *Tanin*, Lozan Antlaşması gereği İstanbul'u tahliye edecek olan İngilizlerin kullandıkları taşınabilir eşyaların bir kısmını Türklere sattığını duyurmuştur[61].

İstanbul'un tahliyesi için kurulan komisyonun çalışmalarını takip eden *Tanin*, komisyon toplantıları hakkında kamuoyuna bilgi vermiştir. Gazeteye göre; komisyon, teslim alınacak yerler ve binalarla ilgili olarak İstanbul Komutanı Selahattin Adil Paşa başkanlığında toplantı yapmış ve tahliyenin ayrıntılarıyla ilgili bazı hususlar için Lozan murahhas heyeti askerî müşavirleri Tevfik Bey ve Nusret Bey'den bilgi almaya karar vermiştir. Selahattin Adil Paşa da İsmet Paşa ile görüştükten sonra komisyonun yapısı ve çalışma usulleri hakkında bir talimat yazacaktır[62]. Yine gazete, Tahliye Komisyonunun, mütareke esnasında müttefiklerin el koyduğu Seyr ü sefain vapurları, motorları, telsiz ve telgraf aletleri, harp malzemeleri ve diğer eşyaları tespit ederek teslimini istediğiyle ilgili bir haber yayınlamıştır. Gazete, ayrıca Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye sipariş ettiği ve parasının önemli bir kısmını ödediği, ancak savaşın başlamasıyla İngilizlerin el koyduğu büyük bir vapurun İstanbul'da asker naklinde kullanıldığı ve Marmara'da battığıyla ilgili bir bilgiyi de okuyucularıyla paylaşmıştır[63].

Tanin, işgal kuvvetlerinin İstanbul'daki temsilcilerinin faaliyetlerini takip ederek insanları bilgilendirmiştir. Gazeteye göre; Fransa mümessili Mösyö Korelli ve İtalya mümessili vekili Mösyö Meysa, Adnan Bey'i ziyaret ederek İstanbul'un tahliyesiyle ilgili esasların Selahattin Adil Paşa ve müttefik generalleri tarafından ortaklaşa tespit edildiğini bildirmişler ve tahliye için her şeyin hazır olduğunu belirtmişlerdir. General Harrington'un, İstanbul'dan ayrılışı dolayısıyla vali ve vilayet erkânı şerefine vereceği bahçe eğlencesi için davet edilecek memurların listesini vilayetten istediği de gazetede haber olarak yer almıştır[64].

Türk yetkililerin işgal kuvvetleri temsilcileriyle yaptığı görüşmeleri gözlem altına alan gazeteye göre; İsmet Paşa, Hariciye Murahhaslığında müttefik komutanlarıyla bir toplantı yapmıştır. Toplantıda General Harrington, İsmet

60 **Tanin**, 4 Ağustos 1923, no: 289.

61 **Tanin**, 5-6 Ağustos 1923, no: 290-291.

62 **Tanin**, 10 Ağustos 1923, no: 295.

63 **Tanin**, 18-19 Ağustos 1923, no: 303-304.

64 **Tanin**, 10 Ağustos 1923, no: 295.

Levent Şahverdi Arşivi

Paşa'nın Mudanya ve Lozan'daki başarılarının takdire şayan olduğunu söylemiştir. Mütareke ve işgal dönemlerinde Türk-İngiliz ilişkileri bozulmuş ise de, bundan sonra dostluk ilişkilerini geliştirmek istediklerini ve Türklerin Kırım Savaşı'ndaki tavırlarını İngilizlerin sevinçle hatırladıklarını ifade etmiştir. Müttefiklerin hiçbir olumsuz olaya meydan vermeden Türkiye'yi tahliye edeceğini, tahliyenin Lozan Antlaşması'nın tasdikinden itibaren altı hafta içinde tamamlanacağını ve harp levazımının antlaşmada belirtilen şartlar doğrultusunda teslim edileceğini belirtmiştir[65]. İngilizlerin işgali altında olan özel şahıslara ait evlerin bir kısmını tahliye ettikleri, işgalcilere ait çok miktarda eşya ve teçhizatın vapurlara bindirildiği, Bostancı'daki İngiliz askerlerinden bir kısmının Haydar Paşa'ya sevk edildiği haberleri gazetede yer almıştır. *Tanin*, devlete ait mülkleri teslim almak üzere kurulan komisyonun çalışmalarına devam ettiğini de duyurmuştur[66]. Türkiye topraklarının tahliyesiyle ilgili olarak *Tanin*; antlaşmanın mecliste onaylandığının müttefiklere bildirilmesinin ardından tahliyenin başladığını, müttefik kıtalarının 24 Ağustos 1923 gece yarısından itibaren çekilmek için harekete geçtiklerini yazmıştır. Gazete tahliye ile ilgili olarak Tıbbiye Mektebinin boşaltılacağını, tahliyenin ilk olarak İstanbul'un Anadolu yakasında Gebze ve Şile'de bulunan İngiliz askerî kıtalarının sevk edilmesiyle başlayacağını duyurmuştur. Bu kapsamda gazete tahliye aşamalarından bazılarını açıklamıştır: Bostancı'daki İngiliz müfrezeleri gemilere bindirilecek ve Anadolu yakası bir hafta içinde boşaltılmış olacaktır. Müttefik Komutanlığı, Çanakkale'ye gönderdiği telgrafla tahliyeye başlanmasını bildirmiştir. Anadolu yakasından sonra Rumeli yakası tahliye edilecektir. İngiliz kıtaları ve bazı eşyaları Üsküdar ve Boğaz'dan İstanbul'a nakledilmeye başlanmıştır. İngilizlere hizmet eden Rum ve Ermenilerden İstanbul'u terk edeceklerin harekete hazır olmaları işgal kuvvetleri tarafından kendilerine bildirilmiştir. Fransızlar tahliye için gerekli tüm tedbirleri almaktadırlar[67].

Türk tarafı ve müttefiklerin 25 Ağustos 1923 günü bir araya gelerek tahliye ve teslim alma işlemlerini karara bağlayacakları gazete tarafından kamuoyuna duyurulmuştur. Bu yazıya göre tahliyenin 3 Ekim 1923 gece yarısına kadar tamamlanması beklenmektedir. Sırasıyla Üsküdar, Çanakkale, İstanbul ve Gelibolu tahliye edilecektir. En sona müttefiklerin bir taburu bırakılacaktır. Bu

65 **Tanin**, 11 Ağustos 1923, no: 296.

66 **Tanin**, 22 Ağustos 1923, no: 307.

67 **Tanin**, 24-25 Ağustos 1923, no: 309-310.

Levent Şahverdi Arşivi

tabur da generaller için düzenlenecek özel törene katıldıktan sonra İstanbul'dan ayrılacaktır[68].

Lozan Antlaşması'nın TBMM'de tasdikinin ardından İstanbul'un her tarafında yabancı askerlerin gitme hazırlıklarının göze çarptığını yazan *Tanin*, Haydar Paşa ve Kadıköy'deki müttefiklerin ağırlıklarını naklettiklerini, resmi ve özel şahıslara ait binaların teslimine de başladıklarını duyurmuştur. Bu sırada tahliye edilen Tıbbiye Mektebi binasında eksiklikler olmasına rağmen İngilizler binayı tam teslim ettiklerine dair belge isteyince sorun çıkmış, İstanbul Komutanlığı ve müttefikler arasında yapılan görüşmeler sonucu mesele tatlıya bağlanmıştır[69].

Tahliye haberlerini vermeye devam eden gazeteye göre müttefikler liman kontrollerini Türklere devrederken askerî mühimmatla dolu üç gemi limandan ayrılmıştır. İstanbul'un Anadolu yakasında çok sayıda bina ve mıntıka İngilizler tarafından boşaltılarak Türk görevlilere teslim edilmiştir. İngilizler tahliye faaliyetlerine hızla devam ederek Üsküdar, Kadıköy, Tuzla, Dıragos, Bostancı ve Sarıgazi gibi yerlerdeki askerlerini çekmişlerdir. Rumeli yakasında Ayastefanos'ta bulunan İngiliz birlikleri ayrılmışlardır. İngilizler ve Fransızlar, Ayastefanos'taki uçak hangarlarındaki eşyalarını sahildeki gemilere taşımaktadırlar. Fransızlar tahliye hususunda daha yavaş hareket ederken İtalyanlar ise henüz harekete geçmemişlerdir. Bostancı ve Erenköy civarından nakledilen İngiliz askerlerini taşıyan iki gemi İstanbul Limanı'ndan ayrılarak Malta ve İskenderiye'ye doğru gitmişlerdir. İngiliz topçu ve kamyon grupları bir nakliye gemisiyle İstanbul'dan ayrılacaklardır. Fransızlar, işgal altında tuttukları yerleri Tahliye Komisyonu gözetiminde boşaltacak ve sahiplerine teslim edeceklerdir. Fransızların işgali altında bulunan binaların bir listesi hazırlanmış, tahliye ve teslim sırasında uyulacak hususlar belirlenmiştir[70].

Bina ve arsaları işgal altında bulunan şahısların uğradıkları zararla ilgili İstanbul Komutanlığına yaptığı başvuruları gündemine alan *Tanin*'e göre, verilen dilekçeler Valilik Hukuk İşlerine havale edilmiştir. Evkaf Müdürlüğü, İstanbul'da Evkafa ait işgal altında bulunan bina ve evlerin tahliyesini talep etmiştir. Tıbbiye Mektebinin işgal altında kalan kısmının tahliyesi devam et-

68 **Tanin**, 25-26 Ağustos 1923, no: 310, 311.

69 **Tanin**, 26 Ağustos 1923, no: 311.

70 **Tanin**, 26, 27, 28 Ağustos 1923, no: 311, 312, 313.

Levent Şahverdi Arşivi

mektedir. Selahattin Adil Paşa başkanlığında toplanan Tahliye Komisyonu, Müttefik Kumandanlığıyla temas kurularak tahliye edilecek binaların bir an önce tahliyesi, muallâkta kalan bazı meseleler hakkında görüşme yapılmasını istemeye karar vermiştir[71].

Müttefiklerin Anadolu yakasının tahliyesine devam ettiği, resmi dairelerin teslimi dolayısıyla Selahattin Adil Paşa'nın General Harrington'u ziyaret ederek tesellüm zabıtnamelerinin düzenlenme şekli ile ilgili görüşme yaptığı gazetenin haberleri arasında yer almıştır. Gazetenin verdiği habere göre bu görüşmede, tahliye işlemlerinin hızlandırılarak 3 Eylül 1923 akşamına kadar bütün Anadolu sahillerinin tamamen boşaltılması ve Avrupa yakasının tahliyesine başlanması kararı alınmıştır. İngilizlerin tahliye edeceği Haydar Paşa İstasyonu ve Anadolu tren hattının teslim alınması için görevlendirilen Demiryolları Genel Müdürü Behiç Bey'e tebligat yapıldığı bilgisi de gazetede yer almıştır. Ayrıca müttefiklerin Haydar Paşa tren hattının teslimini 15 Eylül'e kadar erteledikleri, hattın bir an önce iadesini sağlamak için Adnan Bey'in gerekli teşebbüslerde bulunduğu da gazete tarafından bildirilmiştir. *Tanin*'in yayınladığı haberlere göre; Rumeli yakasındaki askerî kıtaların önemli bir kısmı 24 Eylül 1923 tarihinde İstanbul'u terk edecektir. Tahliye protokolü uyarınca resmi binalarla birlikte özel şahıslara ait binalar da tahliye edilecektir. Bina sahipleriyle müttefikler arasında çıkacak borç anlaşmazlıklarında, Lozan Antlaşması gereği ellerinde belge olanlar haklarını alabilecekler, belgesi olmayanlar ise bir şey talep edemeyeceklerdir. Şahıslar ile müttefiklerin tahliye memurları arasında çıkan ihtilafları çözmek için geçici bir karma mahkeme kurulacaktır. Türkiye'deki İngiliz askerlerinin tahliyesi, Lozan Antlaşması gereği, antlaşmanın TBMM'de onaylanmasından birkaç saat sonra başlamış ve kesintisiz olarak devam etmiştir. *Times* gazetesinin İstanbul muhabirinin yazdığına göre İngilizlerin tahliye konusunda seri hareket etmesi Türkler üzerinde iyi tesir bırakmaktadır. İngilizler, İstanbul muhaberatının geçtiği Haydar Paşa-Gebze arasındaki telgraf hatlarını da teslim etmişlerdir. Silah ve mühimmat depolarının teslimi devam etmektedir. Bahriyeye ait bina ve eşyalar sıra cetvellerine göre teslim edilmektedir. Tersane'deki silahları Türk tarafı teslim almıştır. İstihkâmlardaki toplar ve diğer silahlar yakında teslim edilecektir. Çanakkale istihkâmına ait silahları buradaki komisyon teslim alacaktır. Çok sayıda top mermisi ve uçak bombası Ayastefanos'tan İstanbul'a

71 **Tanin**, 27 Ağustos 1923, no: 312.

Levent Şahverdi Arşivi

nakledilmiştir. Anadolu yakasında Bostancı tarafı Cumartesi günü yabancılardan tamamen boşaltılacak ve 13 Eylül 1923'te de Fenerbahçe tarafının tahliyesi tamamlanacaktır. Ayastefanos'ta İngilizlere ait dört büyük uçak, sekiz uçak motoru ve Fransızlara ait cephane İstanbul'a sevk edilmiştir. İstanbul civarlarında bulunan İtilaf Devletleri'ne ait mühimmat rıhtıma taşınmıştır. Fransızlar İstanbul'daki telefon tesisatlarını kaldırmaya başlamışlar, Hadımköy'den sekiz yüz kişilik bir taburu deniz yoluyla Marsilya'ya sevk etmişlerdir. Geriye kalan dört tabur da sevk edildikten sonra Rami Kışlasındaki süvari askerleri gönderilecektir. Fransız Karargâhı, bir hafta içinde teslim edilecek binaları Teslim Alma Komisyonuna bildirmiştir. Resmi dairelerin tahliyesine başlayan Fransızlar, Harbiye Nezareti'nin iki kışlasını tahliye etmeye başlamışlardır. Kısa süre içinde dört taburlarını daha İstanbul'dan sevk edeceklerdir[72].

Lozan Antlaşması tasdik edildikten sonra Karaağaç'ın tahliyesine başlanması için buradaki Yunan memur ve askerlerine emir verildiğini yazan *Tanin*, kasabadaki Yunan askerleri çekilirken halkın bir kısmının Batı Trakya'ya göç ettiğine dikkat çekmiştir. Gazetenin verdiği bilgiye göre Karaağaç, Türkiye'ye 15 Eylül 1923 tarihinde teslim edileceğinden buradaki Yunan askerleri tahmini bir hududa kadar çekileceklerdir. Türk askerleri oraları işgal ettikten sonra Türk ve Yunan temsilcilerden oluşan karma bir komisyon sınırı belirleyecektir. Karaağaç'ı teslim almak üzere görevlendirilen Trakya mebusları Şakir, Faik ve Cemil Beyler bölgeye hareket etmişlerdir. Türkiye'ye iadesi gereken Bozcaada ve İmroz'da kalmak istemeyen ahalinin nakline başlanmıştır. Bu adaların Yunanistan tarafından tahliyesi Lozan Antlaşması'nın tasdikinin Paris'e bildirilmesinden sonra başlayacaktır[73].

Tanin, daha önce İngilizlerin teslimini erteledikleri Haydar Paşa tren hattının Gebze'ye kadar olan kısmı ile Haydar Paşa İstasyonunu tahliyeye başladıkları haberini Ağustos ayı sonunda duyurmuştur. Habere göre istasyondaki İngiliz müfrezesi, limandaki bir İngiliz gemisine nakledilmiştir. Gebze-Haydar Paşa tren hattının teslimi için Behiç Bey ile İngiliz generali arasındaki görüşmeler devam etmektedir. İngilizler, tahliyenin son haftasında tren hattını teslim etmeyi planlarken Türk tarafı, Ankara-İstanbul arasında işlemesi için hattın he-

72 **Tanin**, 28-31 Ağustos 1923, no: 313, 314, 315, 316; 2, 3 Eylül 1923, no: 318, 319.

73 **Tanin**, 11, 28, 30 Ağustos 1923, no: 296, 313, 315; 2, 4 Eylül 1923, no: 318, 320.

Levent Şahverdi Arşivi

men teslimini istemektedir. Ayrıca Beşiktaş, Nişantaşı ve Beyoğlu civarlarında boşaltılacak olan binaların teslim tarihlerini belirten bir listeyi İngilizler Tahliye Komisyonuna ulaştırmıştır[74].

Çanakkale'de tahliye hazırlıklarının devam ettiğini bildiren gazeteye göre Türk tarafı Çanakkale ve çevresini 15 Eylül 1923'e kadar peyderpey teslim alacaktır. Gazete, tahliye edilen yerlerle ilgili ayrıntılı bilgi vermektedir: Gelibolu'da bulunan İngiliz kuvvetlerinden iki piyade taburu ile bir topçu müfrezesi ayrılmıştır. Malta ve Mısır'a dört büyük İngiliz gemisi nakliyat yapmaktadır[75]. İstanbul'un Rumeli yakasının ve Çanakkale Boğazı'nın tahliyesine kısa süre içinde başlanacaktır. Fransız kıtaları bir hafta içinde şehirden ayrılacakları için eşyalarını vapurlara yüklemişlerdir. Hadımköy ve Rami Kışlasındaki eşyalarını birkaç gün içinde göndereceklerdir. Kroker (كروكر) Oteli'nde bulunan Fransız mahkemesinin görevine son verilmiştir. İki binden fazla Fransız askerî Marsilya'ya sevk edilmiştir. İstanbul'da kalan Fransız birlikleri Sarayburnu'nda toplanmakta ve oradan vapurlara bindirilmektedir. Çanakkale ve Gelibolu'daki Fransız askerlerinin ailelerini almak üzere gelecek olan vapur beklenmektedir. Gelibolu'da işgal altında bulunan özel şahıslara ait evlerin büyük bir kısmı tahliye edilmiştir[76].

General Harrington'un Ağustos'un son günü gazetecilere verdiği mülakatı ayrıntılı olarak veren *Tanin*'e göre Harrington; Lozan Antlaşması'ndan duyduğu memnuniyeti dile getirmiş, dokuz senelik savaştan sonra kimsenin savaşı istemediğini, buradaki görevinin bitmiş olmasından mutlu olduğunu ve İstanbul'dan memnun ayrıldığını belirtmiştir. İstanbul'un tahliyesini İsmet Paşa'ya söz verdiği gibi sorunsuz gerçekleştirdiğini, müttefik generallerinin tahliyeyle ilgili Selahattin Adil Paşa ile fikir alışverişi yaptıklarını söylemiştir. General, müttefik kuvvetlerinin komutanlığı görevini arkadaşlarının yardımıyla, şan ve şerefle yerine getirdiğini, bu görevi yapmaktan dolayı memnun olduğunu da sözlerine eklemiştir[77].

74 **Tanin**, 31 Ağustos 1923, no: 316.

75 **Tanin**, 30, 31 Ağustos 1923, no: 315, 316.

76 **Tanin**, 1, 4 Eylül 1923, no: 317, 320.

77 **Tanin**, 1 Eylül 1923, no: 317.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye topraklarının tahliyesi devam ederken *Tanin* de sütunlarında konuyla ilgili haberlere oldukça fazla yer ayırmıştır. Verilen haberlere göre; Haydar Paşa'da toplanmakta olan İngiliz otomobil kolları Malta'ya nakledilecektir. Ortaköy erzak ambarı tahliye edilmiştir. Bostancı ve diğer yerlerdeki İngiliz askerleri tahliye edildiği gibi Meriç boyundaki müttefik kıtaları da İstanbul'a dönmüştür. Meriç'ten gelen İngiliz taburu Harbiye Mektebinde bulunan askerlerle birlikte sevk edilecektir. İngiliz bahriyesinin kontrolü altında bulunan depo ve cephanelikler Bahriye Kumandanlığına devredilmiştir. Bahriyeye ait teslim alma işlemlerinin tamamlanmasının ardından bir Türk ve İngiliz heyeti Çanakkale'ye giderek istihkâmlardaki top ve cephanelerin devir teslim işlemlerini yapacaktır[78]. Ayastefanos'taki uçak parkına ait çok miktarda eşya ve levazım Fransa'ya gönderilmek üzere Sarayburnu'na getirilmiştir. Uçak hangarlarında çok sayıda Fransız uçağı ve levazım kalmıştır. İngiliz uçaklarının nakledilmesine devam edilmektedir. İki uçak, üç hangar ve çok sayıda çadır vapurlara bindirilmek üzere İstanbul'a gönderilmiştir. Kadıköy rıhtımında İngilizlerin işgalinde olan barakalar tahliye edilmiştir. İngiliz ve Fransız Karargâhları ağırlıklarının nakliyle uğraşmaktadırlar. Hadımköy'deki topçu malzemesi ile uçak alet ve edevatı Sirkeci'deki Fransız depolarına getirilmiştir. İngiliz Karargâhı Maslak, Büyükdere ve diğer yerlerdeki ağırlıkların nakline öncelik vermektedir. İtalyan işgal kuvvetleri sadece üç taburdan ibaret olduklarından tümü bir haftada sevk edilebilecektir. Zabıta heyetleri daha önce lağvedildiği için İtalyan askerlerinin bir kısmı İtalya'ya sevk edilmiş, bir kısmı da elçilik emrine verilmiştir. Tahliyenin son günü üç müttefik generali İstanbul'u terk edecektir. Generallerin ayrılması son derece sade ve görkemli bir törenle gerçekleşecektir. Giderken bir Türk askerî kıtası ile İngiliz, Fransız ve İtalyan müfrezeleri generalleri selamlayacaktır[79]. Tahliyenin son günü müttefikler İstanbul'a veda havası olarak Beyoğlu'nda Tünel'in üstündeki düdüğü üç defa çaldırdıktan sonra şehri terk edeceklerdir[80].

78 **Tanin**, 3 Eylül 1923, no: 319.

79 **Tanin**, 1, 2, 4 Eylül 1923, no: 317, 318, 320.

80 **Tanin**, 26 Ağustos 1923, no: 311.

Levent Şahverdi Arşivi

Antlaşmanın Uygulanması ve Nüfus Mübadelesiyle İlgili Haberler

İncelediğimiz dönemde *Tanin*'de yayınlanan yazılara göre Lozan Antlaşması'nın memleketi en çok ilgilendiren kısmı şüphesiz Türkiye topraklarının tahliyesi ve ahalinin mübadelesidir. Gazetenin tahliye ile ilgili değerlendirmeleri önceki bölümde yansıtılmıştır. Gazete, mübadele konusunu da yoğun olarak işlemiş, göç edecek insanların karşılaşacağı zorluklar konusunda Türk ve Yunan hükümetlerini uyarmaya çalışmıştır. Gazeteye göre yakında Türkiye'ye yüz binlerce bedbaht mülteci gelecektir. Göçmenlerin memleketin imarına faydası olacağından iskân işi uzmanlar tarafından ve düzgün bir plan doğrultusunda yapılmalıdır. Mübadele edilecek ahalinin tedricen ve muntazaman nakledilmesi ve taşınabilir mallarının Türk hududuna kadar Yunanlılar tarafından nakledilmesi sağlanmalıdır. Müslümanların yerli Hıristiyanlardan alacaklarının tahsili için Yunan Hükümeti nezdinde girişimde bulunulmalıdır. Göçmenler daha önce yaşadıkları bölgeye benzer yerlere yerleştirilmeli, Ziraat Bankası göçmenlere kredi açmalı, yerli halk göçmenlere yardım etmeli ve hastalıklarla mücadele için kapsamlı bir kurum oluşturulmalıdır[81].

Yenigün gazetesinde *Mübadele-i Ahali Talimatnamesi* ismiyle yayınlanan, Nüfus Mübadelesi'nin ne şekilde yapılacağını açıklayan bir yönetmelik *Tanin* gazetesinde de aynen yayınlanmıştır[82]. *Tanin*, Kasımpaşa'da kulübelerde yaşayan muhacirlerin Karesi yöresine sevki kararını sütunlarına taşımıştır[83]. Ayrıca Anadolu'nun doğusunda nüfus az olduğundan, mübadele yoluyla gelecek olan muhacirlerden bir kısmının buraya yerleştirileceği bilgisini de okuyuculara duyurmuştur[84].

Tanin'in verdiği habere göre Yunanlılar, mübadeleye tabi Müslümanlara Eylül ayı sonuna kadar ayrılmak için hazır olmalarını tebliğ etmiştir. Gazeteye göre daha önce mübadele meselesiyle ilgili imza toplayan mebuslar, Yunanlıların söz konusu kararına karşı Mustafa Kemal Paşa'ya başvurarak mübadeleyle ilgili komisyonlar kurulmasını, mübadele usul ve esaslarının tespitini, muhacirlerin haklarının korunmasını ve mübadeleyle ilgili siyasî meselelerin hallini meclisten talep etmişlerdir[85].

---

81 **Tanin**, 31 Temmuz 1923, no: 285.

82 **Tanin**, 3 Ağustos 1923, no: 288.

83 **Tanin**, 2 Ağustos 1923, no: 287.

84 **Tanin**, 8 Ağustos 1923, no: 293.

85 **Tanin**, 27, 29 Ağustos 1923, no: 312, 314.

Levent Şahverdi Arşivi

Tanin, Selanik Müslümanlarının Yunan Hükümetine başvurarak kendilerinin mübadeleden istisna tutulmasını istediklerine dair gelen haberlerin yalan olduğunu Selanik'ten İzmir'e kaçan muhacirlere dayandırarak okuyucularına duyurmuştur. Yunanlıların Müslüman ahaliye zulmettiği de bu muhacirlerin verdiği bilgiler arasındadır[86]. *Tanin*'in yayınladığı yazılara bakılırsa; Yunanistan'ın çeşitli yerlerinden gelen haberler Müslümanların tahammülsüz işkencelere maruz kaldığını bildirmektedir: Batı Trakya ve Midilli'de yerli Rumlar ve hükümet memurları Müslümanlara zulmetmektedir. Müslümanlar açlıktan ölmeye başlamıştır. Mallarını satmak isteyenlere, *giderseniz bunlar bizim olacak, ne hakla satıyorsun* diyerek ellerinden mallarını almaktadırlar. Kötü muamelelerin son bulması için iki heyet Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne müracaat etmiştir. Yunanlıların, Doğu Makedonya'daki Müslümanlara yaptığı zulümleri, Makedonya'dan kaçarak İstanbul'a gelen bir kişinin müşahedelerine dayanarak anlatan geniş bir yazı *Tanin*'in 10 Ağustos 1923 tarihli sayısında yer almıştır[87].

Batı Trakya'da Yunan askerleri ve çetelerin Türkleri öldürdüğüne dair *Tanin*'de çok sayıda haber çıkmıştır. Gazeteye göre barış imzalanmış olsa da Batı Trakya'da kan durmadıkça gerçek barış olmayacaktır. Makedonya'daki Türklere hayat hakkı tanımayan Yunanistan, Türkiye'den getirilen Rumlara Müslümanların evlerini, tarlalarını ve çiftliklerini vermekte, mülteci Rumlar camilere yerleştirilmektedir. Müslümanların selameti için bir an önce mübadelenin yapılması gerekmektedir[88].

Yunanistan'da kalan Türklerin yaşadığı sıkıntılarla ilgili haberleri okuyucularına ileten *Tanin*, Türkiye'nin Yunanistan'daki Türk menfaatlerini korumakla görevli Flemenk Elçiliğine bir nota verdiğini belirtmiştir. *Tanin*'e göre, notayı veren Türk yetkili Adnan Bey, Yunanistan'da Türk ve Rum ahaliye karşı takibat yapıldığını, yakında genel af ilan edileceği halde Yunanlıların halen Müslümanlara karşı zulme devam ettiğini belirterek Yunan Hükümetinin derhal bu hareketlerden vazgeçmesini istemiştir. Gazete bu notaya verilen cevabı da neşretmiştir. Notaya cevap veren Yunanistan Başbakanı, Makedonya ve Batı Trakya Müslümanlarının asla kötü muameleye uğramadıklarını, aksine iyi muamele gördüklerini, siyasî suçlu tüm Müslümanların serbest bırakıldıklarını söy-

86 **Tanin**, 31 Temmuz 1923, no: 285.

87 **Tanin**, 7, 9, 10 Ağustos 1923, no:292, 294, 295.

88 **Tanin**, 24, 25 Ağustos 1923, no: 309, 310.

Levent Şahverdi Arşivi

lemiştir. *Tanin*'de çıkan bir başka yazıya göre Girit Müslümanları, Yunanistan Hükümetinin kendilerine uyguladığı zulmü Adnan Bey'e şikâyette bulunarak mallarının yağmalandığını ve kendilerinin yersiz yurtsuz bırakıldıklarını söylemişlerdir. Adnan Bey, Flemenk Elçiliğine giderek Girit'teki Müslümanlara yapılan mezalim hakkında dikkatlerini çekmiştir[89].

Tanin, Karma Mübadele Komisyonuna Türk delegesi olarak Dâhiliye Vekâleti'nden Tevfik Rüştü Bey, Sıhhiye Vekâleti'nden Hamdi Bey, Evkaf Vekâleti'nden Şemsettin Bey ve Maliye Vekâleti'nden İhsan Bey'in tayin edildiği haberini yazmıştır. Mübadelenin başlangıç tarihinin Lozan Antlaşması'nda yazılı olmadığını belirten gazeteye göre, nüfus mübadelesinin ne zaman başlayacağı antlaşmanın yeni mecliste onaylanmasından sonra Türkiye ile Yunanistan'ın kuracağı komisyonlarca belirlenecektir. Lozan Antlaşması'na eklenen mübadele mukavelenamesi, antlaşmanın tasdikinden bir ay sonra kesin olarak yürürlüğe konacaktır[90]. Antlaşmanın TBMM'de onaylanmasının ardından yürürlüğe girecek olan nüfus mübadelesi hakkında henüz hükümetçe İstanbul'da hiçbir hazırlık yapılmamıştır. İstanbul Rumları antlaşma gereği mübadeleye tabi olmadıklarından, İstanbul'a ne kadar muhacir yerleştireceğine de karar verilmemiştir. İstanbul'un jandarma mıntıkası mübadeleye tabi olduğundan, gelecek muhacirlerin iskân ve iaşesi için jandarma bölgesinde gereken tedbirler alınmıştır. İstanbul Valiliğinden mübadeleye dâhil bölgelerde ne kadar han, apartman, dükkân, değirmen, yağhane ve benzeri yer varsa firarilere ait olanlarının tespit edilmesi istenmiştir[91].

Lozan Antlaşması'nda Rumların durumunun net olmadığı, kimlerin antlaşmadan etkileneceğine Patrikhane'nin karar vermesi gerektiği, İstanbul Rumlarının antlaşmadan etkilenebileceği gibi konularla ilgili yazılar yabancı gazetelerden alıntı yapılarak *Tanin*'de yayınlanmıştır. Bu yayınlara göre İstanbul Rumlarının taşınmaz mallarının satışının yasaklanması için Yunanistan'ın Paris elçisi Fransa'nın müdahalesini istemiştir. Fransa Dışişleri Bakanı ise bu konuda girişimde bulunacağına söz vermiştir[92]. Ayrıca mübadeleye tabi olup yakında Türkiye'yi terk edecek olan Rumların, taşınmaz mallarını kullanılamaz hale ge-

89 **Tanin**, 26, 27, 28, 30 Ağustos 1923, no: 311, 312, 313, 315.

90 **Tanin**, 12, 18 Ağustos 1923, no: 297, 303.

91 **Tanin**, 18 Ağustos 1923, no: 303.

92 **Tanin**, 27, 28 Ağustos 1923, no: 312, 313.

Levent Şahverdi Arşivi

tirdikleri haberini veren gazetenin ifadesine göre hükümet, bu konuda gerekli tedbirleri almaya karar vermiştir[93]. Gazete, Anadolu'nun çeşitli yerlerinden, özellikle Karadeniz sahillerinden gelerek İstanbul'da biriken Rumların Yunanistan'a gönderildiğini, sevk işlemlerinde Türkiye'nin gösterdiği kolaylıktan dolayı Amerika temsilcisinin teşekkür ettiğini yazmıştır[94].

Tanin, Selimiye Kışlası ve Ayastefanos'taki muhacirlerin gitme hazırlığı yaptıklarını, İstanbul'daki Rum muhacirlerin bir hafta içinde sevk edileceğini duyurmuştur[95]. İstanbul'da biriken muhacir Rumların, hastalıklara sebep olacakları düşüncesiyle, bir an önce Yunanistan'a gönderilmesi için girişimde bulunulduğunu yazan gazeteye göre Ayastefanos, adalar ve Boğaz'da bulunan Rumları taşımak için Yunan Kızılhaçı emir almıştır[96]. Yine mübadelenin bir an önce gerçekleşmesi için Hariciye Encümeninin gerekli önlemleri almak üzere görevlendirildiğini belirten gazeteye göre hükümet, Türk Ortodokslarının da mübadeleye dâhil olduğuna karar vermiştir. Ayrıca Selimiye Kışlasındaki Rum muhacirlerin vapurla Selanik'e doğru yola çıkarıldığı ve kışlanın tamamen boşaltılmış olduğu haberi de kamuoyuna duyurulmuştur[97].

Gazeteye göre yeni hükümet, mübadele masrafı olarak daha önce tespit edilen on milyon liradan daha az miktar talep etme eğilimindedir. Mübadele için hükümetin tahsis ettiği üç milyon liranın yetersizliği nedeniyle, mübadele masraflarını karşılamak amacıyla bir emlak bankası kurulacağını belirten gazete, hükümetin garantisiyle 20-30 milyon lira sağlanabileceğini kamuoyuna duyurmuştur[98].

Gazeteye göre, Müslümanların Yunanistan'dan kovulduklarına dair haberlerin gelmesi üzerine Yunanistan Hükümeti Müslümanların ülkeden ayrılmasını yasaklamıştır. Bunlardan Türkiye'ye gitmek isteyenler İspanya veya Flemenk elçilikleri aracılığıyla Ankara Hükümetinden izin almaya mecbur tutulmuşlardır[99]. Mübadeleye tabi Türklerin sayısının beş yüz bini bulduğunu belirten *Tanin*, Mübadele Komisyonunun on güne kadar hükümetten gerekli

93 **Tanin**, 1 Eylül 1923, no: 317.

94 **Tanin**, 28 Ağustos 1923, no: 313.

95 **Tanin**, 20 Ağustos 1923, no: 305, s. 3.

96 **Tanin**, 24 Ağustos 1923, no: 309.

97 **Tanin**, 22, 24, 29 Ağustos 1923, no: 307, 309, 314.

98 **Tanin**, 29, 31 Ağustos 1923, no: 314, 316.

99 **Tanin**, 29 Ağustos 1923, no: 314.

Levent Şahverdi Arşivi

direktifi alarak Makedonya Mübadele Cemiyeti ve konuyla ilgili diğer cemiyetlerle görüşeceğini belirtmiştir. Habere göre, mübadele meselesini görüşmek üzere Ankara'ya giden Makedonya heyetinin üyeleri, bazı mebus ve vekillerle görüşerek mübadeleyle ilgili hazırladıkları projenin uygulanmasını istemişlerdir[100].

Antlaşmanın Yunanistan tarafından onaylamasından sonra Türkiye'ye verilecek olan İmroz ve Bozcaada halkının orada kalması gerektiği halde, Rumların firar ettikleriyle ilgili haberler *Tanin*'de yayınlamıştır. Gazete, Rumların bu adalardan tamamen göç etmeleri durumunda yerlerine Makedonya'dan gelecek olan Müslümanların yerleştirileceğini yazmıştır. Ayrıca gazeteler, İmroz Adası halkının kendilerine verilen muhtariyet idaresine sadık kalmaya karar verdiğini de yazmışlardır[101].

Hükümetin mübadele meselesini dikkatle incelediğini ifade eden *Tanin*, mübadele için gereken nakil vasıtalarının ihtiyaca yetecek şekilde sağlanması için bir kanun hazırlandığını sütunlarına yansıtmıştır. Gazetenin kanaatine göre mübadelenin kıştan sonraya ertelenmesi fikri kabul edilmezse, gelebilenler gelecek, gelemeyenler ise ilkbahara kalacaktır. İskân yerleri sahilden başlayarak içerilere doğru ilerleyecektir. Tütüncülük yapan Drama ve Kavalalıların çoğunun Samsun ve çevresine, diğerlerinin İzmir ve çevresine yerleştirilmesine karar verilmiştir[102]. Gazetenin haber verdiğine göre, Sıhhiye Vekâleti, muhacirlerin Yunanistan'daki mal ve mülkleriyle ilgili haklarının kaybolmaması için belli tarihler arasında başvurmaları gerektiğini bildiren bir tebliğ yayınlamıştır[103].

Antlaşmayla Çözülemeyen Sorunlar ve Dış İlişkilerle İlgili Haberler

Lozan Antlaşması'ndan sonra sıkça gündeme gelen konulardan biri olan Boğazlar Meselesi, *Tanin*'de önemli yer tutan konulardan biridir. *Tanin*, Avrupalıların Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ilk defa Boğazlar konusunu görüşmek üzere masaya çağırdığı Rusya'nın, Türkiye'ye destek olmak istediğini yazmıştır. Buna göre Rusya, konferansta Boğazlarla ilgili bazı düzeltmeler istemekteydi. Ancak Türkiye'nin antlaşmayı imzalamaya erken karar vermesi Rusya'yı Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalamaya mecbur bırakmıştır[104].

---

100 **Tanin**, 30, 31 Ağustos 1923, no: 315, 316.

101 **Tanin**, 18, 30 Ağustos 1923, no: 303, 315.

102 **Tanin**, 3 Eylül 1923, no: 319.

103 **Tanin**, 1 Eylül 1923, no: 317.

104 **Tanin**, 24, 31 Temmuz 1923, no: 281, 285; 9 Ağustos 1923, no: 294.

Levent Şahverdi Arşivi

Lozan Antlaşması gereği kurulması gereken Boğazlar Komisyonu'nun kuruluşunu yakından takip eden *Tanin*'in yazılarından anlaşıldığına göre İngiltere, Fransa ve İtalya'nın üye olarak amiraller tayin ettiği komisyona, Türkiye başkan olarak Amiral Vasıf Paşa'yı atamıştır[105].

Tanin'e göre Lozan Konferansı'nın sonucuna bakıldığında en kârlı çıkan ülkenin Türkiye olduğu söylenebilir. Çünkü Türk delegeleri, İngiltere ve Fransa'nın daha önce kendilerine kabul ettirmek istediği şartlardan kurtularak ülkelerinin bağımsızlığını sağlamışlar ve Sevr'in getirdiği ağır şartları ortadan kaldırmışlardır. Antlaşma bu yönüyle Türkiye için siyasî bir zaferdir[106].

Lozan Antlaşması'nın muallâkta bıraktığı asıl önemli konunun Musul Meselesi olduğu *Tanin* tarafından sık sık gündeme getirilmiştir. Gazeteye göre Musul Meselesi, Türkiye ile İngiltere ilişkilerinde bir problem olarak görülmektedir. Musul ve çevresini elinde tutan İngiltere'nin, Türkiye'nin etrafını bir Kürdistan çemberiyle kuşatacağını iddia eden başyazar Hüseyin Cahit, bu noktanın Musul petrollerinden daha önemli olduğunu vurgulamaktadır[107]. Lozan Konferansı'ndan sonra Musul petrolleriyle birlikte basında gündeme getirilen bir problem de Osmanlı Devleti'nin dış borçları meselesidir[108]. *Tanin* yazarlarına göre her ne kadar barış imzalanmışsa da, çok önemli meselelerin çözümü sonraya bırakılmıştır. Bunlar Musul, Bağdat şimendiferleri, Duyun-ı Umumiye gibi meselelerdir[109].

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra *Tanin*'de çokça işlenen konulardan biri de Türkiye-Lehistan ve Türkiye-Amerikan ticaret antlaşmalarıdır. Lehistan ve ABD ile sürdürülen müzakereler yakından takip edilerek gazeteye yansıtılmıştır[110].

Avrupalı yetkililerin Lozan barışıyla ilgili düşüncelerini kamuoyuna yansıtan *Tanin*'e göre; Fransız yetkili General Pelle bir gazeteye verdiği mülakatta, Lozan Antlaşması'yla Türkiye'nin büyük ve medeni milletler arasına tamamen

105 **Tanin**, 6 Ağustos 1923, no: 291.

106 **Tanin**, 24 Temmuz 1923, no: 281.

107 **Tanin**, 25 Temmuz 1923, no: 282.

108 **Tanin**, 29 Ağustos 1923, no: 314.

109 **Tanin**, 31 Temmuz 1923, no: 285.

110 **Tanin**, 25 Temmuz 1923, no: 282; 29 Temmuz 1923, no: 283; 31 Temmuz 1923, no: 285; 1 Ağustos 1923, no: 286; 2 Ağustos 1923, no: 287; 3 Ağustos 1923, no: 288; 7 Ağustos 1923, no: 292; 8 Ağustos 1923, no: 293.

Levent Şahverdi Arşivi

eşit şartlarda gireceğini söylemiştir[111]. Gazetenin iddiasına bakılırsa İngiltere Başbakanı Stanley Baldwin, barışın imzalanmasıyla Doğu ile olan ticaretlerini Türkiye'de sahip oldukları olağanüstü nüfuz sayesinde geliştirebilecekleri ümidini taşımaktadır. İngiltere'de Liberaller ve Lloyd George'un grubu dışında, Lozan Antlaşması olumlu karşılanmıştır. Lozan, İngiltere'nin 1880'den beri Şark'ta takip ettiği siyaseti değiştiren ve Türkiye ile ilişkilerde yeni bir devir açan bir antlaşma olarak görülmüştür. Lloyd George'un taraftarları ise Lozan'ın İngiltere'nin imzaladığı en aşağı antlaşmalardan biri olduğunu ileri sürmüş, Irak'ta, Gelibolu'da ve Filistin'de kazandıkları zaferlerin muhafazakâr kabine tarafından feda edildiğini iddia etmişlerdir[112].

İsmet Paşa, Selahattin Adil Paşa ve Adnan Bey'in işgal kuvvetleri komutanı General Harrington ve müttefiklerin diğer yetkilileriyle yaptığı görüşmeler günü gününe takip edilerek gazeteye yansıtılmıştır. İsmet Paşa'nın müsteşar Münir Bey'le birlikte General Harrington'u ziyaret ederek tahliye ve gümrük işlerini ele alması, İstanbul'daki Amerika, İran, Flemenk, İsveç ve Danimarka elçilerini kabul etmesi, İngiliz, Fransız ve İtalyan generalleri ve siyasî mümessilleriyle görüşmesi bu kabildendir[113].

Barışın olumlu etkilerinin görülmeye başladığını bir sevinç havası içinde okuyucularına aktaran *Tanin*'e göre; barışın imzalanmasından hemen sonra müttefikler Türk tarafına haber göndererek İtilaf Devletleri askerleriyle Türk askerlerinin karşılaştıklarında birbirini selamlamaları gerektiğini bildirmişlerdir[114].

Barışın Macaristan'da da olumlu karşılandığını yazan *Tanin*'e göre; Macar Meclisinde 24 Temmuz 1924 tarihinde bir konuşma yapan Macaristan eski başbakanı, Türkiye'yi imzaladığı Lozan Antlaşması'ndan dolayı kutlamıştır. Ona göre Türkiye hürriyeti için o kadar mükemmel mücadele etmiştir ki, bu mücadele mağlup bütün milletlere bir ders teşkil etmiştir[115].

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonraki Türk-Yunan ilişkilerine sayfalarında yoğun olarak yer veren *Tanin*'e göre; İstanbul Rumlarının taşın-

111 **Tanin**, 25 Temmuz 1923, no: 282.

112 **Tanin**, 29, 31 Temmuz 1923, no: 283, 285.

113 **Tanin**, 3, 12 Ağustos 1923, no: 288, 297.

114 **Tanin**, 6 Ağustos 1923, no: 291.

115 **Tanin**, 24 Ağustos 1923, no: 309.

Levent Şahverdi Arşivi

maz mallarının satışının yasaklanması için Yunanistan'ın Paris elçisi Fransa'nın müdahalesini istemiş, Fransa Dışişleri Bakanı ise bu konuda girişimde bulunacağına söz vermiştir[116]. Antlaşma gereğince Yunanistan'da kalan On İki Ada'ya gidip gelmek için İtalya vizesi gerekip gerekmediği Dâhiliye Vekâleti'nden sorulmuştur[117]. Yunanistan Hükümeti, Müslümanların ülkeden ayrılmasını yasaklamış, Türkiye'ye gitmek isteyenler için İspanya veya Flemenk elçilikleri aracılığıyla Ankara Hükümeti'nden izin alma zorunluluğu getirmiştir. Adnan Bey, Flemenk Elçiliğine giderek Girit'teki Müslümanlara yapılan mezalim hakkında dikkatlerini çekmiştir[118]. Barışın uygulamaya konulmasını da yakından takip eden gazete, Lozan Antlaşması ve eklerinin TBMM'de onaylandığının müttefik devletlere İstanbul'daki siyasî temsilcileri vasıtasıyla bildirildiğini okuyucularına duyurmuştur. Antlaşmanın onayından sonra yürürlüğe giren tahliye protokolü de gazetede aynen yayınlamıştır[119].

Ekonomi ve İktisadi Nüfuz Bölgeleriyle İlgili Haberler

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra *Tanin* gazetesi, kapitülasyonlar, dış borçlar, bütçe ve iktisadî nüfuz bölgeleri gibi meselelere sütunlarında önemli bir yer vermiştir. Gazete yazarlarının düşüncesine göre Lozan Antlaşması kapitülasyonları kaldırmak, Osmanlı dış borçlarını tasfiye etmek ve kabotaj hakkı sağlamakla Türkiye ekonomisi için gelişmelerin önündeki engelleri kaldırmıştır[120].

Kabotaj hakkının kullanılmasıyla başlayan İstanbul-İzmir vapur seferlerine İzmir-Antalya vapur hattının da eklendiğini değerlendiren *Tanin*, İstanbul-İzmir hattında ilk seferi yapan Giresun vapurunun Çanakkale yakınlarında yaptığı arızayı okuyucularıyla paylaşmıştır. Habere göre; yardımına gönderilen Altay vapuru varmadan Giresun vapurundaki arıza giderilmiş ve yola devam edilmiştir. Gazete, müttefiklerin liman işlerini Türk memurlara teslim etmelerini de kabotaj kapsamında değerlendirmiştir[121].

---

116 **Tanin**, 27, 28 Ağustos 1923, no: 312, 313.

117 **Tanin**, 28 Ağustos 1923, no: 313.

118 **Tanin**, 29, 30 Ağustos 1923, no: 314, 315.

119 **Tanin**, 3 Eylül 1923, no: 319.

120 **Tanin**, 13 Ağustos 1923, no: 298.

121 **Tanin**, 5, 31 Ağustos 1923, no: 290, 316.

Levent Şahverdi Arşivi

Tanin yazarlarına göre; Avrupalıların Türkiye topraklarında talep ettiği imtiyazlar Lozan Antlaşması ile sona ermiş, Türkiye tam bağımsız bir devlet olarak kapitülasyonların kalkmasıyla yabancıların siyasî ve iktisadî ayrıcalıklarından kurtulmuştur. İktisadi olarak güçlü olan gayrimüslimler mübadele gibi yolarla ülke dışına itilmişlerdir. Aslında önceleri gayrimüslimler Türkiye ile Batı arasında bir araçtı. Türkler sadece askerlik ve memurluk değil artık bankerlik, doktorluk ve bilginlik gibi meslekleri yapmak istemektedir. Ancak savaş memleketi harap etmiş, nüfusu azaltmıştır. Barışla beraber ekonomiye ait birçok görev Türkiye'yi beklemektedir[122].

Antlaşmanın meclisteki müzakereleri sırasında antlaşma aleyhinde beyan edilen görüşlere yer veren *Tanin*'e göre; Musul Meselesi, savaş tazminatı, dış borçlar ve kapitülasyonlar hakkında mecliste sert konuşmalar yapılmıştır. Gazete, mecliste Lozan Antlaşması'nın onaylanmasını talep eden kanun tekliflerinden birinin kapitülasyonlarla ilgili olduğunu vurgulamaktadır. Antlaşmanın imzalanmasından sonra Musul petrolleri, Bağdat şimendiferleri ve Düyun-ı Umumiye gibi meseleler gazetede çokça gündeme getirilen iktisadî meseleler olmuştur[123].

Tahliye sırasında bina sahipleriyle müttefikler arasında çıkacak borç anlaşmazlıkları ile ilgili alınan önlemler de *Tanin*'in takip ettiği konular arasında yer almıştır. Bu haberlere göre antlaşma gereği, ellerinde belge olanlar haklarını alabilmişler, belgesi olmayanlar ise bir şey talep edememişlerdir. Şahıslar ile müttefikler arasında çıkacak ihtilafları çözmek için geçici bir karma mahkeme kurulacağı da gazetede haber olarak yer almıştır[124]. Yine gazete, Lozan Antlaşması gereği İstanbul'u tahliye edecek olan müttefiklerin kullandıkları taşınabilir eşyaların büyük bir kısmının Türkiye tarafından satın alındığını ve bu eşyaların tahliye bitiminde teslim edileceğini sütunlarına taşımıştır[125].

Tanin'in verdiği haberlere göre; Türkiye ile diplomatik ilişkilerini düzeltmek niyetinde olan Fransa Hükümeti, Türkiye ile sürdürdüğü Duyun-ı Umumiye

122 **Tanin**, 24 Temmuz 1923, no: 281, s. 1-4.

123 **Tanin**, 31 Temmuz 1923, no: 285; 23, 24, 29 Ağustos 1923, no: 308, 309, 314.

124 **Tanin**, 29 Ağustos 1923, no: 314.

125 **Tanin**, 5 Ağustos 1923, no: 290.

Levent Şahverdi Arşivi

borçlarıyla ilgili müzakerelerin bir an önce neticelendirilmesi eğilimi göstermiştir. Böylece Fransa, borçlar meselesini çözerek iki ülke ilişkileri önündeki engelleri kaldırma niyetini ortaya koymuştur[126].

Yabancı gazetelerde yer alan İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Anadolu'da nüfuz bölgeleri oluşturma ve Türkiye'de iktisadî teşebbüslerini artırma amacıyla antlaşma yaptıkları haberlerini *Tanin* gazetesi de sütunlarına taşıyarak kamuoyunu bilgilendirmiştir. Bu haberlere göre, müttefikler Anadolu'daki iktisadî ve ticarî teşebbüsleri için aralarında bir antlaşma yaparak Anadolu'yu nüfuz bölgelerine ayırmak istemektedirler. Lozan Antlaşması'nın hemen ardından nüfuz bölgeleri meselesinin gündeme getirilmesine Ankara ihtimal vermemiştir. Türkiye'nin bu gibi eski diplomasiye ait hareketleri kabul etmesi mümkün değildir. Ancak İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Anadolu'da nüfuz bölgeleri oluşturma amacıyla antlaşma yaptıkları yolundaki haberleri daha sonra *Tanin* yalanlamıştır[127].

Tanin gazetesi, nüfuz bölgeleri meselesini gündeme getirerek barış devresinde Avrupalılara güvenilip güvenilemeyeceğini tartışmaya açmıştır. Gazetenin yazarlarına göre; Türkleri Avrupalılardan soğutan esaret kayıtları Lozan Antlaşması'yla silinmişse de büyük devletlerin Şark siyasetini terk edip etmedikleri açık değildir[128]. Bazı alametler İngiltere, Fransa ve İtalya'nın San Remo'da Sevr Antlaşması taslağını hazırlarken, Türkiye'yi nüfuz bölgelerine ayırdıkları gibi emellerinin olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin böyle niyetleri kabul etmesi mümkün değildir[129].

Genel Af İlanı ve Savaş Esirleriyle İlgili Haberler

Lozan Antlaşması gereği ilan edilmesi gereken genel afla ilgili haberler de *Tanin* sütunlarında yer bulmuştur. Gazetenin verdiği bilgilere göre; barış antlaşmasının onaylanması için meclise verilen kanun tekliflerinde genel af ilanı da geçmekteydi. Barışın imzalanması dolayısıyla genel af ilan edileceğini düşünen bazı kimseler ise, nasıl olsa af gelecek diye, sık sık suç işlemeye başlamışlardır. Bu şekilde ortaya çıkan suç olaylarının önüne geçmek için önlem alan Dâhiliye Vekâleti, vilayetlere gönderdiği yazıda asayiş ve güvenliğin ihlaline asla göz yu-

126 **Tanin**, 7 Ağustos 1923, no: 292.

127 **Tanin**, 26 Ağustos 1923, no: 311; 2, 4 Eylül 1923, no: 318, 320.

128 **Tanin**, 3 Eylül 1923, no: 319.

129 **Tanin**, 3 Eylül 1923, no: 319.

Levent Şahverdi Arşivi

mulmayacağını, af beklentisiyle suç işleyenlerin daha ağır cezalara çarptırılacağını ilan etmiştir[130].

Gazeteden de anlaşıldığı gibi genel af ilanı, Lozan Antlaşması'nın diğer devletler tarafından tasdik edilmesinden sonra yürürlüğe girecekti. Mebuslar, Lozan Antlaşması şerefine genel af ilanı için hazırlık yapmaya başlamışladır[131]. *Tanin*, ilan edilecek olan genel affın herkesi kapsamayacağı konusunda uyarıda bulunmayı da ihmal etmemiştir. Çünkü Türkiye, antlaşmanın müzakereleri sırasında af konusunda çekincelerini gündeme getirmiş, bazı kişilerin af kapsamı dışında tutulmasını sağlamayı başarmıştır. Lozan Antlaşması'na göre Türkiye'de yüz elli kişi ilan edilecek olan genel af kapsamı dışında tutulmuştur. İncelediğimiz tarihlerde yayınlanan *Tanin* gazetesi sayılarında *Yüzellilikler*[132] olarak bilinen ve genel af kapsamı dışında tutulan kişilerle ilgili herhangi bir yazıya tesadüf edilememiştir.

Yunanistan'da kalan Türklerin maruz kaldığı kötü muamelenin önlenmesi için Ankara Hükümeti'nin Avrupa ülkeleriyle yürüttüğü diplomatik çabalar da *Tanin* sayfalarında yer bulmuştur. Yunanistan'da Türk ve Rum ahaliye karşı takibat yapıldığı haberleri üzerine Adnan Bey, Yunanistan'daki Türk menfaatlerini korumakla görevli Flemenk Elçiliğine bir nota vermiştir. Yakında genel af ilan edileceğini, buna rağmen Yunanlıların hala Müslümanlara karşı zulme devam ettiğini belirterek Yunan Hükümeti'nin derhal bu hareketlerden vazgeçmesini istemiştir[133].

Müttefiklerin, Türkiye'de işgal ettikleri yerleri barıştan sonra tahliye etmeleri ve ilan edilecek olan genel af dolayısıyla hapsettikleri şahısları serbest bırakmaları gerektiğine dair bazı haberler *Tanin'de* yer almıştır. Gazetenin yorumuna

130 **Tanin**, 19 Ağustos 1923, no: 304.

131 **Tanin**, 24 Ağustos 1923, no: 309; 26 Ağustos 1923, no: 311; 27 Ağustos 1923, no: 312.

132 Yüzellilikler ile ilgili çok sayıda araştırma mevcuttur. Ancak Yüzellilikler listesini değerlendirmek bu çalışmanın kapsamı dışında olduğundan bu konuya girilmemiştir. Geniş bilgi için bk.: İlhami Soysal, **150'likler**, Gür Yay., İstanbul 1985; Sedat Bingöl, **150'likler Listesi, Bir İhanetin Anatomisi**, Bengi Kitap Yay., İstanbul 2010; Abdullah Uçman, Handan İnci, (Haz) **Bir 150'liğin Mektupları: Ali İlmi Fâni'den Rıza Tevfik'e Mektuplar**, Kitabevi Yay. İstanbul 1998; Şaduman Halıcı, **Yüzellilikler**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 1998; Kamil Erdeha, **Yüzellilikler Yahut Milli Mücadelenin Muhasebesi**, Tekin Yay., İstanbul 1998.

133 **Tanin**, 26 Ağustos 1923, no: 311.

Levent Şahverdi Arşivi

göre Türkiye bu kişilerin ıslah olduğuna kanaat getirirse kalan cezaları affedilecek, ancak asayişi bozma ihtimali olanlar adalete teslim edilecektir[134].

Lozan Antlaşması uyarınca taraflar ellerindeki esirleri serbest bırakmak zorundaydı. Esirler konusunu gündeme getiren *Tanin*, esirlerin serbest bırakılması ve ülkelerine ulaştırılması konusunda komisyonlar kurulduğunu haber vermiştir. Gazeteye göre esirlerin serbest bırakılmasında bazen sorunlar çıkmış, ülkeler birbirlerini suçlamışlardır. *Tanin*, Lozan Antlaşması gereği serbest bırakılmış olan Yunan esirlerinin İzmir'den Yunanistan'a iade edildiğiyle ilgili haberler yayınlamıştır. Haberlere göre; Yunan Başkomutanı General Trikopis'in de içinde bulunduğu esirler İzmir Limanı'ndan memleketlerine bir hafta içinde gönderilmişlerdir. Atina'ya sevk edilen Yunan esirlerini taşıyan bir vapura İzmir Limanı'ndan çıkış izni verilmemesi üzerine İstanbul'daki İspanya elçisi durumu Türk hükümeti nezdinde protesto etmiştir. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin İzmir temsilcisi, İzmir'den 5.064 Yunanlı esirin iade edildiğini bildirmiştir[135].

Yunanistan'da kalan Türk esirlerin terhisine de yakında başlanacağı haberlerine yer veren gazeteye göre; Yunanistan'ın çeşitli yerlerine dağılmış olan sivil ve asker Türk esirlerinin araştırılması için Yunan Hükümeti, tüm idari birimlere yazılı emirler göndermiştir. Ancak araştırmalardan olumlu bir sonuç çıkmamıştır. Esirlerin terhisiyle görevli komisyonun Ankara'dan emir alır almaz yola çıkacağı da gazetede yer alan haberler arasındadır[136].

Basından Yapılan Alıntılar

Tanin, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra yerli ve yabancı basından sık sık alıntılar yaparak kamuoyunu bilgilendirmeye çalışmıştır.

Tan gazetesinde yayınlanan bir makaleden alıntı yapılarak Doğu dünyasının barışının tamamlandığı belirtilmektedir. Lord Curzon'un başkanlığında 21 Kasım 1922'de toplanan delegeler uzun müzakereler sonunda 23 Temmuz 1923 tarihinde barış şartlarında anlaşabilmişlerdir. Konferans sonunda İsmet Paşa ve Rıza Nur Bey çok büyük bir siyasî zafer elde etmişlerdir. Türk delege-

134 **Tanin**, 4 Eylül 1923, no: 320.

135 **Tanin**, 5, 22, 23, 26 Ağustos 1923, no: 290, 307, 308, 311.

136 **Tanin**, 19, 24 Ağustos 1923, no: 304, 309.

Levent Şahverdi Arşivi

leri, İngiltere ve Fransa'nın daha önce kendilerine kabul ettirmek istediği şartlarından kurtularak ülkelerinin yıllardan beri verdiği bağımsızlık mücadelesini tam olarak elde etmişlerdir. Ülkeyi Sevr'in getirdiği boyunduruktan Lozan Antlaşması'nı imzalayarak kurtarmışlardır[137].

Times gazetesine dayandırılan bir habere göre; Lozan Konferansı sona erdiğinde İsmet Paşa salondan çıkarak ihtilaflı konularda anlaşma sağlandığını söylemiştir. Eğer Türklerle barış antlaşması olacaksa, bu Türkiye ile Batılılar arasında yepyeni bir devrin başlangıcı olacaktır. Eğer gerçekten barış olacaksa, bu güzel ve parlak bir elbise gibi olmayacak, şurası burası buruşmuş, dikişleri sökülmüş gibi bir şey olacaktır. Yine de sonuç savaş değil, barış olacaktır. Bu barıştan sonra Batı ile Türkiye ilişkileri yeni bir şekil alacaktır. Avrupalıların Türkiye topraklarında talep ettiği imtiyazlar ve Avrupa'yla iyi geçinen sultanların hüküm sürdüğü günler, Türkiye'nin Batılılarla yaptığı mücadele sonunda geride kalmıştır. Meşrutiyet bu hali biraz zorlaştırmış, Lozan Antlaşması ise tamamen bitirmiştir. Türkiye tam bağımsız ve hür olma konusunda ısrar etmektedir. Bunu diğer hür olmayan milletler de örnek alacaklardır. Kapitülasyonların kalkmasıyla Türkiye'de ecnebilerin siyasî ve iktisadî ayrıcalıkları bitmiştir. İktisadi olarak güçlü olan gayrimüslimler bir tarafa atılmış, Türkiye ile Batı arasında bir araç olan Ermeniler ve Rumlar ülkeden kovulmuştur[138].

Tanin'in, Times gazetesinden çevirerek verdiği bir yazıya göre; bundan önce yabancıların, Rumların ve Ermenilerin yaptıkları işleri bundan sonra Türkler kendileri yapmak istemektedirler. Türkler bir millet olarak sadece askerlik ve memurluk değil artık bankerlik ve doktorluk gibi işler de yapmak emelindedirler. Bütün bunları yapmak için yeteri kadar hırsları vardır. Ancak savaş, memleketi harap ettiğinden şartları buna müsait değildir. Nüfus azalmıştır. Barış imzalanır imzalanmaz eğitim ve ekonomiye ait birçok görev, yeni inşa edilen devletin pek işten anlamayan yöneticilerinin eline geçecektir. Türkiye'yi bilenler buna heyecanla bakmayacaklardır. Bundan şikâyet etmek boştur. Bütün dünyanın barıştan çıkardığı dersi Türkler de öğrenecektir[139].

Times gazetesinden yapılan bir başka alıntıya göre; aslında Türk milliyetçilerinin arzuladığı şeylerin çoğu iyi şeylerdir. Onlar Batının teşvikiyle harekete

137 **Tanin**, 24 Temmuz 1923, no: 281, s. 1-4.

138 **Tanin**, 24 Temmuz 1923, no: 281.

139 **Tanin**, 24 Temmuz 1923, no: 281.

Levent Şahverdi Arşivi

geçtiler. Eğer Türkler, daha önce başkalarına yaptırdıkları şeyleri, kendi milletleri için kendilerine mahsus bir tarzda yapmak isterlerse, binlerce hata yapacaklar ve fenalıklarda bulunacaktır. Fakat ders almaları da lazımdır. Şimdilik yardım kabul etmiyorlar ancak yardım isteyecekleri zaman da onlara akıllıca yardım etmek lazımdır[140].

Tanin'in aktardığı kadarıyla İngiliz gazetelerinde çıkan haberlere göre İngiltere Başbakanı, Lozan Antlaşması'nın imzalanması ve Doğuyla olan ticaretten bahsederken, İngiltere'nin Türkiye'de sahip olduğu olağanüstü nüfuz ve itibarın önemini vurgulamıştır. Başbakan, karşılıklı menfaatlerin geliştirilmesi için Türk ve İngiliz tacirlerinin birlikte çalışacaklarını umduğunu dile getirmiştir[141].

İngiliz *Morning Post* gazetesinin *Hasta Adamın İntikamı* başlığıyla yayınladığı makaledeki temel görüşleri *Tanin* şu cümlelerle aktarmıştır: Bu antlaşma, Llyod George'un izlediği Şark siyasetinin çöküşüne, İngiltere'nin bu önemli ve nazik dış meselelerin müzakerelerini cahil ve kendi menfaatleri için memleketin çıkarlarını feda eden bir adama emanet etmekle yapmış olduğu hataya delildir. Mustafa Kemal'in mukavemeti yalnız Llyod George'un dış siyasetini devirmekle kalmamış, onun nüfuzunu da imha etmiştir. Bunun için İngiliz vatanperverleri Anadolu'nun kurtarıcılarına minnettardırlar. İngiltere'den yapılan başka bir alıntıya bakılırsa *Lafayette* gazetesinin Londra'dan bildirdiğine göre; İngiltere sömürgeler müsteşarı Avam Kamarasında Türkiye'nin Ortadoğu'daki haklarıyla ilgili bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Lozan Antlaşması'yla Türkiye'nin Irak ve Filistin üzerindeki hukukunun sona erdiğini, ancak Irak'ın kuzey sınırının henüz kesinleşmediğine dikkat çekmiştir. Sınırın kesinleşmesi için bir antlaşmanın gerektiğini, İstanbul'un tahliyesi tamamlandıktan sonra dokuz ay içinde bir antlaşma sağlanamadığı takdirde hakeme müracaat edilmesinin taraflarca kabul edildiğini söylemiştir[142].

Tanin, İngiltere'de yayınlanan bazı gazetelerden Lozan Antlaşması'yla ilgili alıntılar yapmıştır: *Garp Postası*; İngiltere basınında, Liberaller ve Lloyd George'un grubu dışında, Lozan Antlaşması'nın olumlu karşılandığını yazmıştır. *Times*, Lozan'ın tarihin gördüğü en adil antlaşma olduğunu ilan ederken

140 **Tanin**, 24 Temmuz 1923, no: 281.

141 **Tanin**, 29 Temmuz 1923, no: 283.

142 **Tanin**, 29 Temmuz 1923, no: 283.

Levent Şahverdi Arşivi

Daily Mail, Lozan'ın İngiltere'nin 1880'den beri takip ettiği Doğu siyasetini değiştirdiğini ve Türkiye ile ilişkilerde yeni bir devir açtığını belirtmiştir. Liberal bir gazete olan *Westmimister Gazet*, Türklerin elde ettiği haklar ve kendilerine gösterilen müsaadeye layık olup olmadığının beklenmesini önermiştir. Lloyd George'un fikirlerinin etkili olduğu *Daily Chronicle*, Lozan'ın İngiltere'nin bu güne kadar imzaladığı en aşağı antlaşma olduğunu, kendilerinin Yakındoğu'da kazandıkları zaferlerin muhafazakâr kabine tarafından feda edildiğini iddia etmiştir[143].

Tanin'in Washington'da yayınlanan *Chicago Tribune* gazetesinden yaptığı alıntıya göre ABD Dışişleri Bakanlığı, Amerika'nın ve müttefiklerin Küçük Asya'daki bütün petrol imtiyazlarını kullanacağını, İngiltere Hükümetinin Turkish Petroleum Şirketi'ne verdirmeye çalıştığı imtiyazlara karşı çıkmaya devam edeceklerini açık bir şekilde dile getirmiştir[144].

Yapılan alıntılardan da anlaşıldığı gibi Fransız gazeteleri, Lozan Antlaşması'nın Fransa'yı tatmin etmediğini belirttikleri halde, Şarkta barışın tesisinden dolayı memnun olmuşlardır. *Le Figaro* gazetesine göre; ilk defa Türkiye'ye galip devlet muamelesi yapılan bu antlaşma, dünya tarihindeki önemli siyasî olaylardan biridir[145]. *Maten* gazetesine göre Mısır Milli Fırkası, Paris'te toplantılar yaparak Türkiye'nin Mısır üzerindeki haklarından feragat etmesinin, İngiltere'yi Mısır'la ilgili meselelerde serbest bıraktığını Avrupa kamuoyuna duyurmaya çalışmışlardır. Süveyş Kanalı ve kapitülasyonlar diğer Avrupa devletleri gibi Fransa'yı da ilgilendirmektedir. Mısırlılar bu meseleyi sadece İngiltere'yle değil bütün müttefik devletlerle müzakere etmek arzusundadırlar. İngiltere'nin isteği doğrultusunda bir çözümün Mısır'da barışı temin etmeyeceği açıktır[146].

Fransa'nın ileri gelenlerinden Mösyö Reinbold, *Journal de Reyan*'a gönderdiği makalede; *Şikâyete hakkımız var mı? Müttefikler birlikte hareket etselerdi daha iyi bir antlaşma yapabilirlerdi. Hâlbuki İngiltere Hindistan'ı elinde tutmak, bir Arap Krallığı kurmak ve Basra'dan Çanakkale'ye kadar hâkim olmak istedi. Müttefikler müşterek hareket edecekleri yerde, kendi çıkarları doğrultusunda bir siyaset takip ettiler. İngilizler, Türklerin hiç sevmediği Yunanlılarla işbirliği yap-*

143 **Tanin**, 31 Temmuz 1923, no: 285.

144 **Tanin**, 29 Temmuz 1923, no: 283.

145 **Tanin**, 29 Temmuz 1923, no: 283.

146 **Tanin**, 31 Temmuz 1923, no: 285.

Levent Şahverdi Arşivi

tılar. Sonra da Türklere yenilen Yunanlıları yüzüstü bıraktılar. Türkler muzaffer olarak mağlubiyetin izlerini sildiler demektedir [147]. Makalesinin devamında ise *Avrupalılar, Lozan'da birlikte hareket etselerdi daha fazla çıkar elde edebilirlerdi. Fakat Fransızlar, Suriye sınırında asayişi sağlamak için Ankara'yla bir antlaşma yapmıştı. İngilizler, Türk murahhaslarıyla özel görüşmelerde bulunuyorlar ve kendileriyle ilgili önemli meseleleri halletmeye çalışıyorlardı. Diğer taraftan Türkler, bu iki devletin yeniden bir savaşa atılamayacağını anlamışlardı. Bundan böyle Türkiye'de ihtiyatlı bir siyaset takip etmeliyiz*[148]diyerek fikirlerini dile getirmiştir.

Dış basından yaptığı alıntılarla dış dünyanın Türkiye hakkındaki düşüncelerini okuyucularına aktaran *Tanin*, Fransız gazetelerinin, Fransa Hükümeti'nin Fransa-Türkiye ilişkileri önündeki engelleri kaldırmak istediğini, bunun için Türkiye'den Duyun-ı Umumiye ile ilgili müzakerelerin bir an önce bitirilmesini isteyeceğini yazdığını okuyucularına duyurmuştur[149]. Amerikan gazetelerinin çoğu Lozan'da imzalanan Türk-Amerikan Antlaşması'nı Türklerin bir siyasî zaferi olarak görmüştür[150]. Yine, *Times* muhabirine dayanarak Yunanistan'da Türklere karşı şiddet ve zulmün gittikçe arttığını duyurmuştur[151].

Atina'da yayınlanan *Elefteros Tipos* gazetesinden yapılan bir alıntıya göre, adı geçen gazetenin Lozan'daki muhabiri, antlaşmanın imzalanması sonrasında İsmet Paşa ve Venizelos'un ruh hallerini tasvir etmiştir. İsmet Paşa gayet sakin, mutedil ve nazik davranarak medeni olduğunu göstermiş, Venizelos ise gazetecilere bir kâğıt uzatmış ve diyeceklerinin orada yazılı olduğunu söyleyerek gazetecileri yanından uzaklaştırmıştır. Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Venizelos'un elini öperek ağlayan insanlar, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra yine ağlamışlardır. Fakat bu iki gözyaşı arasında büyük farklar vardır. Venizelos, Yunan halkına verdiği mesajda, memleketi daha büyük felaketlere sürüklememek için antlaşmayı imzalamaya razı olduklarını, barışın kendilerine toparlanma fırsatı vereceğini, iç sorunlarını bir tarafa bırakarak geleceğe hazırlanmaları gerektiğini ifade etmiştir[152].

147 **Tanin**, 6 Ağustos 1923, no: 291.

148 **Tanin**, 6 Ağustos 1923, no: 291.

149 **Tanin**, 7 Ağustos 1923, no: 292.

150 **Tanin**, 11 Ağustos 1923, no: 296.

151 **Tanin**, 27 Ağustos 1923, no: 312.

152 **Tanin**, 9 Ağustos 1923, no: 294.

Levent Şahverdi Arşivi

Times gazetesinde çıkan ve Lozan barışını değerlendiren başka bir makalenin özetine *Tanin*'de yer verilmiştir. Bu makaleye göre; bir yıl önce Türk ordusu, Yunan ordusu karşısında zafer kazandığında, Türkiye ile müttefikler arasında barışın imzalanacağı ve Türkiye'nin tam bağımsızlığını tüm devletlerin tanıyacağı hayal bile edilemezdi. Lozan Antlaşması'yla Türkler kendileri için bile zor anlaşılacak bir bağımsızlık elde ettiler. Bir asırdan beri Avrupalıların Türkiye'ye üstünlüğünü sağlayan antlaşmalar şimdi hiç hükmüne girdi. Osmanlı Devleti ile Avrupa arasında bir bağ olan Doğu Hıristiyanları ya öldürüldü ya da kovuldu. Şimdi Hıristiyanları Anadolu'dan söküp çıkaracak zaman değildir. Türkler Anadolu'da muzaffer ama yalnızdırlar. Medeni dünyada hayallerini gerçekleştirmek için binlerce zorlukla karşı karşıya bulunuyorlar. Milliyet ideali onları Batı ile rekabete sevk etmiş, Batılı devletlerin ihtilafı ise onlara bir zafer kazandırmıştır. İngilizler, Türkiye'de diğer milletlerden daha fazla nüfuza sahip olduğundan, Türkler yardım için İngiltere'ye başvurabilirler. İngiltere Yakındoğu'da önemli bir rol oynayabilir[153].

Times gazetesinin diğer bir makalesine göre; İstanbul'un tahliyesi Türkiye ve bütün Yakındoğu tarihinde yeni bir devir açmıştır. Türkler 13. yüzyıl ortalarından beri Avrupa'nın dimağında önemli bir yer işgal etmişlerdir. Kanuni'ye kadar Osmanlı sultanları Bizans topraklarını alarak Avrupa'nın ortasına kadar gelmişlerdir. Sir Tomas Ro (سیرتوماس رو) gibi dikkatli müşahitler, Kanuni zamanında bile Türk kuvvetinin hiçliğini anlamışlarsa da Osmanlılar zaman zaman gücünü göstererek dünyayı telaşa düşürmüşlerdi[154].

Londra'da yayınlanan gazeteler, Türkiye'de iktisadî teşebbüslerin artırılmasında İngiltere, Fransa ve İtalya'nın kendi aralarında anlaştığını yazmaktadır[155]. *Mesacero* (مساجه رو) gazetesinin haberine göre; İtilaf Devletleri, Anadolu'daki iktisadî ve ticarî teşebbüsleri için eski San Remo Antlaşması'na benzeyen bir antlaşma yapmışlardır. Buna göre Anadolu'yu yeniden nüfuz bölgelerine ayırmak istemektedirler. Nüfuz bölgeleri meselesinin, Türkiye'nin Avrupa devletleriyle imzaladığı Lozan Antlaşması'nın mürekkebi kurumadan gündeme getiril-

153 **Tanin**, 22 Ağustos 1923, no: 307.

154 **Tanin**, 1 Eylül 1923, no: 317.

155 **Tanin**, 26 Ağustos 1923, no: 311.

Levent Şahverdi Arşivi

mesine Ankara ihtimal vermemektedir. Her türlü nüfuzdan uzak bağımsız yaşamaya karar vermiş Türkiye'nin bu gibi eski diplomasiye ait hareketleri iyi karşılamayacağının Avrupa devletleri tarafından bilinmesi gerekmektedir[156].

Lozan Antlaşması'nda Rumların durumunun net olmadığı, kimlerin antlaşmadan etkilenmeyeceğine Patrikhane'nin karar vermesi gerektiği, İstanbul Rumlarının antlaşmadan etkilenebileceği gibi bazı konularla ilgili yazılar yabancı gazetelerden alıntı yapılarak *Tanin*'de yayınlanmıştır[157].

Daily Telegraph gazetesi İstanbul muhabirinin bildirdiğine göre; İngiliz kuvvetleri hiçbir aksatma yapmadan İstanbul'u boşaltmaya devam etmişlerdir. Dört günde yaklaşık sekiz bin kişi vapurlara bindirilerek İngiltere'ye gönderilmiştir. Türkler de antlaşmayla elde ettikleri hususların İngilizler tarafından süratle yerine getirilmesini memnuniyetle karşılamışlardır[158].

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Anadolu'daki Kuva-yi Milliye hareketine muhalif olan *Tanin* gazetesi, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra muhalefetini açıktan sürdürmeyerek eleştirilerini üstü kapalı olarak dile getirmeyi tercih etmiştir. Antlaşmanın meclisteki müzakereleri esnasında TBMM'de muhalefet olmadığı halde Batı Trakya, Ege adaları ve Musul gibi meseleler nedeniyle antlaşmaya karşı çıkan mebusların itirazlarını dile getirerek antlaşmayı eleştirmiştir. Ancak hür ve bağımsız bir devletin temelini attığı için Lozan Antlaşması'nı reddetmeyi doğru bulmamıştır. Gazete, antlaşmanın muallâkta bıraktığı Musul ve Dış Borçlar gibi meseleleri sıkça işleyerek, Türkiye'nin etrafının İngilizler tarafından bir Kürdistan çemberiyle kuşatılacağı şüphesini canlı tutmaya çalışmıştır.

Antlaşmayı onaylayan İkinci Meclis'i, Birinci Meclis ile karşılaştıran *Tanin*, Birinci Meclis'in vatan müdafaası etrafında birleşen insanlardan oluşan bir kurul, İkinci Meclis'in ise Müdafaa-i Hukuk üyelerinden oluşan tek tip bir yapı olduğunu belirterek eleştirilerini İkinci Meclis'e yöneltmektedir.

Barışla her şeyin düzeleceğine inanmanın doğru olmadığını, büyük sıkıntılardan sonra devlet mekanizmasının değişebilmesi için doğal hayatın, düzenin,

156 **Tanin**, 2 Eylül 1923, no: 318.

157 **Tanin**, 27 Ağustos 1923, no: 312.

158 **Tanin**, 30 Ağustos 1923, no: 315.

Levent Şahverdi Arşivi

emniyetin ve güvenin yeniden kurulması gerektiği üzerinde durmuştur. Barış devresinde metanetle çalışarak akıl ve tedbirin elden bırakılmaması, hür fikir ve serbest vicdanla hareket edilmesi, dalkavukluğa itibar edilmemesi gibi konuları işleyen *Tanin*, yeni dönemin idarecilerine yol göstermeye çalışırken üstü kapalı eleştirilerini sürdürmüştür. Gazete, bir yandan barış antlaşmasını överken, diğer yandan memleket idaresinde liyakatli insanlara ihtiyaç olduğunu, şahsi çıkarları için duruma göre fikir değiştirebilecek insanlardan memlekete fayda gelmeyeceği gibi söylemlerle yeni dönemin yöneticilerini eleştirmekten geri kalmamıştır.

Nüfus Mübadelesi'nin bir ilim, iktisat ve maliye meselesi olduğunu dile getiren *Tanin*, göçmenlerin iktisadî olarak kendilerini geçindirebilecekleri yerlere yerleştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Medenî memleketlerde imar usullerinin gayesinin ortak bir kültür oluşturmak olduğunu iddia etmiş ve Anadolu'ya gelecek herkesin Türk kültürüne uymayı kabul etmesinin şart olduğunu öne sürmüştür. Nüfus Mübadelesi için kurulan komisyonun çalışmalarına geniş yer veren *Tanin*, Yunanistan'da Türklere zulmedildiği, zorla silahaltına alındıkları, işkencelere maruz bırakıldıkları, bazılarının idama mahkûm edildiği yolundaki haberleri sıklıkla satırlarına taşıyarak hükümetin duyarsızlığını vurgulamak istemiştir. Gazete, bu kötü muamelelerin son bulması için Türkiye'den yardım istedikleriyle ilgili haberleri neredeyse her gün yayınlanmıştır.

Gazete, Ankara Hükümeti'ni eleştirirken Lozan Antlaşması'nı imzalayan heyeti överek ön plana çıkarmayı da ihmal etmemiştir. İsmet Paşa ve murahhasların Lozan'dan dönüşü, Türkiye sınırlarından girişinden İstanbul'a varışına kadar yolda yapılan karşılama törenleri, İstanbul'daki faaliyetleri ve Ankara'ya hareketleri *Tanin* muhabirleri tarafından yakından takip edilmiştir. Ayrıca Lozan'ın imzalanması dolayısıyla İstanbul'da yapılan yüz bir pare top atışları, limandaki bütün gemilerin yarım saat boyunca aralıksız düdük çalmaları ile Ankara, Bursa, İzmir, Adana, Zonguldak, Elmalı, Kars, Van ve Edirne'de yapılan sevinç gösterilerine geniş yer verilmiştir. Yine Türklerin, yurt içinde ve dışında anlaşma sevinciyle yaptıkları kutlamaları da okuyucularına aktarmıştır.

Tanin, antlaşmayla ilgili haberleri verirken semboller kullanmayı da ihmal etmemiştir: Sevr Antlaşması'nın imzalandığı kalemin yabancı bir okula verilmesine karşılık Lozan Antlaşması'nın imzalandığı kalemin Darülfünun'a verilmesi anlamlı bir sembol olarak sunulmuştur. Buna karşılık Lozan Antlaşması'nın TBMM'de onaylandığı günün Darülfünun tarafından özel bir gün kabul edil-

Levent Şahverdi Arşivi

mesi ve şehitler için anma günleri düzenlenmesi için aldığı karar da sembolize edilerek *Tanin*'de yayınlanmıştır. Yine Ankara Hükümeti'nin barışı sağladıktan sonra, savaşın sonucunu sembolize eden, üzerinde harap bir kasaba, yıkık bir köprü ve Mustafa Kemal'in üniformalı bir resmi olan, hatıra pulu da bu kabilden olarak gazetede yer almıştır.

Lozan Antlaşması'nı öven gazete, savaş sırasında Türklerin aleyhinde olan azınlıkların ikiyüzlü davranarak barışa sevindiklerini göstermek için ruhanî ayinler düzenlediğini, bu amaçla Türk yetkililere gönderdikleri kutlama tebriklerini sütunlarına yansıtmıştır. Ayrıca Lozan Antlaşması karşısında Fener Rum Patrikhanesi'nin kendi konumunu tespiti için antlaşma metni hakkında bir rapor hazırlattığını da okuyucularına duyurmuştur.

İşgal altındaki yerlerin tahliyesi hakkındaki haberler yoğun olarak *Tanin*'de yer almıştır. Lozan Antlaşması'nın mecliste onaylanmasının ardından tahliye başlayacağı için, Türk tarafının antlaşmanın onayını hiç vakit geçirmeden müttefik temsilcilerine ilettiğini ve Türkiye topraklarının tahliyesinin başladığını duyuran *Tanin*, tahliye tamamlanıp müttefik generallerinin İstanbul'u terk edişine kadar geçen süredeki bütün tahliye faaliyetlerini izleyerek günü gününe satırlarına taşımıştır.

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra *Tanin*'in en çok gündeme getirdiği konulardan biri de Boğazlar Meselesi'dir. Gazete, Boğazlarla ilgili olarak Türk tarafının istikrarlı davranamadığını ve diplomasiyi yeterince kullanamadığını dile getirerek Ankara Hükümetini eleştirmiştir. Gazeteye göre, eğer Türk tarafı diplomasiyi kullanabilseydi, Rusların Boğazlar konusunda kendilerini destekleme niyetinde olduğunu anlayabilirdi. Türk tarafı Rusya'nın desteğini almak yerine, onlardan erken davranarak ilgili protokolleri imzalamıştır.

Tanin, doğrudan yapamadığı eleştirilerini *Times, Morning Post, Daily Chronicle, Chicago Tribune, Lafayette, Maten, Garp Postası, Journal de Reyan, Elefteros Tipos, Daily Telegrph* ve *Mesacero* gibi yabancı gazetelerden yaptığı alıntılarla sürdürmüştür. Bu alıntılarla ABD, İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan kamuoyunun Lozan Antlaşması'yla ilgili düşünceleri de Türk kamuoyuna iletilmiştir.

Tanin, Venizelos'un İsmet Paşa'nın verdiği bir teminata dayanarak Yunanistan ve Türkiye'nin eski düşmanlıkları bırakarak iyi ilişkiler kuracağıyla

Levent Şahverdi Arşivi

ilgili bir habere yer vermektedir. Bu teminatın ne olduğu konusunda herhangi bir bilgi vermeyen gazete, İsmet Paşa ile Venizelos arasında gizli bir uyuşmanın olduğu izlemini vermiştir.

Tanin'in Lozan Antlaşması'na yönelik olumlu eleştirileri de olmuştur: Kapitülasyonları kaldırması, dış borçlarını tasfiyesi ve kabotaj hakkı sağlaması Türkiye ekonomisi için olumlu ve geliştirici faktörler olarak değerlendirilmiştir. Yine bu antlaşmanın lehinde de aleyhinde de pek çok söz söylenebilecek önemli bir siyasî belge olduğu belirtilerek Sevr Antlaşması ile karşılaştırılmıştır. Anadolu'da millî hareket olmamış olsaydı, memleketin kaderinin Sevr ile belirlenmiş olacağını vurgulayan gazete, güney sınırları, Batı Trakya, Ege adaları ve Musul meselelerinde Lozan'daki murahhasları itham etmeyi doğru bulmamıştır. Gazeteye göre; önemli olan antlaşmasının hür ve bağımsız bir Türkiye temin edip etmediğidir. Antlaşma Türkiye'nin bağımsızlığını sağladığı için, antlaşmaya imza koyanları alkışlamak gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Tanin gazetesinin Lozan Antlaşması'nın imzalanması ve tahliyenin tamamlanması sürecindeki tüm sayıları taranmış, referans gösterilen sayılar dipnotlarda gösterilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

HABERLEŞME SEKTÖRÜNÜN ÖNEMLİ BİR TEŞEKKÜLÜ: MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDEN 1960 YILINA TÜRKİYE'DE POSTA, TELGRAF VE TELEFON (PTT) TEŞKİLATI (1920-1960)

Nadir YURTOĞLU*

ÖZET

Bu çalışmada haberleşme sektörünün önemli bir kuruluşu olan PTT Teşkilatının Büyük Millet Meclisinin teşkil edildiği ve Millî Mücadele'nin yürütüldüğü 1920 yılından başlayarak 1960 yılına kadar olan 40 yıllık döneminde gelişim süreci ile ülkeye sağladığı katkılar incelenmiştir. Millî Mücadele'nin yapıldığı yıllardan başlayarak 1960 yılına kadar Posta Telefon ve Telgraf (PTT) teşkilatında her yönden yapılan icraat ve faaliyetler, 1920-1923 Millî Mücadele döneminde posta ve haberleşme, 1923-1950 Cumhuriyet döneminde PTT'nin gelişimi, 1950-1960 Demokrat Parti döneminde PTT İşletmesinde yaşanan gelişmeler adı altında üç bölümde ele alınmıştır. Bu üç bölümde PTT teşkilatının faaliyetleri ve ülkeye sağladığı katkılar sayısal verilerle ortaya konmuştur. Araştırmanın konusu hakkında literatürde yer alan boşluklar birincil kaynakların kullanılması yoluyla doldurulmuştur. Konu incelenirken dönemin Türkiye'si ile Dünyanın haberleşme alanında yaşanan gelişmeleri göz önünde bulundurularak bu gelişmeler ışığında gerekli değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuç şudur: 1920 yılından itibaren Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla savaş döneminin ihtiyacına göre haberleşme ile ilgili bir dizi yasal düzenleme ve icraata gidilerek Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü aktif hale getirilir. Kurumun aktif hale getirilmesiyle de Millî Mücadele kazanılır. Cumhuriyet döneminde 3613 Sayılı Kanunla Ulaştırma Bakanlığına bağlanarak teşkilatlanmasını tamamlayan PTT İşletmesi, posta alanında gelişmesini sürdürmesine rağmen 1940 yılından itibaren telefonun yaygın olarak kullanılmaya başlamasıyla telgraf alanında gelişme hızını azaltarak sürdürür. Demokrat Parti döneminde ise eski hantal yapısından kurtularak modern bir yapıya kavuşan PTT teşkilatının, bilhassa teknik yatırım alanlarına hız verilerek telekomünikasyonun gelişme sürecinde ilerlemeler kaydetmesiyle, Cumhuriyetin ilk yıllarına kıyasla haberleşmenin hemen her alanındaki gelişme seyri daha iyi bir düzeyde gerçekleşmiştir.

Anahtar Kelimeler: Haberleşme, Posta, Telgraf, Telefon, PTT.

* Yrd. Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu, nyurtoglu@kastamonu.edu.tr

Levent Şahverdi Arşivi

AN IMPORTANT ORGANIZATION OF THE COMMUNICATION SECTOR: THE POST, TELEGRAPH AND TELEPHONE (PTT) ORGANIZATION FROM THE WAR OF INDEPENDENCE PERIOD UNTIL 1960 (1920-1960)

ABSTRACT

This study dwells on the development and national contributions of the PTT organization, which is an important organization of the Turkish communication sector, starting from 1920, when the Grand National Assembly of Turkey was founded and the War of Independence was being maintained, until 1960 covering a total of 40 years. All kinds of activities and practices of PTT starting from the War of Independence until 1960 were addressed in three categories: post and communication during the 1920-1923 War of Independence, the development of PTT in the 1923-1950 Republican period, and the developments in PTT during the 1950-1960 Democrat Party period. In these three sections, activities of PTT and its contributions to the country were revealed based on numerical data. The gaps in the literature regarding the research topic were filled by using primary sources. While handling the topic, the developments that took place in the communication field in Turkey and worldwide in that period were also taken into account. Evaluations were made in the light of these developments. The results obtained at the end of the study are as follows: From 1920 on, a set of legal arrangements were made and various steps were taken according to the communication-related needs of the period following the foundation of the Grand National Assembly of Turkey, which gave birth to the General Directorate of Post and Telegraph Organization. The War of Independence was won as the organization was put into action. PTT completed its organization process as it was affiliated to the Ministry of Transport with the law no. 3613 in the Republican period. Though it maintained its development in the field of post, it kept its development pace in telegraph at minimum due to the wide use of telephone as of 1940. During the Democrat Party period, it threw off its old cumbersome structure and adopted a modern dimension. Paying specific attention to technical investments, the PTT organization made progress and experienced a better course of development in almost all kinds of communication compared to the early Republican period.

Key Words: Communication, Post, Telegraph, Telephone, PTT.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Tarih boyunca duygu ve düşüncelerini konuşarak karşısındakilere aktaran insanoğlu haberleşme ihtiyacını gidermek için birçok yol ve yönteme başvurmuştur. Görsel işaretlerden ateş, duman, ışık, ayna, akustik işaretlerden davul, boru, ıslık çalma yöntemleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir[1].

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesiyle kırmızı cübbeli, uzun kara kavuklu Osmanlı Tatarları İstanbul'da yozlaşma içerisinde bulunan Bizans postasının yerini almıştır. Anadolu yaylalarında Tuna kıyılarında, Çaldıran ve Kosova ovalarında mücadele eden muzaffer Türk komutanları kazandıkları zaferleri bu tatarlarla ülkenin dört bir tarafına duyurabilmişlerdir[2].

Osmanlı Devleti'nde Avrupa usulüne göre ilk posta teşkilatının oluşturulma teşebbüsü II. Mahmut'un 1832 tarihli bir Hatt-ı Hümayûn ile bu konudaki görüş ve taleplerini Sadrazam Reşit Mehmet Paşa'ya bildirmesi ile ortaya çıkmıştır[3]. Ancak ulaştırma yollarının gidiş gelişe uygun olmaması ve güvenliğin yeterince sağlanamaması nedeniyle bu Hatt-ı Hümayun'dan kısa sürede istifade edilememiştir[4].

Ülkemizde 23 Ekim 1840 tarihinde Posta Nezaretinin kuruluşunun ardından ilk postane İstanbul'un Eminönü semtinde bulunan Yeni Cami avlusundaki Cizyehane dairesinde Postahane-i Âmire adıyla açılmıştır. Posta Nezareti ve İstanbul Postahanesini içinde barındıran Postahane-i Âmire binasının posta merkezi seçilmesinin başlıca nedeni şehrin ortasında bulunması, ticaret merkezlerine ve sahile yakın olmasıdır. Çünkü posta ticaretle yakından ilgilidir ve deniz postacılığı için sahile yakın bir yer seçilmesi gerekir. Postahane-i Âmire vakıflara ait ahşap yapılı bir durumdadır. Aynı arsa üzerinde postahane adıyla bilinen ve 1927 yılında İş Bankasına dönüştürülen kâgir bina Postahane-i Âmire'nin faaliyete geçmesinden sonra (1889-1890) yıllarında yapılmıştır[5].

---

1 Nejdet Köktürk, "Milletlerarası Haberleşme", **İktisadi Yürüyüş**, C 9, S 211, Yıl 9, 19 Kasım 1948, s. 6; John Bear, **Haberleşme**, Çeviren Erol Erduran Remzi Kitabevi, İkinci Basım, İstanbul 1977, s. 8; PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten Günümüze Posta**, Cem Web Ofset Sanayi, Ankara 2007, s. 5; Yurda Güven Bezaz, **Geçmişten Günümüze Haberleşme ve PTT Tarihi**, Türkiye Haber-İş Sendikası Yayınları, Ankara 2006, s, 3-5.

2 Şekip Eskin, **Türk Posta Tarihi**, Ulusal Matbaa, Ankara 1942, s. 12-13.

3 Bu Hatt-ı Hümayun'nun içeriğiyle ilgili bk.: M. Şakir Ülkütaşır, "İlk Posta Teşkilatımız Nasıl Kuruldu", **Hayat Tarih Mecmuası**, C 1, S 3, Yıl 3, Nisan 1967, s. 70.

4 Eskin, **a.g.e.**, s. 14.

5 Eskin, **a.g.e.**, s. 16-17; Ülkütaşır, a.g.m., s. 71-72.

Levent Şahverdi Arşivi

Daha önceleri Tatar, Ulak ve Saî adı verilen adamlarla menzilden menzile nakledilmek suretiyle işleyen devlet postaları (1840-1842) ve (1852-1857) yılları arasında iltizam usulüne verilmiştir[6]. 1858 yılında posta işletmek üzere hükümetçe Gemlik ve Sürat adında iki de vapur satın alınmıştır[7].

Anadolu postaları Yeni Cami'den başlayarak Haydarpaşa'ya ve oradan şimendiferle İzmit'e ve sonra da beygirlerle ülke içerisine sevk edilmiştir. Postanın Anadolu'dan sonraki son hududu ise 460 saat ve 2300 kilometre mesafedeki Bağdat şehridir[8]. Osmanlı Devleti'nde hazırlanan nizamnameye göre ilk posta sınıfına giren meta yalnız mektup, gazete ve matbu evrak naklini ihtiva ederse de bir süre sonra para ile bazı hafif eşya da bu sınıfa dâhil edilmiştir[9].

21 Eylül 1871 tarihinde Posta Nezareti ile birleşinceye kadar, sadarete bağlı bir müdürlük olarak kalan Telgraf İdaresi ise bu tarihten sonra Posta ve Telgraf Nezareti adı altında Dâhiliye Nezaretine bağlanmıştır[10]. Bu yapılanmadan itibaren Osmanlı Devleti'nde yaygın olarak kullanılmaya başlayan telgraf ve telgrafçılık Cumhuriyet dönemine kadar teknik yöntemler gözetilmeyerek yapılan hatların nakillerine bağlanan mors postalarından ibaret basit bir seviyededir[11].

Bu araştırmada haberleşme sektörünün önemli bir teşekkülü olan PTT İşletmesinin Büyük Millet Meclisinin teşkil edildiği ve Millî Mücadele'nin yürütüldüğü 1920 yılından başlayarak 1960 yılına kadar olan 40 yıllık döneminde gelişim süreci ile ülkeye sağladığı katkılar ele alınmıştır.

---

6 "Postanın Tarihi-I", **İktisadi Yürüyüş**, C 3, S 35-36, Yıl 2, 1 Haziren 1941, s. 40; Eskin, **a.g.e.**, s. 16-20; Emeviler, Abbasiler ve Mısır'da kurulan devletlerin posta teşkilatı ile Avrupa'da yapılan posta kongreleri hakkında bilgi almak için bk.: "Postanın Tarihi-II", **İktisadi Yürüyüş**, C 4, S 39, Yıl 2, 16 Temmuz 1941, s. 8.

7 "Postanın Tarihi-V", **İktisadi Yürüyüş**, C 4, S 42, Yıl 2, 9 Eylül 1941, s. 25; Eskin, **a.g.e.**, s. 21.

8 Sakin Buyan, "Posta Tarihi ve Postalarımız", **PTT Dergisi**, S 10, Yıl 1, Mart 1939, s. 20.

9 "Postanın Tarihi-III", **İktisadi Yürüyüş**, C 4, S 40, Yıl 2, 1 Ağustos 1941, s. 16; Postanın Tarihi-IV", **İktisadi Yürüyüş**, C 4, S 41, Yıl 2, 20 Ağustos 1941, s. 27; Buyan, a.g.m., s. 20; Eskin, **a.g.e.**, s. 18.

10 Ülkütaşır, a.g.m., s. 72.

11 "Muhaberat, Telgraf-Telsiz", **İktisadi Yürüyüş**, C 3, S 35-36, 1 Haziran 1941, s. 41.

Levent Şahverdi Arşivi

I. MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE POSTA VE HABERLEŞME (1920-1923)

A. Millî Mücadele Yıllarında Büyük Millet Meclisi Tarafından Posta ve Haberleşme İle İlgili Yapılan Yasal Düzenlemeler

23 Nisan 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisinin açılmasından hemen sonra Bakanların seçilip görev taksimatı yapılmasıyla birlikte ülkede *Posta ve Telgraf Bürosu* Dâhiliye Vekâletine bağlanarak, 20 Mayıs 1920'de İzmit Milletvekili Sırrı Bey, *Posta ve Telgraf Müdüriyet-i Umumiye*sine atanır. Bu dönemde Büyük Millet Meclisi bahçesinde ayrıca *Büyük Millet Meclisi Hükümeti Posta ve Telgraf Merkezi* adıyla da bir haberleşme merkezi oluşturulur[12].

İstanbul Hükümeti ile resmi muhaberenin kesilmesi hakkındaki 6 Mayıs 1920 tarihli Meclis tarafından yürürlüğe konulan ilk kararname ile Büyük Millet Meclisi Anadolu'da yegâne yetkili merciin kendisi olduğunu göstermek ister[13]. Milletvekillerinin muhaberatının meclisten seçilen üç üye tarafından sansür edilmesi hakkında çıkarılan 4 Haziran 1920 tarih ve 19 Sayılı *Sansür Hakkındaki Karar* da haberleşme alanında kabul edilen ikinci bir yasal düzenlemedir[14].

14 Haziran 1920 tarihli *Telgraf Muhaberatının Mühim ve Müstacel Mevadda Hasrı Hakkındaki Kararname* ile de önemli ve acil telgrafların çekilmesine kolaylık sağlanırken telgraf hatlarının uzun ve gereksiz yazışmalarla meşgul edilmesinin önüne geçilmiştir. 1920 yılının Haziran ayında haberleşme ile ilgili çıkarılan kararnameler bir hayli yekûn tutmuştur. 18 Haziran 1920 tarihli *Ankara Büyük Millet Meclisi Postahanesi ve Ankara Büyük Millet Meclisi Telgrafhanesi İbaresiyle Hak Edilecek Mühürlerin İstimali Hakkında Kararname ile Muhaberat-ı Askeriyede Olduğu Gibi Muhaberat-ı Mülkiyede de Elkap Kullanılmaması Hakkında Kararname* de bunlardan biridir. Bu Kararnameden ikincisi ile askeri ve mülki yazışmalarda sadelik ve açıklık temin edilir. 16 Ağustos 1920 tarihli *Sansür Talimatnamesine Müzeyyel Kararname* ile sansür müfettişleri Posta İdaresine bağlanmış dâhili posta ve telgraf haberleşmesinin özel ve ticari olan kısmı için sansür kaldırılmıştır. 19 Ağustos 1920 tarihinde çıkarılan *Devairde Kullanılan Pulların Tevhidi Hakkında Kararname* ile dairelerde kullanılan pullarda birlik sağlanması amaçlanırken, 22

12 Şekip Eskin, **a.g.e.**, s. 34, 52; PTT Genel Müdürlüğü, **İstiklal Harbimizde PTT**, PTT Yayınları, Ankara 2009, s. 228-229.

13 PTT Genel Müdürlüğü, **a.g.e.**, s. 238.

14 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 1, C 1, 04.06.1336, s. 415.

Levent Şahverdi Arşivi

Eylül 1920 tarihinde 8 madde halinde çıkarılan *Telgraf ve Telefon Muhaberatı Hakkındaki Kararname* ile de sınırlı telgraf hatlarımızın gereksiz bir şekilde meşgul edilmesinin önüne geçilerek ülkenin önemli meselelerinde telgrafın rahatlıkla kullanılması yoluna gidilir. 3 Ekim 1920'de yürürlüğe giren *Bilfiil İfayı Hizmet Eden Posta Müteahhitleri ile Sürücülerin Hizmet-i Askeriyelerinin Tecili Hakkındaki Kararname* ile askerlik hizmeti gelmiş posta görevlilerinin meslekte çalışma sürelerince askerlik görevlerinin tecili (sonraya bırakma) yürürlüğe konarak, posta teşkilatının istikrarlı bir şekilde işleyip işlerinin aksamaması temin edilir. 28 Ekim 1920 tarihinde kabul edilen *Sansür Talimatnamesi* ile sahilde ve kara hudutları içerisinde kurulacak sansür merkezleri vasıtasıyla mektupların sansürden geçirilmesine karar verilir. Bu sayede zararlı muhaberenin kontrol altına alınmasına çalışılır. Yine 12/13 Kasım 1920 tarihinde çıkarılan *Salahiyettar Makamat Tarafından Kendilerine Şifre Tevdi Olunan Memurinden Maada Her Kimde Hususi veya Resmi Şifre Bulunursa Casus Töhmet İle İstiklal Mahkemelerine Verilebilecekleri Hakkında Kararname* ile de yetkili makamlar dışında yapılabilecek gizli haberleşmelerin önüne geçilmek istenir[15].

Büyük Millet Meclisi, Millî Mücadele yıllarının hassasiyetinden kaynaklanan ihtiyaç üzerine haberleşme alanında birçok yeni kanuni düzenlemeyi yaparak yürürlüğe koymuştur. Bu kanunlardan 28 Kasım 1920 ve 61 Sayılı *Kıymeti Mukaddereli Mekâtip ve Posta Paketlerinin Ücurat-ı Teminiyesinin Tezyidi Hakkında Kanun* ile kıymetli mektup ile posta paketlerinden alınan ücretlerin % 1 oranında artırılması uygun hale getirilmiştir[16]. Ayrıca 2 Aralık 1920 tarihinde çıkarılan 77 Sayılı *Sansür Vaz'ı Hakkındaki Karar* ile Amasya, Tokat, Çorum, Kırşehir, Samsun sancakları içerisinde mebusların haberleşmesi dışındaki haberleşmelere sansür konulmuştur[17].

Büyük Millet Meclisi, 3 Şubat 1921 tarihinde yürürlüğe koyduğu 89 Sayılı *Posta ve Telgraf Müdiriyet-i Umumiyesi* Bütçesine *Zamaim İcrasına Dair Kanun* ile Posta Telgraf ve Telefon Müdüriyet-i Umumiyesinin 1920 senesi bütçesine eşya ve kırtasiye de kullanılmak üzere 45 bin liralık bir ilave ödenek tahsis eder[18].

---

15 PTT Genel Müdürlüğü, **a.g.e.**, s. 238-240; TBMM'nin 1920 yılında çıkardığı bu Kararnamelerin metinleri için İstiklal Harbimizde PTT adlı kitabın 433-441 sayfalarına bakılabilir.

16 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 1, C 1, 28.11.1336, s. 65; **Resmi Gazete**, S No: 9, 4 Nisan 1337.

17 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 1, C 1, 02.12.1336, s. 430.

18 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 1, C 1, 03.02.1337, s. 95; **Resmi Gazete**, S No: 5, 7 Mart 1337.

Levent Şahverdi Arşivi

23 Şubat 1921 ve 100 Sayılı *Posta ve Telgraf Memurlarının Maaşları Hakkında Karar* ile de çalışanların asgari maaşının 800 kuruş olması tespit edilir[19]. 24 Mart 1921 tarihli *Telgraf Muhaberatının Mühim ve Müstacel Mevadda Hasrı ve Kısa Yazılması Hakkındaki Kararname* ile telgraf haberleşmesinin kısa yazılması, askeri ve önemli haberleşmelerin dışındaki muhaberenin mutlaka posta ile yapılması belirlenir[20].

Meclis 28 Şubat 1921 tarih ve 103 Sayılı *1336 Senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu* ile (1920 Genel Bütçe Kanunu) genel bütçeye dâhil 24 dairenin bütçe giderlerini düzenlediğinde 63.018.354 lira olarak belirlenen toplam bütçe giderlerinin 1.427.898 lirasını Posta Telgraf Umum Müdürlüğü tahsis etmiştir[21]. Bu rakam toplam bütçenin aynı zamanda % 4.313'üne tekabül eder. Savaş döneminde Posta Telgraf Umum Müdürlüğüne Bayındırlık, Millî Eğitim, Dış İşleri, Sağlık ve Ekonomi Bakanlıklarından daha fazla ödenek ayrılması Büyük Millet Meclisinin posta ve telgraf işlerine ne derece önem verdiğini gösterir.

TBMM, savaş döneminde haberleşmeye verdiği önemi bu alanla ilgili kanun ve kararları çıkarmaya devam etmesiyle gösterir. Bu kararlardan biri de 17.05.1921 tarih ve 125 Nolu *Posta Pulları Hakkındaki Karar*'dır. Bu kararla üzerinde Millî Mücadele Hatırası ibaresi yazılı İstanbul, İzmir, Balıkesir, Bursa, Adana ve sair işgal edilmiş yerlerin fotoğraflarını ihtiva eden posta pullarının oluşturulması istenir[22]. TBMM tarafından 30 Mayıs 1921 tarihinde kabul edilen *127 Sayılı Posta ve Telgraf Ücretlerinin Tezyidi* (artırılması) *Hakkındaki Kanun* ile adi mektupların, matbu evrakların, mecmuaların ve açık haberleşme evraklarının posta ağırlıklarına göre fiyatları artırılır[23]. 24 Aralık 1921 tarihinde kabul edilen *Posta Müdüriyet-i Umumiyesi* Bütçesine *Zamaim* İcrası *Hakkında Kanun* ile Anadolu'da büyük ve sabit bir Telsiz-Telgraf İstasyonunun kurulabilmesi için Posta ve Telgraf Müdüriyet-i Umumiyesi bütçesine 100 bin lira ilave edilir[24].

---

19 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 1, C 1, 21.02.1337, s. 436.

20 PTT Genel Müdürlüğü, **a.g.e.**, s. 444-446.

21 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 1, C 1, 28.02.1337, s. 111; **Resmi Gazete**, S No: 12, 25 Nisan 1337.

22 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 1, C 1, 17.05.1337, s. 442.

23 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 1, C 1, 30.05.1337, s. 142; **Resmi Gazete**, S No: 17, 6 Haziran 1337.

24 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 1, C 1, 24.12.1337, s. 203; TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 1, Toplantı: 2, C 15, 133. İçtima, 24.12.1337, s. 228.

Levent Şahverdi Arşivi

23 Ocak 1922 yılında yürürlüğe giren 185 Sayılı *1337 Senesi Posta ve Telgraf Müdüriyet-i Umumiyesi Bütçesine Kırk Bir Lira Tahsisat-ı Munzamma İtasına* (ek bütçe verilmesine) *Dair Kanun* ile PTT bütçesine 40.000 lira ilave edilir[25]. Aynı tarihte yürürlüğe konan 186 Sayılı *Anadolu ile Dâhili İttihat Memaliki Ecnebiye Arasında Müteati Posta Müresalâtının Tezyidi Ücüratına Dair Kanun* ile de Anadolu'nun posta ücretleri ile Avrupa devletlerinin posta ücretleri eşitlenmeye çalışılır[26].

B. Millî Mücadele Döneminde Posta ve Haberleşme Alanında Yapılan Diğer Çalışmalar

Millî Mücadele döneminde posta ve haberleşme ile ilgili farklı icraatların da uygulanmaya konduğu bilinir. Telgraf haberleşmesinin istikrarlı biçimde yürütülmesi bağımsızlık mücadelesinin başarıya ulaşmasında önemli bir ölçüt olduğu için öncelikle halledilmesi gereken sorun, yeni aktarma istasyonlarıyla İstanbul'a çekilen hatların Ankara'ya yönlendirilmesinin sağlanmasıdır. Bu dönemin ülkede izlenen yurt içi telgraf güzergâhı sahillerden başlayarak başkente doğru uzanır. Konya ili haberleşme hatları önce Adana'ya iner sahili takip ederek İstanbul'a ulaşır. İç Anadolu ağı ise Sivas-Ankara-Geyve yolunu izler. Arap vilayetleri Halep-Beyrut-Konya-Adana hattından İstanbul'a varır[27]. Bu durum karşısında örneğin Bursa, İzmir veya herhangi bir vilayet Van ile telgraf haberleşmesine teşebbüs etmişse önce İstanbul'a oradan Sivas, Diyarbakır üzerinden Van'a uzanabilir[28]. Konya-Ankara arasında hat bulunmadığından hükümet Ankara-Konya hattını teşkil ederek Adana üzerinden doğrudan Akdeniz'e inmeye çalışır[29].

Yunanlıların ileri harekâtıyla Afyon, Bilecik, Geyve ve Eskişehir hatlarının düşman eline geçmesi haberleşmede sorunlar yaşanmasına neden olur. Muş ve Bitlis gibi Doğu vilayetlerinde seferberlik yıllarından kalma tellerin ihtiyacı bu-

25 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 1, C 1, 23.01.1338, s. 212.

26 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 1, C 1, 23.01.1338, s. 213.

27 Bu hatların durumu ile ilgili TBMM'de yapılan müzakereler için bk.: TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 1, Toplantı: 2, C 16, 149. İçtima, 23.01.1338, s. 125-126: Rıdvan Akın, "TBMM'nin İlk Bütçe Yasası:1336 Muvazene-i Umumiye Kanunu", **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S 2, Yıl 1/2002, s. 22.

28 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C 8, 154. İçtima, 21.02.1337, s. 342.

29 Bu hattın oluşturulması ile ilgili TBMM'de yapılan müzakereler için bk.: TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 1, Toplantı: 2, C 16, 149. İçtima, 23.01.1338, s. 125; Akın, a.g.m., s. 22-23.

Levent Şahverdi Arşivi

lunan yerlere naklinin Avrupa'dan getirilmesinden dört kat daha pahalıya mal olacağı hesaplandığından bu teller Van Bitlis tarafına çekilen 400 km'lik yerel tel ihtiyacını gidermede ve mahalli ihtiyaçları karşılamada kullanılmıştır[30].

Ülkede telgraf şebekesinin köhne olması ve ihtiyaca cevap verememesi nedeniyle haberleşmede sorunlar yaşanmıştır. Bu sorunları aşmada ve haber akışını sağlıklı bir şekilde yürütebilmede 2.000 km telgraf teline ihtiyaç duyulduğundan 1921 yılında Avrupa'ya 1500 km'ye yakın tel (150 bin kg) ile 70.000 fincan ısmarlanır[31]. Ancak bu sıralarda bir kısım yerleşim yerlerinin Yunanlıların eline geçmesi ile haberleşmede yaşanan sorunlar üzerine Ankara-Adana-Konya hattına öncelik verilerek bu hattın aktif hale getirilmesi için çalışmalara başlanır. İlk etapta 310.980 kg galvanizli tel ile 49.200 adet fincanın alınması için 1921 yılının bütçesine 185 Sayılı Kanunla 40 bin liralık ödenek tahsis edilir[32]. Ayrıca Ankara Hükümeti uluslararası haberleşme için *Posta İttihadı Umumisine* üye olur. Ankara Rejimi temel birim altın frank olarak *Madrid Uluslararası Posta Kongresi ile Roma Mukavelesi Kararlarını* tanır[33]. Hükümet, Posta Telgraf Müdürü Sabri Beyin isteğiyle de posta ücretlerinin düzenlenmesini gündeme taşıyarak 186 Sayılı Kanunu çıkarır[34].

Millî Mücadele yıllarında özellikle haberleşmede telgrafa duyulan yoğun ihtiyaç yeni hatların oluşturulmasını zorunlu hale getirirken bu aynı zamanda zorlukların da yaşanmasını beraberinde getirir. Buna rağmen Konya'dan Aksaray'a, Kırşehir'den Koçhisar'a kadar ilkinde 160 ikincisinde 60 km'lik birer hattın yapılandırılması gerçekleştirilerek Sakarya Savaşı'nda yaşanacak olası haberleşme sıkıntıları ortadan kaldırılır. Bu dönemde teşkil edilen posta teşkilatı yardımıyla düşmanın attığı her adım izlendiği gibi istihbarat raporları; şifreli telgraf ve özel kuryelerle gönderilerek Ankara hükümetinin her olup bitenden haberdar edilmesi sağlanır[35].

---

30 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 1, Toplantı: 2, C 16, 149. İçtima, 23.01.1338, s. 125; Akın, a.g.m., s. 23.

31 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 1, Toplantı: 2, C 16, 149. İçtima, 23.01.1338, s. 122.

32 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 1, C 1, 23.01.1338, s. 212; TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 1, Toplantı: 2, C 16, 149. İçtima, 23.01.1338, s. 122.

33 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 1, Toplantı: 2, C 10, 37. İçtima, 28.05.1337, s. 340; Akın, a.g.m., s. 24.

34 Bu Kanunun ayrıntıları için bk.: TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 1, C 1, 23.01.1338, s. 213.

35 PTT Genel Müdürlüğü, **a.g.e.**, s. 215.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk 1 Mart 1922 tarihli TBMM'nin 3. Toplanma Yılının açılış konuşmasında "Dâhiliyeye ait umurdan olmak üzere Posta ve Telgraf idaresinde vücuda getirilen bazı teceddüdât [yenilikler] memnuniyete şayandır."[36] diyerek posta teşkilatında yapılan bu yeniliklerden memnuniyetini dile getirir. 1 Mart 1923 tarihli TBMM'nin 4. Toplanma Yılının açılış konuşmasında da telgraf hatlarında yapılacak tadilata değinen Atatürk, telgraf haberleşme şebekelerinde yaz mevsiminde onarıma gidileceğini, merkeze oranla şebekelerinde değişiklik ve tamamlanmaya ihtiyaç duyulan batı illerinde 2000 km'ye yakın yeni bir hattın yapılacağını ve doğu illerinde de ihtiyaca göre bazı değişikliklerin uygulanmaya konularak yeni hatların inşa edileceğini bunun için direk ve diğer gereçlerin alınmaya başlandığını ifade eder[37].

Atatürk, aynı şekilde adı geçen illere bağlı ilçe merkezlerinin tamamında ve önemli bucaklarında posta ve telgrafhanelerin kurulacağını ve buralarda posta paket ve kıymetli mektup alıp verme ve havale işlemlerinin gerçekleştirileceğini söyler. Telgraf haberleşmesinin hızlı ve düzenli hale gelmesinde acele haberleşme temin edecek sistemle yeni tip makinaların da devreye konacağını sözlerine ekleyen Atatürk, posta seferlerinin artırılacağını ve doğu illerimizde tam anlamıyla kurulamamış olan sürücülüklerin (postanın naklini yapan kişiler) kurularak seferlere başlanacağını bildirir[38].

Telgraf ilminin öğrenilmesini de isteyen Mustafa Kemal Atatürk, bu amaçla gerekli ders araçlarından faydalanılarak telgraf yüksekokulunun canlandırılacağını, şartları elverişli illerin başmüdürlük merkezlerinde dershanelerin açılacağını söyler. Yine Atatürk, İstanbul'da sabit iki telsiz istasyonunun dış görüşmelere açılması ile bu gibi önemli şehirlerde telefon tesisatının kurulması ve telefon görüşmelerinin sağlanabilmesi için çalışılacağını ayrıca sözlerine ilave eder[39].

Millî Mücadele yıllarında haberleşme alanında yapılan yasal düzenlemeler ve gerçekleştirilen icraatlar sayesinde Mustafa Kemal Paşa ve birçok vatansever komutanın aralarında şifreli telgraflarla muhabere yapması mümkün hale gelmiştir. İstanbul'un işgal haberini 16 Mart 1920 günü saat 10'da telgraf memuru

---

36 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 1, Toplantı: 3, C 18, Birinci İçtima, 01.03.1338, s. 3.

37 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 1, Toplantı: 4, C 28, Birinci İçtima, 01.03.1339, s. 5; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, **TBMM'de Cumhuriyet Halk Partisi Kurultaylarında, 1906-1938**, Yayına Hazırlayanlar: Ali Sevim vd., Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s. 484.

38 **Aynı Yer.**

39 **Aynı Yer.**

Levent Şahverdi Arşivi

Manastırlı Hamdi Bey vasıtasıyla öğrenen Mustafa Kemal Paşa, bu sayede gerekli tedbirleri zamanında ve tez elden alarak uygulama fırsatı bulmuştur[40]. Yine telgraf haberleşme vasıtaları sayesinde işgalci güçlerden Batı Anadolu'da Yunanlılar, Doğu Anadolu'da Ermeniler, Urfa, Maraş, Antep ve Adana'da Fransızlar, Antalya ile Konya yöresinde İtalyanlar Türk ordusu tarafından yakından takip edilmiştir. Böylece Batı Anadolu'da İngiliz destekli Yunanlılarla İnönü, Sakarya ve Başkomutanlık Meydan muharebeleri başta olmak üzere birçok savaş ve mücadelelerde başarılı olunmuş, düşmanın ülkeyi terk etmesi ve milletin bağımsızlığının gerçekleştirilmesiyle de ulusal Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri atılmıştır.

II. CUMHURİYET DÖNEMİNDE POSTA TELGRAF VE TELEFONUN (PTT) GELİŞİMİ (1923-1950)

A. Cumhuriyet Döneminde Posta Örgütünün Gelişimi

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında haberleşme araçlarından olan posta, telgraf ve telefona önem verilerek bu alanda ciddi hamlelere tanıklık edilir. Osmanlı Devleti zamanında bazen bakanlık bazen de genel müdürlük şeklinde idare edilen Posta Telgraf ve Telefon İşletmesi, Cumhuriyetin ilk yıllarında Dâhiliye Vekâletine bağlı Umum Müdürlük olarak faaliyet gösterir. Kurum 23 Mayıs 1933 tarih ve 2208 Sayılı *Posta Telgraf ve Telefon İdaresi Teşkilatı Hakkındaki Kanun*la Nafia Vekâletine (Bayındırlık Bakanlığı), 27 Mayıs 1939 tarih ve 3613 Sayılı *Münakalât Vekâleti Teşkilat ve Vazifelerine Dair Kanun*'la da Münakalât Vekâletine (Ulaştırma Bakanlığı) bağlanır[41].

Cumhuriyet döneminde posta alanında yapılması icap eden en önemli girişim, bu alanda ihtiyaç duyulan bir posta kanununun çıkarılması yönünde olur.

---

40 Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, Yayına Hazırlayan, Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2000, s. 345-346; M. Kemal Paşa'nın İstanbul'un işgalini öğrenmesiyle birlikte aldığı tedbirler için bk.: Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, Yayına Hazırlayan Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2007, s. 281-295; M. Tayyib Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 373-382; İşgalden bir gün önce Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele'nin önemli simalarından Rauf Orbay'ı Ankara'ya çağıran telgrafı için bk.: Rauf Orbay, **Rauf Orbay'ın Hatıraları 1914-1945**, Yayına Hazırlayan, Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2005, s. 267-268; Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım,** C 3, Emre Yayınları, İstanbul, 2004, s . 31-32.

41 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 4, C 12, 23.05.1933, s. 365; **Resmi Gazete**, S No: 2415, 31 Mayıs 1933; TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 6, C 20, 27.05.1939, s. 123; **Resmi Gazete**, S No: 4220, 31 Mayıs 1939; Eskin, **a.g.e.**, s. 34.

Levent Şahverdi Arşivi

Posta alanında yapılacak atılımların düzenli bir posta kanunu ile gerçekleştirilebileceğinin farkında olan Hükümet, TBMM'de yapılan görüşmelerin ardından 26 Kasım 1923 tarihinde 376 Sayılı *Posta Kanunu*'nu kabul eder. 57 madde halinde düzenlenen bu kanunla posta idaresinin görev ve yetkileri belirlenir[42]. Posta Kanunu'nun kabul edilmesinden sonra çıkarılan 4 Şubat 1924 tarih ve 406 Sayılı *Telgraf ve Telefon Kanunu* ile birlikte ülke içi ve dışı bütün haberleşme görevi hükümet adına PTT İdaresine verilir[43].

20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen 491 Sayılı *Teşkilât-ı Esasiye Kanunu*'nun 81. maddesi ile de postalara verilen evrak, mektup ve her çeşit emanetlerin yetkili yargıç ve mahkeme kararı olmadıkça açılamayacağı, telgraf ve telefon ile yapılan haberleşmelerin gizliliğinin ihlâl edilemeyeceği tespit edilerek haberleşme mahremiyetinin korunmasına özen gösterilmesi esası kabul edilmiştir[44].

Atatürk döneminde postaların daha verimli çalışması için zaman zaman dış ülkelerden yabancı uzmanlar getirtilerek görüşlerinden yararlanılmıştır. Bunlardan Laipzig Posta Müdürü Krauzer, 1924 yılında ülkemize gelerek posta alanında bazı düzenlemelere gitmiştir. Mösyö Krauzer, resmi ve gayri resmi taahhütlü mektuplarla, bunların iade il muhaberelerinin, havalelerinin, lokal merkezler arasındaki ihbarnamelerin taahhüt listesine kayıt edilerek sevk edilmelerinin gecikmelere neden olduğunu fark etmiştir. Ayrıca bu metot sayıca fazla memur çalıştırmayı zaruri hale getirdiğinden teşkilatın maddi olarak zarar edeceğini düşünmüştür. Bu yüzden merkezler arasındaki mektupların ihbariyelere topyekûn adeden kayıt ve sevk edilmesini talep etmiştir. Neticede 20 Mayıs 1925 tarihinde çıkarılan 170/232 sayılı genelge ile başlanan topyekûn kayıt ve sevk muameleleri işlemi, 23 Ekim 1927 tarihine kadar sürmüştür. Zararın artması ve sorumluların tespit edilememesi gibi nedenlerle yeniden kayıtlı sevk usulüne dönülmüştür. Krauzer'den sonra Alman Posta Başmüdürü Karl Orth, aynı dairenin Posta Müfettişi Boldow ve Telgraf Kısım Amiri Mayer postada yenilik yapmak maksadıyla 1929 yılında ülkemize gelen diğer bazı uzmanlar arasında yer alır. Bu kişiler Konya, Pozantı, Adana, Tarsus, Mersin, Antalya, İzmir, Afyon, Kütahya, Eskişehir,

42 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, C 2, 26.11.1923, s. 145-152; Posta Kanunu'nun TBMM'deki müzakereleri için bk.;TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 2, Toplantı: 1, C 3, 58. Birleşim, 26 Teşrinisani 1339, s. 616-621; Posta kavramı ve postanın hukuku amme sahasındaki yeri hakkındaki makale ile ilgili bilgi almak için bk.; E. Sabri Arserim, " Posta Nedir? Hukuku Amme Sahasındaki Yeri", **PTT Dergisi**, S 1, Yıl 1, Haziran 1938, s. 21-23.

43 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, C 2, 04.02.1340, s. 199-205.

44 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, C 2, 20.04.1340, s. 370; Hamdi Tanç, "PTT'de Sır Masuniyeti", **İktisadi Yürüyüş**, C 3, S 35-36, Yıl 2, 1 Haziran 1941, s. 42.

Levent Şahverdi Arşivi

Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya, Samsun ve İstanbul gibi il ve ilçelerde üç ay süre ile incelemelerde bulunarak yaptıkları gözlemlerini *Alman lâyihası* adıyla rapor haline getirmişlerdir. Adı geçen rapor TBMM'de uzmanlardan oluşan özel bir encümen tarafından incelenerek eser haline getirilmiştir. Bu eserin tavsiye ettiği esaslardan bir kısmı ilerleyen süreçte uygulama alanına konulmuştur[45].

Hazırlanan bu raporlarla yurt içi posta işlerine önem veren Cumhuriyet Hükümetleri, yurt dışı posta taşımacılığının yürütülmesi için 1926 yılında Air France, Aero Espresso İtaliana ve 1930 yılında Lufthansa hava ulaşımı şirketleriyle anlaşmalar yaparak İstanbul-Paris, İstanbul-Roma ve İstanbul-Berlin arasında karşılıklı hava posta seferlerini başlatır. Ancak 1933 yılında Lufthansa 1935'de Air France ve 1936'da Aero Espresso İtaliana şirketleri faaliyetlerine ara verir. Buna rağmen Lufthansa ile 1 Haziran 1939 ve L.A.R.E.S. Romen şirketleriyle 17 Temmuz 1939'da yapılan genel sözleşme gereği İstanbul-Belgrad-Budapeşte-Viyana-Berlin ve İstanbul-Bükreş arasında uçak seferleri düzenlenerek II. Dünya Savaşı'nın başlangıcı olan 1939 yılına kadar devam eder[46].

Türkiye'nin yurt dışına posta sevkinin geliştirilmesi yönünde yabancı şirketlerle yaptığı anlaşmaların yanı sıra Balkan ülkeleriyle de posta hizmetlerinin yürütülmesi konusunda bir araya geldiği görülür. 1932 yılında İstanbul'da toplanan İkinci Balkan Konferansında aralarında Türkiye'nin de bulunduğu Balkan ülkeleri Balkan Posta Birliği kurulması için karar alır. Akabinde de Türkiye ile Yunan Posta İdaresi 1 Şubat 1933 tarihinde yaptıkları bir anlaşma ile iki ülke arasında indirimli posta ücret tarifesini başlatırlar. 1935 yılında Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'dan oluşan Balkan ülkeleri Belgrat'ta yaptıkları bir başka toplantıda *Balkan Posta ve Telekomünikasyon Birliği* adıyla bir birlik teşkil ederler. Bu Birliğin, ülkeler arasındaki münasebetlerde indirilmiş fiyat tarifelerinin uygulanması, transit ücretlerinde tenzilata gidilmesi, servise ait telgrafların ücretsiz çekilmesi ve müşterek konularda pul çıkarılması yolunda aldığı kararlar 1 Ocak 1936 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 1940 yılına kadar Çekoslovakya'nın da aralarına katıldığı Balkan ülkeleri birkaç kez bir araya gelerek posta konusunda iş birliğine gitmelerine rağmen gerek II. Dünya Savaşı'nın olumsuz koşulları gerekse ülkeler arasında yapılan işgaller yüzünden bu girişimler sekteye uğrar[47].

---

45 Eskin, **a.g.e.**, s. 34, 48; PTT Genel Müdürlüğü, **a.g.e.**, s. 243-244.

46 "Postanın Tarihi-VI", **İktisadi Yürüyüş**, C 4, S 44, Yıl 2, 1 Teşrinievvel 1941, s. 15: Eskin, **a.g.e.**, s. 40-41.

47 Eskin, **a.g.e.**, s. 51-52.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye bir yandan Balkan ülkeleri ile posta münasebetleri konusunda iş birliğine giderken öte yandan yurt içinde taşınan postalardan alınacak ücretleri 1935 yılında çıkarılan bir kanunla tespit eder. 18 Mayıs 1935 tarih ve 2721 Sayılı 376 Numara ve 26.11.1339 Tarihli *Posta Kanununa Müzeyyel Kanun*'un birinci maddesi gereğince posta idaresinin yapmış olduğu işlerden dolayı alınacak ücretler, Bayındırlık Bakanlığınca düzenlenen ve Bakanlar Kurulu'nca onaylanan tarifeye göre belirlenir. Bu Kanunun 2, 3, 4, 5 ve 6. maddeleri ile de çeşitli bütçelerle idare edilen daireler, belediyeler veya devlet kurumlarına yapılan posta hizmetlerinin karşılığında ödenen ücretler değişmiştir[48].

10 Haziran 1935 tarihinde çıkarılan 2772 Sayılı *Posta, Telgraf ve Telefon Memurları Kanunu* ile PTT İdaresi'nin memur olabilme şartları, tayin ve terfileri, çalışma saatleri, emeklilik durumları ve cezaları, tespit edilmiştir[49].

2772 Sayılı Kanunla memurların özlük haklarını belirli bir düzene kavuşturan teşkilat, 14 Haziran 1935 tarihinde kabul edilen 2822 Sayılı *Posta Telgraf ve Telefon İdaresi Teşkilat ve Vazifelerine Ait Kanun* ile başmüdürlüklerini kaldırarak yerine doğrudan Genel Müdürlüğe bağlı vilayet müdürlüklerini teşkil eder[50]. Böylece önceden başmüdürlük merkezi olan Edirne, İstanbul, Bursa, Ankara, Adana, Konya, Kastamonu, Sivas, Trabzon, Erzurum, İzmir, Diyarbakır, Van illeriyle bunların dışında yapılandırılan Zonguldak, İskenderun, Mersin, Galata ve Beyoğlu merkezlerinin yönetimi birer muavine diğer merkezlerin idaresi ise birer şefe verilir[51].

TBMM'nin 1 Kasım 1936 tarihli 2. Toplanma Yılının açılış konuşmasında telefon şebekesinin ülke içinde genişlemekte olmasını takdir ve teşvik eden Ata-

48 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C 15, 18.05.1935, s. 141; **Resmi Gazete**, S No: 3014, 28 Mayıs 1935; 376 Sayılı Posta Kanununun 53. Maddesinin Değiştirilmesine Dair Kanun'un ayrıntıları için bk.: TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C 17, 01.02.1937, s. 169; **Resmi Gazete**, S No: 3530, 10 Şubat 1937; 2721 Sayılı Kanun gereğince resmi dairelerden alınmakta olan posta ve telgraf ücretlerinin masraf bütçelerine eksik tahsisat konulması yüzünden tahsil edilemediğine dair Ulaştırma Bakanlığından alınan yazı ve diğer bakanlıkların bu konu ile ilgili borçları için bk.:**BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 159-Dosya No: 118-Sıra No: 6.

49 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C 15, 10.06.1935, s. 555-558; **Resmi Gazete**, S No: 3031, 18 Haziran 1935.

50 2822 Sayılı Kanunun ayrıntıları için bk.: TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C 15, 14.06.1935, s. 720- 729; **Resmi Gazete**, S No: 3037, 25 Haziran 1935.

51 Eskin, **a.g.e.**, s. 57.

Levent Şahverdi Arşivi

türk, yakın bir zamanda iyi bir radyo merkezine kavuşulacağı beklentisi içerisinde yer almıştır[52]. Bir yıl sonra TBMM'nin 3. Toplanma yılının açılışında yaptığı konuşmasında PTT işlerinde esaslı bir gelişme olmasına rağmen şehirlerarası telefon görüşme işinin öncelikle halledilmesine çalışıldığını söyleyen Atatürk, Ankara'da yeni bir radyo istasyonunun inşasına başlanmasından duyduğu memnuniyetini ayrıca dile getirmiştir[53].

Cumhurbaşkanı Atatürk gibi Başbakan Celal Bayar da PTT işlerine önem verilmesi ile ilgili sözleriyle dikkat çeker. Bayar 8 Kasım 1937 tarihinde okuduğu 1. Hükümet Programında posta telefon ve telgraf işlerinin rasyonel bir şekilde yürütülmesi için yapılan çalışmalara hız verildiğine temas ederek bu çalışmaları, şehirlerarası telefon tesisatının tamamlanması, askeri ve idari yönden önemli yerlerde telsiz istasyonlarının tesis edilmesi şeklinde sıralar[54].

16 Ocak 1939 tarih ve 3560 Sayılı *Adli Evrakın Posta, Telefon ve Telgraf İdaresi Vasıtası ile Tebliğine Dair Kanun*'a dayanılarak da 1 Ocak 1940 tarihinden itibaren köylülere ait mektupların atlı dağıtıcılar aracılığıyla ulaştırılmasına karar verilir[55]. 5 Şubat 1941 tarihinden sonra yürürlüğe konan yeni bir uygulama ile mektupların köylere kadar gönderilerek sahiplerine ulaştırılmasına ve köylüler tarafından dağıtıcılara verilecek mektuplara da pul yapıştırılarak alınıp merkeze getirilmesine başlanır[56]. 10 Nisan 1941 tarihinden itibaren köylülere ait taahhütlü mektupların da benzer şekilde taşınması ve dağıtılması, 26 Haziran 1941 tarihinden sonra da havale ve koli kabulü uygulamasına geçilir[57]. Deneme mahiye-

52 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 5, Toplantı: 2, C 13, 1. Birleşim, 01.11.1936, s. 5.

53 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 5, Toplantı: 3, C 20, 1. Birleşim, 01.11.1937, s. 6.

54 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 5, Toplantı: 3, C 20, 3. Birleşim, 08.11.1937, s. 30; İsmail Arar, **Hükümet Programları**, **1920-1965**, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 105; Dönemin Ulaştırma Bakanı Cevdet Kerim İncedayı 'nın posta teşkilatının görevleri hakkında verdiği bilgiler için bk.: Cevdet Kerim İncedayı, "Münakalât Vekâletinin Politikası", **İktisadi Yürüyüş**, C 3, S 35-36, Yıl 2, 1 Haziran 1941, s. 2-3.

55 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C 19, 16.01.1939, s. 100-101; **Resmi Gazete**, S No: 4117, 21 Ocak 1939; PTT merkezlerindeki köy kutularının zamanında açılıp mektupların köylere verilmediği ile ilgili Cumhuriyet Halk Partisi Genel sekreterliğinden vali ve CHP başkanlıklarına yazılan 18.08.1938 tarih ve 5/1243 Sayılı yazının ayrıntısı için bk.; **BCA**, Fon No: 490 1 0 0-Kutu No: 4-Dosya No: 18-Sıra No: 14.

56 "Postanın Tarihi-VI", **İktisadi Yürüyüş**, C 4, S 44, Yıl 2, 1 Teşrinievvel 1941, s. 15; Eskin, **a.g.e.**, s. 46.

57 "Postanın Tarihi-VI", **İktisadi Yürüyüş**, C 4, S 44, Yıl 2, 1 Teşrinievvel 1941, s. 15; Eskin, **a.g.e.**, s. 46.

Levent Şahverdi Arşivi

tinde olmak üzere 1 Eylül 1941 tarihinden itibaren İstanbul, Ankara ve İzmir'de sekiz liraya, 3 Temmuz 1942 tarihinden itibaren de 25 liraya kadar olan havaleler ikametgâhlarda ödenmeye başlar. 14 Ağustos 1941 tarihinden sonra bütün merkezlerde 8 liraya kadar değerli mektup ve kolilerin adreslere teslimi uygulamasına geçilir. Böylece bir asırlık geçmişe sahip olan PTT İdaresi, Cumhuriyet döneminin önemli başarıları arasında yer alan köy postaları ve ikametgâhlara havale ödeme ve değerli koli ve mektup dağıtımı konusunu bu vesileyle halleder[58]. Ayrıca Ankara ilinden başlayarak diğer illere yayılmak üzere posta taşımacılığının motorlu araçlarla yapılması kararlaştırılır[59].

PTT İdaresi, 1941 yılı itibariyle 66 bölge başmüdürlüğü, telefon başmüdürlüğü ve müdürlükleri ile 1.306 posta telgraf merkezi ve şubelerinde 5.400'ü memur, 4587'si müvezzi (dağıtıcı) ve bakıcı, 1733'ü farklı görevlerde çalışan müstahdem, 577'si geçici memur, 150'si ücretli memur, 264'ü stajyer ve 33'ü de geçici müvezzi ve bakıcı olmak üzere toplam 12.744 personeliyle bu hizmetleri yerine getirir[60].

Türkiye'de posta sevkiyatı nakil araçları ile yapıldığından bu araçlar ile menzil hanelerin postacılıkta ayrı bir yeri ve önemi vardır. Ülkede 1926 ile 1940 yılları arasında posta taşımacılığında, posta vagonu, kumpanyaların tahsis ettiği vagon, motorlu ve motorsuz araçlar, araba, beygir ve sürücülerin kullanıldığı görülür.

TABLO 1'de 1926 yılı ile 1940 yılları arasında posta nakil vasıtaları hakkında bilgi verilmiştir.

58 Eskin, **a.g.e.**, s. 46.

59 Rüçhan Akıncı, "Ulaştırma İşlerimiz", **İktisadi Yürüyüş**, C 9, S 211, Yıl 9, 19 Kasım 1948, s. 20; "PTT Pavyonundan Röportaj", **İktisadi Yürüyüş**, C 11, S 255-257, Yıl 11, 3 Ağustos 1950, s. 31.

60 İGM, İstatistik Yıllığı 1942-**1943**, Yayın No: 226, Ankara 1944, s. 377; İGM, **Küçük İstatistik Yıllığı** 1942-1945, Yayın No: 253, Ankara 1947, s. 551; İGM, **Türkiye İstatistik Yıllığı 1950,** Yayın No: 328, Ankara 1950, s. 401; Eskin, **a.g.e.**, s. 49.

Levent Şahverdi Arşivi

TABLO: 1 Posta Nakil Vasıtaları (1926-1940)

Yıllar	Posta Vagonu	Kumpanyaların Tahsis Ettiği Vagon	Motorlu ve Motorsuz Araçlar*	Araba	Beygir	Sürücü	Menzilhane
1926	21	-	66	291	664	190	190
1927	16	-	92	287	632	523	179
1928	2	16.5	147	119	255	487	149
1929	6	19.5	169	119	255	487	149
1930	6	19.5	224	89	238	484	238
1931	6	19.5	219	80	234	471	247
1932	6	16.5	206	98	210	466	157
1933	6	28	262	97	204	468	214
1934	6	54	274	110	188	470	182
1935	6	84	350	115	191	503	161
1936	6	84	349	112	196	498	-
1937	6	84	424	130	168	507	-
1938	6	84	547	152	867	507	-
1939	6	64	793	178	789	534	1.068
1940	5	61	715	224	990	530	-

*Otomobil, kamyon, motosiklet, motorbot, bisiklet.

Kaynak: İGM (İstatistik Genel Müdürlüğü), **İstatistik Yıllığı** 1931-1932, Yayın No: 21, Ankara 1932, s. 418; İGM, **İstatistik Yıllığı 1932-1933**, Yayın No: 34, Ankara 1933, s. 474; İGM, **İstatistik Yıllığı 1935-1936**, Yayın No: 88, Ankara 1936, s. 460; İGM, **İstatistik Yıllığı 1939-1940**, Yayın No: 154, Ankara 1940, s. 540; İGM, Küçük **İstatistik Yıllığı** 1940-1941, Yayın No: 192, Ankara 1942, s. 309; İGM, **İstatistik Yıllığı** 1949, Yayın No: 303, Ankara 1949, s. 399.

Bu tabloya göre posta işlerinde 1926 yılından 1940 yılına kadar toplamda 110 posta vagonu ile 634.5 adet kumpanyaların tahsis ettiği vagon kullanılmıştır.

1926 yılında 291 olan araba sayısı 67 adet azalmayla 1940 yılında 224'e düşerken, 66 olan otomobil, kamyon, motosiklet, motorbot ve bisikletten oluşan motorlu ve motorsuz araçların sayısı 649 artışla 715'e, 664 olan beygir sayısı 326 artışla 990'a, 190 olan sürücü sayısı 340 artışla 530'a, 190 olan menzilhane[61] sayısı 878 artışla 1068'e yükselmiştir.

61 Osmanlı Devletinde haberleşme amacıyla Anadolu ve Rumeli yolları üzerinde kurulan menzil haneler, ulakların dinlenmeleri, beygir almaları ve konaklamalarının sağlandığı yerler olarak bilinir.

Levent Şahverdi Arşivi

Böylece posta işlerinde kullanılan araba sayılarında % 29 oranında düşüş yaşanırken, motorlu ve motorsuz araç sayılarında % 983, beygir sayılarında % 49, sürücü sayılarında % 178, menzilhane sayılarında % 462 oranında bir artış kaydedilmiştir. 1926 yılından 1940 yılına kadar 14 yıllık süreçte motorlu ve motorsuz araç sayılarında % 983 oranında görülen yüksek artış ve araba sayılarında % 29 oranında azalmaya bakarak posta işlerinde modern araçların daha yaygın olarak kullanılmaya başlandığı sonucuna varılır.

Posta taşımacılığında her türlü evrak ve mektupları nakletmek, telli ve telsiz telgraf vasıtasıyla hızlı ve güvenli bir şekilde haberleşmeyi sağlamak, telefonla doğrudan özel haberleşme ve münasebeti gerçekleştirmek amacıyla teşkil edilen PTT işletmesi, Cumhuriyet döneminde daha da önemli bir kuruluş haline gelir[62]. Cumhuriyet'ten önce 688 olan PTT merkez ve şubeleri sayısı 1948 yılında 2000'e yaklaşır[63]. 1939 yılında taşınan mektup miktarı 87.000.000 iken bu sayı 1943 yılında 114.000.000' a ulaşır[64]. Ayrıca 1944 yılında açılan lise düzeyinde üç sınıflı yatılı PTT Meslek Okulu ve düzenlenen mesleki kurslar sayesinde PTT personelinin bilgileri ihtiyaç ölçüsünde takviye edilerek artırılmaya çalışılır[65]. Elektrikli telgraf tesislerinin dünyada yaygınlaşmaya başlaması ve posta işlemlerinin genişlemesinden sonra bu alanda hizmet verecek personele bizzat ihtiyaç duyulması memurların mesleki yeterliliklerine önem verilerek yetişmesinde önemli bir kıstas olur[66].

PTT İdaresinin ülkenin dâhili ve harici muhabere ihtiyacını emniyet içerisinde hızlı ve düzenli hale getirmek ve haberleşme sistemini daha da geliştirerek modern bir yapıya dönüştürmek için hazırladığı sekiz yıllık program (1948-1956) Bakanlar Kurulunca onaylanmıştır. Bu program kapsamında bütün vilayetlerin Ankara, İstanbul ile kendi aralarında haberleşmeyi sağlaması için 16.000 kilometre uzunluğunda telgraf ve telefon hatlarının inşası, muhtelif kanallı telgraf ve telefon cihazlarının tesisi, uluslararası standartlara uygun PTT istasyonları ile binalarının kurulması kararlaştırılmıştır. Ayrıca otomatik damga ve pul verme

62 "PTT İdaresi", **İktisadi Yürüyüş**, C 3, S 35-36, Yıl 2, 1 Haziran 1941, s. 39; Akıncı, a.g.m., s. 20; Ankara, İstanbul ve İzmir otomatik telefon şebekeleri için gerekli 1000 adet otomatik telefon makineleri ihtiyacı için yapılan yazışmalar için bk.: **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 159-Dosya No: 120-Sıra No: 8.

63 Akıncı, a.g.m., s. 20.

64 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 7, Toplantı: 2, C 14, 1. Birleşim, 01.11.1944, s. 5.

65 "Münakalât İşlerimiz", **İktisadi Yürüyüş**, C 6, S 123, Yıl 6, 5 Şubat 1945, s. 7.

66 Hüsnü Sadık Durukal, "PTT Meslek Öğretimi", **İktisadi Yürüyüş**, C 8, S 187, 15 Kasım 1947, s. 10.

Levent Şahverdi Arşivi

makinelerinin tesisi ile yükleme ve boşaltma işlemleri için gerekli posta vagonlarının sağlanması, PTT işletmelerinin yedek parça ihtiyacını temin ve tamir etmek için ihtiyaç duyulan atölyelerin ıslah ve genişletilmesi çalışmaları da bu program çerçevesinde yapılması kararlaştırılan diğer işler arasında yer almıştır. Programın yürürlüğe girmesinin maliyeti 102 milyon lirayı bulacağından bunun 4982 Sayılı Kanunla belirlenen 60 milyon liralık borçlanma yetkisi, 4 Şubat 1948'de yürürlüğe konan 5169 Kanun'la 100 milyon liraya çıkarılarak taksit halinde ödenmesi kararlaştırılmıştır[67].

Genel Müdürlük, gerek posta işlerinin hızla yürütülmesi gerekse seyyar posta merkezi ihtiyacının giderilmesi maksadıyla Çekoslovakya'dan satın aldığı her birinin maliyeti 109.270 lirayı bulan 30 posta vagonundan sekizini ülkemize getirerek hizmete sunmuştur[68].

PTT yaptığı bu hizmetlere rağmen her yıl bütçesinde önemli miktarlarda açıklar vermiştir. Kurumun 126 milyon liralık bütçesinin 83 milyon lirasının gider 43 milyon lirasının gelir teşkil etmesi yıllık 40 milyon liralık açık vererek zarar etmesine neden olur[69]. Giderlerin yalnız 47 milyon lirası memur ve hizmetli maaşına tahsis edilir. Açığın büyümesinde kurumun kamu yararına yaptığı bazı hizmetlerin etkisi görülür. 1.500.000 lira ücret karşılığında yapılmakta olan adli tebligat hizmeti için PTT yılda 6.500.000 lira harcar. Yardıma muhtaç müesseselere bedelsiz yapılan hizmetler başta olmak üzere asker mektuplarının ücretsiz olarak gönderilmesinin kuruma maliyeti 2.800.000 lirayı bulur. Bu zararın önlenmesi ve PTT'nin daha rasyonel olarak işletilmesi için ABD'den 1949 yılında ülkemize davet edilen haberleşme uzmanı Mr. Ellis İstanbul'da gerçekleştirdiği ön inceleme çalışmaları neticesinde yaptığı ilk değerlendirmelerde kadro fazlalığı sorununu tespit eder. PTT'nin İstanbul'da gelen-giden bürosunda çalışan 60 memurunun

67 **Ayın Tarihi**, S No: 183, Yıl Şubat 1949, s. 112; 4892 Sayılı Posta, Telgraf ve Telefon İşletme Genel Müdürlüğü İhtiyaçları İçin Gelecek Yıllara, Geçici Yüklenmelere Girişilmesi Hakkında Kanun'un ayrıntıları için bk.: TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 7, C 28, 17.05.1946, s. 640; **Resmi Gazete**, S No: 6315, 24 Mayıs 1946; 5169 Sayılı Kanunun ayrıntıları için bk.: TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 8, C 30, 04.02.1948, s. 449; **Resmi Gazete**, S No: 6827, 9 Şubat 1948.

68 Tataç, "Olaylara Bakış, Eylül 1949, Ulaştırma Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 77, Yıl 7, Kasım 1949, s. 260.

69 Cumhurbaşkanı Bayar'ın TBMM'de bu zararla ilgili 1 Kasım 1950 tarihinde verdiği bilgiye göre: PTT İdaresi 4 sene zarfında 70 milyon lira açık vermiş ve bu açık 9 ay vadeli bonolar hasılatıyla kapatılmıştır. TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 1, C 2, 1. Birleşim, 01.11.1950, s. 8; **Türk Ekonomisi**, S 90, Yıl 8, Aralık 1950, s. 278.

Levent Şahverdi Arşivi

yaptığı işi 15 memurunun rahatlıkla icra edebileceğini söyleyen Mr. Ellis, teşkilatın bütün birimlerinde az elemanla çalışılabileceğini, bu durumun icap ettiği top yekûn bir memur tasfiyesinin söz konusu olmayacağını ancak teşkilatın organize bir şekilde yürütülebilmesi için de gereken her türlü tedbirin alınacağını belirterek incelemelerini rapor haline getirir[70]. Amerikalı Posta Uzmanı Mr. Ellis, DP İktidarı dönemine rastlayan 1954 yılında da postaların ıslahı amacıyla Türkiye'ye gelerek çalışmalarına devam edecek, halen ülkemizde posta gönderilerinin ayrım, sevk ve dağıtımı konusunda uygulanan yöntemi yerleştiren kişi olacaktır[71].

Ülkede bir taraftan yurtdışından gelen uzmanların PTT'nin rasyonel işletilmesi konusunda tavsiyelerinden yararlanılırken öbür taraftan Hükümetçe daha önce hazırlanmış 26 Kasım 1923 tarih ve 376 Sayılı 57 maddelik Posta Kanunundan daha kapsamlı ve bağımsız yeni bir posta kanununu yürürlüğe konmuştur[72]. 2 Mart 1950 tarihinde çıkarılan 5584 Sayılı bu *Posta Kanunu*'nda PTT İdaresinin görev ve yetki alanı daha da genişletilerek 70 madde halinde tanzim edilmiştir.[73]

PTT İdaresinin posta alanında çıkardığı kanunlar ve bunlara bağlı olarak yaptığı hizmetler sayesinde mektup, posta kartları, tebrik kartları, iş kâğıtları, basılmış kâğıtlar, gazeteler, ticaret eşyaları, küçük paketler ve her çeşit koli başta olmak üzere birçok posta maddeleri mekândan mekâna taşınarak insanların uzakta yaşayan yakınlarıyla haberleşme ve ihtiyaç maddelerini temin etme imkânına kavuşması sağlanmıştır. Devletin önemli bir kurumu olan PTT İdaresinin bu görevleri yerine getirmesi karşılığında yardıma muhtaç kurumlardan ücret talep etmemesi insani yönden ayrıca takdire şayan bir uygulama olarak kendini göstermiştir. Kurumun bu yükümlülüğünü yerine getirmesi halkın PTT'ye sempatiyle bakmasını sağladığı gibi PTT İdaresinin de hizmetlerini yaygınlaştırmasına neden olmuştur.

---

70 Tataç, "Olaylara Bakış, Eylül 1949, Ulaştırma Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 77, Yıl 7, Kasım 1949, s. 260.

71 PTT Genel Müdürlüğü, **a.g.e.**, s. 245; ABD'li posta uzmanı Frank Ellis ile muhasebe uzmanı E. J.Ward'ın Türkiye Cumhuriyeti PTT İşletmesi emrinde 31.12.1954 tarihine kadar çalıştırılmasına izin verilmesi hakkında 10.03.1954 tarih ve 4/2593 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı için bk.: **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 135-Dosya No: 27-Sına No: 6.

72 02.03.1950 tarih ve 5584 Sayılı bu yeni *Posta* Kanunu'nun 68. maddesi uyarınca 26 Kasım 1923 tarihinde çıkarılan 376 Sayılı Posta Kanunu ile bu Kanunun ekleri olan tüm kanunlar yürürlükten kaldırılmıştır. TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 8, C 32, 02.03.1950, s. 1143.

73 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 8, C 32, 02.03.1950, s. 1126-1143; **Resmi Gazete**, S No: 7451, 8 Mart 1950; Tataç, "Olaylara Bakış, Mayıs 1950, Ulaştırma Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 83, Yıl 8, Mayıs 1950, s. 118.

Levent Şahverdi Arşivi

Tablo 2'de 1921 ile 1940 yılları arasında PTT İdaresinin yapısı, gelir gider bütçeleri verilmiştir.

TABLO: 2 PTT İdaresinin Gelir-Gider Bütçeleri ile Başmüdürlük ve Şube Sayıları (1921-1940)

Yıllar	Gelir (TL)	Gider	Başmüdürlük	Posta ve Telgraf Merkezi ve Şubeleri Sayısı
1921	983.000	1.208.000	-	-
1922	1.449.000	1.580.000	-	-
1923	3.641.000	2.437.000	-	-
1924	4.611.000	3.526.000	-	-
1925	6.876.000	6.456.000	-	-
1926	6.012.000	5.290.000	13	788
1927	6.654.000	5.590.000	13	802
1928	7.083.000	5.381.000	13	818
1929	5.928.000	5.586.000	13	810
1930	5.982.000	5.550.000	12	806
1931	5.378.000	5.016.000	12	804
1932	5.780.000	4.812.000	12	829
1933	5.043.000	5.111.000	12	845
1934	5.351.000	5.390.000	13	852
1935	5.589.000	5.556.000	13	888
1936	8.024.000	6.784.000	13	897
1937	9.302.000	8.191.000	64	959
1938	10.779.000	8.935.000	65	1.031
1939	13.057.000	10.770.000	66	1.085
1940	17.511.000	11.339.000	66	1.239

Kaynak: İGM, **İstatistik Yıllığı 1929**, Yayın No: 8, Ankara 1929, s. 246; İGM, **İstatistik Yıllığı 1930**, Ankara 1930, s. 369; İGM, **İstatistik Yıllığı 1930-1931**, Ankara 1931, s. 578; İGM, **İstatistik Yıllığı 1931-1932** Yayın No: 21, Ankara 1932, s. 418; İGM, **İstatistik Yıllığı 1932-1933**, Yayın No: 34, Ankara 1933, s. 411; İGM, **İstatistik Yıllığı 1934-1935**, Ankara 1935, s. 650; İGM, **İstatistik Yıllığı 1935-1936**, Yayın No: 88, Ankara 1936, s. 406; İGM, **İstatistik Yıllığı 1936-1937**, Yayın No: 115, Ankara 1937, s. 435; İGM, **Küçük İstatistik Yıllığı 1937-1938**, Yayın No: 129, Ankara 1938, s. 236- 243; İGM, **İstatistik Yıllığı 1938-1939**, Yayın No: 142, Ankara 1939, s. 496; İGM, **İstatistik Yıllığı 1939-1940**, Yayın No: 159, Ankara 1940, s. 539; İGM, **Küçük**

Levent Şahverdi Arşivi

İstatistik Yıllığı 1942-1945, Yayın No: 253, Ankara 1947, s. 438; İGM, **İstatistik Yıllığı 1948**, Yayın No: 285, Ankara 1948, s. 575.

Kurumun 1921 yılında 983.000 TL olan geliri 1940 yılında 16.528.000 TL artışla 17.511.000 TL'ye, 1.208.000 TL olan gideri ise 10.131.000 TL artışla 11.339.000 TL'ye yükselmiştir. Böylece 19 yıllık süreçte kurumun gelirinde %1.681, giderinde %838 oranında artış kaydedilmiştir. Bu süreçte kurumun geliri giderinden oran olarak fazla olduğu için zarar etmediği % 100 kar sağladığı görülür. Yine tabloya göre PTT İdaresinin 1926 yılında başmüdürlük sayısı 13 iken 1940 yılında 53 artışla 66'ya, posta ve telgraf merkezi ile şubeleri sayısı 788 iken 451 artışla 1.239'a ulaşmıştır. Böylece 14 yıllık süreçte başmüdürlük sayısında % 407, posta ve telgraf merkezi ile şube sayısında % 57 oranında bir artış gerçekleşmiştir.

B. Cumhuriyet Döneminde Telgraf Hizmetleri

I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nin mücadele ettiği bütün cephelerde cephe komutanlıklarıyla İstanbul'daki Erkan-ı Harbiye arasındaki emir ve durum raporları ve talimatlarının telgraf hatlarının kullanılarak bildirildiği görülür. Bu dönemde telgrafhaneler 24 saat açık tutulduğundan telgraf görevlileri evlerine dahi gidememişlerdir. Posta ve Telgraf Nezareti, bütün yokluk ve imkânsızlıklara rağmen ordu emrine 511 memurunu vererek kesintisiz görev yapmasını sağlamıştır. Cephelerde bizzat ordunun haberleşmesinde görev alan kurum çalışanları, yoğun bombardıman altında dahi telgraf hatlarını onarmış, düşmanın hızla ilerlemesi ve hayatlarının tehlikeye girmesi karşısında yerlerini terk etmeyerek kendilerine verilen şifreli telgrafları çekebilmişlerdir. Bu nedenle başta Posta ve Telgraf Nezareti telgrafçısı olmak üzere birçok Nezaret mensupları çeşitli türde nişan, madalya ve beratlarla taltif edilmişlerdir[74].

Cumhuriyet döneminde teknolojiye uygun hale getirilen telgraf hatları, yazıcı makineleri ve telefon devreleri üzerine uygulanan teknik yöntemler sayesinde sağlanan eş zamanlı haberleşme metodu ile telgrafın geliştirilerek şebekesinin genişletilmesi ve merkez sayısının artırılması temin edilmiştir. Çalışmaların başarıya ulaşmasıyla telgraf devrelerinin uzunluğu 20.613 kilometreye çıkmıştır. Uluslara-

74 PTT Genel Müdürlüğü, **a.g.e.**, s. 114-115.

Levent Şahverdi Arşivi

rası telgraf haberleşmesine açık merkez adedi 1925 yılında 90 iken 1941 yılında 397'ye ulaşmıştır. PTT İdaresinin haberleşme araçlarından biri olan telgrafın geliştirilmesinde Latin harflerinin kabulünün (1928) etkili olduğu düşünülmüştür. Latin harflerinin kabulüyle telgraf remizleri (işaret) değiştirilerek yeni alfabeye uyumlu hale getirilirken makinelerin tesisi de bu sisteme göre uyarlanmıştır[75].

Ülkeler arasında güvenilir ticari haberleşme vasıtaları olarak bilinen telsiz-telgraf araçları Türkiye'de Cumhuriyet'ten sonra kullanılmaya başlamıştır. 1926'da Ankara'da ABD ile haberleşmek üzere 250 kilovatlık bir alternatör postası, Avrupa ile muhabereye mahsus 15 kilovatlık bir lambalı posta, yine benzer olarak İstanbul'da 25 kilovatlık bir alternatör ile 15 kilovatlık bir lambalı posta tesis edilmiştir. Kısa dalgalı telsizlerdeki gelişmeyi de dikkate alan Cumhuriyet yönetimi İstanbul'da 1933 yılında 15 kilovatlık kısa dalgalı yeni bir istasyon ile gemilerle haberleşmeyi sağlamak üzere bir sahil istasyonu kurmuştur[76].

Teşkilat, ayrıca telgraf hatlarının geliştirilmesine de ayrı bir ihtimam gösterir. 1940 yılında toplam 32.215 km olan kara telgraf hatlarından 28.972 km'si demiryolunu takip etmeyen ve 3.243 ise demiryolunu takip eden güzergâhta yer alır. Bu hatlardaki tellerin uzunluğu ise 61.161 km'dir[77].

PTT İdaresinin mevcut sabit telsiz istasyonları, 1941 yılından sonra New York ve Tahran başta olmak üzere Avrupa'nın birçok başkenti ile daimi temas ve muhabere halinde bulunarak, uluslararası telekomünikasyon mukavele ve nizamnamelerine uygun seri ve muntazam bir telgraf hizmeti sunar. Yeni telgraf hatlarının inşası ve merkezlerin seri yazıcı ve makinelerle teçhizi ve telgraf servislerinde uygulanan yöntem sayesinde Avrupa ile telsiz-telgraf haberleşmesi önemli ölçüde artar. 1925'te ülke içerisinde kabul edilerek işleme konan telgraf adedi 5.438.330 iken 1940 yılında 8.123.842'ye, yabancı ülkelere yazılan telgraf adedi 271.000 iken 428.000'e, ülke içerisinde yazılan telgraf adedi ise 146.000'den 340.000'e çıkar. Ayrıca 1923 yılında telgraf geliri 1.737.954 lira iken 1940 yılın-

75 "Muhaberat, Telgraf-Telsiz", **İktisadi Yürüyüş**, C 3, S 35-36, Yıl 2, 1 Haziran 1941, s. 41; Telgrafın Tarihçesi hakkında bilgi almak için bk.: Nuri Eker, "Telgrafın Tarihçesi-I", **PTT Dergisi**, S 1, Yıl. 1, Haziran 1938, s. 27-29; Eker, "Telgrafın Tarihçesi-II", **PTT Dergisi**, S 2, Yıl. 1, Temmuz 1938, s. 19-21.

76 "Muhaberat, Telgraf-Telsiz", **İktisadi Yürüyüş**, C 3, S 35-36, Yıl 2, 1 Haziran 1941, s. 41; Eskin, **a.g.e.**, s. 64.

77 Eskin, **a.g.e.**, s. 63.

Levent Şahverdi Arşivi

da 3.965.933 liraya yükselir[78]. 1940 yılında ayrıca resmi daire telgraflarının tam ücreti 3.725.194 lira iken bunun üçte biri olarak 1.275.064 lira tahsil edilir[79].

Türkiye'de telgraf şebekesinin ıslahı ile haberleşme hizmetinin hızlı ve düzenli hale getirilmesi için 1940 yılından sonra beş yılda uygulanacak bir program hazırlanmıştır. Bu program esasına göre: dış kaynaklı havai telgraf hatlarının oluşturulması, artan uluslararası telgraf muhabereleri için yüksek güçte kısa dalgalı bir telsiz-telgraf istasyonu ile arızalı durumlarda haberleşmeyi sağlamak ve denizlerdeki gemilerle irtibatı tesis etmek üzere ülkenin çeşitle yerlerine orta güçte uzun dalgalı yedi telsiz istasyonunun kurulması kararlaştırılır. Ayrıca uzun mesafeli merkezler arasında seri yazıcı makinelerle haberleşmeyi gerçekleştirmek amacıyla demir tellerin bakıra dönüştürülmesi, ülkenin kara ve deniz kablolarının yenilenmesi de bu program esasları arasında yer alır[80].

Telgraf haberleşmesinin geliştirilmesi yolunda hazırlanan programların yanı sıra ülkedeki önemli telgraf merkezlerinde kullanılması kolay teknolojinin önemli ürünlerinden aritmetik telgraf makineleri hizmete alınır[81]. Bu makinelerin hizmete girmesiyle birlikte hatlarla noktalardan ibaret Mors sistemi telgraf cihazları ile yakın zamana kadar modern bir cihaz olarak kabul edilen ve Senkron (eşzamanlı) çalışma esasına dayanan Alman ürünü Hük makineleri hız ve emniyet yönünden yeterli görülmeyerek yavaş yavaş terkedilir. Bunun yerine İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlerde teknolojinin son ürünü İngiliz yapımı tele printer cihazları kullanılır.[82] PTT İdaresi, 1 Temmuz 1949 tarihinden itibaren Türkiye ile ABD arasında hizmete açılan mektup-telgraflar servisinde % 50 indirim uygulamasına gider. Ayrıca Kurum ABD'den getirdiği dakikada 60 kelime yazan tele printer denilen telgraf cihazlarından 45'ini bünyesinde kullanmak 176'sını da İstanbul'daki büyük kurumlara kiraya vermek üzere tahsis eder. Bu cihazı kullanma ücreti kelime üzerinden değil de dakika üzerinden alındığı için telgrafa göre daha ucuza mal

78 "Muhaberat, Telgraf-Telsiz", **İktisadi Yürüyüş**, C 3, S 35-36, Yıl 2, 1 Haziran 1941, s. 41.

79 Eskin, **a.g.e.**, s. 64.

80 "Muhaberat, Telgraf-Telsiz", **İktisadi Yürüyüş**, C 3, S 35-36, Yıl 2, 1 Haziran 1941, s. 41.

81 Hüsnü Sadık Durukal, "Telgrafın Yerini Telefon Tutabilir mi?", **İktisadi Yürüyüş**, C 8, S 182, Yıl 8, 21 Temmuz 1947, s. 3.

82 "PTT Pavyonundan Röportaj", **İktisadi Yürüyüş**, C 11, S 255-257, Yıl 11, 3 Ağustos 1950, s. 31.

Levent Şahverdi Arşivi

edilir[83]. Ülkede telgraf alanında yapılan çalışmalar neticesinde 1949 yılı Aralık ayı itibariyle telgraf hatlarımızın uzunluğu 58.000 kilometreye ulaşır[84].

Cumhuriyet'in ilk yılları ve sonrasında ulusal ve uluslararası haberleşmenin önemli araçlarından olan telgraf alanında yapılan çalışmalar sayesinde ülke içerisinde birçok yerleşim merkezi ile olan irtibat sağlanarak devletin bu yerlerde meydana gelen olay ve gelişmelerden anında haberdar edilmesi temin edilmiştir. Bu sayede gerekli müdahaleler zamanında ve yerinde yapıldığı için gerek devletin ve gerekse halkın maddi ve manevi kayıpları söz konusu olmamıştır. Bu dönemde telgraf iletişiminin ülkelerarası ilişkilerin gelişmesinde de kilometre taşı olduğu görülür. Zamanın şartlarına bağlı olarak dış ülkelerde yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik yönden önemli olay ve gelişmelerin Türkiye Cumhuriyeti'ne ve Türkiye Cumhuriyeti devletinde meydana gelen değişim ve dönüşümlerin dış ülkelere haberleşme teknolojisi olan telgraf sayesinde aksettirilmesi ülkelerarası ilişkilerin dış politikada seyrini şekillendirmesinde başat rol oynamıştır.

C. Cumhuriyet Döneminde Telefon Hizmetleri

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren telefonun ülke içerisinde yaygınlaştırılması için başta belediyeler olmak üzere birçok yerli ve yabancı kuruluşların çabaları olmuştur. 1881 yılında Posta ve Telgraf Nezareti tarafından Soğukçeşme'deki nezaret dairesiyle Yeni Cami'deki ahşap postahane binası arasına çekilen tek telli telefon hattı, ülkede kullanılan ilk telefon hattı olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra (10 Temmuz 1908) telefona olan rağbet arttığından Posta ve Telgraf İdaresi telefonu kendi tekeline almış, bu cihazın tesis ve ruhsat işlemlerinde Hükümete müdahil olmaması konusunda ısrar etmiştir. 1909 yılında Fransa'dan 50'lik bir santral ve 45 adet manyetolu masa telefonu getirilerek Meydancık'daki postahane binasına nakledilmiştir. Nazırlar ve üst makam yöneticileri başta olmak üzere 28 aboneye tahsis edilen ve 10 Mayıs 1909 tarihinde işletmeye açılan bu santralin ilk telefon santrali olması bakımından ayrı bir yeri ve önemi vardır. Aynı yıl içerisinde İngiliz Amerikan ve Fransız sermayedarlarından oluşan bir grup adına hareket eden Herbert Lows Webbe, İstanbul ve civarının

83 Tataç, "Olaylara Bakış, Haziran 1949, Ulaştırma Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 74, Yıl 7, Ağustos 1949, s. 185.

84 "Devlet Ulaştırma İşleri Pavyonu", **İktisadi Yürüyüş**, C 10, S 238-240, Yıl 10, 31 Aralık 1949, s. 32.

Levent Şahverdi Arşivi

telefon işletme imtiyazını istemişse de bu isteğine 1909 Haziranına kadar olumsuz cevap verilmiştir. Ancak bu tarihte Posta Telgraf Nezareti, Umum Müdürlüğe dönüştürülüp Maliye Nezaretine bağlanınca Herbert Lows Webbe tarafından yenilenen telefon işletme imtiyaz teklifi 6 Nisan 1911 tarihinde 30 yıl süre ile kabul edilmiştir. Yapılan anlaşmada Hükümete istediği kadar telefon şebekesi oluşturabilme hakkı da tanınmıştır. Yabancılara verilen bu imtiyaz gereğince *Dersaadet Telefon Anonim Şirketi* adıyla bir şirket kurularak faaliyete başlamıştır. I. Dünya Savaşı nedeniyle 14 Mart 1914 tarihinde Hükümet tarafından bu şirkete el konulması, şirkette çalışan 55 yabancı teknik personelin ülkeyi terk etmesine neden olmuştur. Bunun üzerine 5 Türk mühendis ile bunların yetiştirdiği 15-20 kadar teknisyen yabancıların görevlerini yürütmüştür. Türk mühendisler ile teknisyen ekibi, Nisan 1919 tarihine kadar bütün yokluk ve sıkıntılara rağmen telefon işletmesini yabancılardan daha iyi yönettiği gibi yeni şebeke yatırımları da yaparak bakım ve onarım konusunda büyük başarı sağlamışlardır[85].

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ülkede ekonomik ve sosyal kalkınmanın önemli bir faktörü haline gelen haberleşme ile onun önemli bir iletişim aracı olan telefona gün geçtikçe rağbet artar[86]. İlk otomatik telefon şebekesi 1926 yılında Ankara'da 651 abone ile faaliyete geçer[87]. Başlangıçta 2000 abone kapasitesine sahip olarak hizmet veren bu iletişim ağı 1928'de 3000'e, 1939'da ise 5000'e çıkar. 1930 yılında abone mevcudu 1700 iken halkın telefona olan talebinin artması ile 3000 abonelik santral, ihtiyacı karşılayamaz ve Yenişehir'de 2.000 abonelik yeni bir santral daha hizmete girer. 1941 yılının Haziran ayı itibariyle bu santrale de 3.812 abone bağlanır. İlk şehirlerarası telefon görüşmesi Ankara-İstanbul arasında tek bir hat üzerinden 1929 yılında başlar. Sonradan çekilen ikinci bir devre de ihtiyacı karşılayamadığından devre sayısı Kuranportör cihazları sayesinde 8'e çıkar. 1931 yılında şehirlerarası telefon devrelerinin uzunluğu 1.589 kilometre iken 1941 yılında bu uzunluk 6.000'i madeni, 4.562'si Kuranportör devresi, 2.692'si de hem telefon hem de telgraf iletişimini sağlayan demir telli devre olmak üzere 13.254 kilometreye ulaşır. PTT artan telefon taleplerini karşılamak üzere Ankara ile İstanbul telefon şebekelerini genişletme kararı alarak hazırladığı beş

85 PTT Genel Müdürlüğü, **a.g.e.**, s. 30-32.

86 M. Ali Özkardeş. "Telefonculuk", **PTT Dergisi**, S 1, Yıl 1, Haziran 1938, s. 16.

87 Raif F. Apaydın, "Telefonculuğumuzun Bugünkü Durumu", **PTT Dergisi**, S 2, Yıl 1, Temmuz 1938, s. 22; Ayrıca Cumhuriyetin ilk yıllarında Ankara, İstanbul ve İzmir telefon santrallerinin durumu ile ilgili bilgi almak için aynı makalenin 22-26 sayfasına müracaat edilebilir.

Levent Şahverdi Arşivi

yıllık programla kasabaların birbirine bağlanması amacıyla çalışmalara başlar.[88] On bir büyük şehrimizin telefon tesisatını modernize etmek amacıyla otomatik santraller ve şehirlerarası konuşmaların gecikmeksizin yapılmasını sağlamak üzere üç takım üç kanallı ve dört takım tek kanallı kuranportör cihazları sipariş edilir. 1926 yılında PTT İdaresinin sağladığı telefon geliri 145.665 lira iken bu miktar 1939 yılında 2.496.223 lira olur[89].

1931 yılında İstanbul-Edirne, aynı yılın ekim ayında İstanbul-Sofya, 2 Aralık'ta İstanbul-Bükreş, 1932 şubatında İstanbul-Belgrad hattı görüşmeye açılarak bir kısım Avrupa şehirleriyle telefon haberleşme imkânı temin edilir. 1940 yılı istatistiklerine göre her bir aboneye Ankara'da 1472, İstanbul'da 1540, İzmir'de 2046, şehir içi konuşma düşer. Ayrıca, Türkiye'de toplam 707 kişiye bir telefon makinesi düşerken bu sayı Ankara'da 43, İstanbul'da 63 ve İzmir'de 92'dir. 1934 yılı istatistik verilerine göre yüz kişiye ABD'de 13.29, İsveç'te 9.51, Danimarka'da 9.99, Norveç'te 7, İsviçre'de 8.81, Almanya'da 4.48, İngiltere'de 4.78, Yunanistan'da 0.31, Yugoslavya'da 0.33, Bulgaristan'da 0,33 ve Romanya'da 0,28 telefon düşer[90].

Cumhuriyet hükümeti, 10 Haziran 1936 tarih ve 3026 Sayılı İstanbul Telefon Tesisatının Satın Alınmasına Dair Hükümetle Şirket Arasında Akdedilen Mukavelenin Tasdiki Hakkında Kanun ile İstanbul *Telefon Türk Anonim Şirketi*'nden İstanbul şehrinin telefon tesisatını satın alır[91]. 25 Nisan 1938 tarih ve 3375 Sayılı İzmir Telefon Tesisatının Satın Alınmasına Dair Hükümetle Şirket Arasında Akdedilen Mukavelenin Tasdiki Hakkındaki Kanun ile de İzmir Telefon Türk Anonim Şirketinden İzmir şehrinin telefon tesisatını satın alarak PTT'nin yönetimine verir[92].

88 İstanbul telefon abonelerinin riayete mecbur oldukları hükümleri havi ve 3054 Sayılı kanuna dayanan talimatnamenin ayrıntıları için bk.: **PTT Dergisi**, S No: 7, Yıl 1, 1. Kânun 1938, s. 3-7; 3054 Sayılı İstanbul Telefon Tesisatının Tesellüm ve İşletme Muamelelerine Dair Kanun'un ayrıntısı için bk.: TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C 16, 12.06.1936, s. 1039-1040; **Resmi Gazete**, S No: 3335, 20 Haziran 1936.

89 " Muhaberat, Telefon", **İktisadi Yürüyüş**, C 3, S. 35-36, Yıl 2, 1 Haziran 1941, s. 45.

90 "Muhaberat, Telefon", **İktisadi Yürüyüş**, C 3, S. 35-36, Yıl 2, 1 Haziran 1941, s. 44-45; Başbakan Recep Peker'in 14 Ağustos 1946 tarihinde açıkladığı Hükümet Programında PTT alanında yapacağı çalışmalar hakkında verdiği bilgiler için bk.: TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 8, Toplantı: 0, C 1, 3. Birleşim, 14.08.1946, s. 33; İsmail Arar, **Hükümet Programları, 1920-1965**, Burçak Yayınevi, İstanbul 1968, s. 177.

91 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C 16, 10.06.1936, s. 951; **Resmi Gazete**, S No: 3332, 17 Haziran 1936.

92 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C 18, 25.04.1938, s. 279-288; **Resmi Gazete**, S No:

Levent Şahverdi Arşivi

PTT İdaresine geçen İstanbul ve İzmir şehirlerinin telefon şebekeleri sayesinde 1940 yılında şehirlerarası telefon servisine açık merkezlerin sayısı 273, Milletlerarası telefon servisine açık merkezlerin sayısı 43, telefon abone sayısı 22.780, şehir içi konuşma sayısı 31.129.875 ve şehirlerarası konuşma sayısı 676.705'e yükselir. Ayrıca Milletlerarası görüşme sayısı (çıkan) 139.918 iken milletlerarası görüşme (giren) sayısı144.635 olur[93].

Cumhuriyet hükümetleri haberleşme araçlarından telefonların kullanım alanını yalnız büyük şehirlere yönelik olarak değil, bütün vilayet ve kazaları da içine alarak tesis etmek için geniş bir programla çalışmasını yürütür. Bu çalışmaların neticesi olarak 1941 yılında 47 şehir ve kasabada dâhili konuşmaları temin eden telefon şebekeleri kurulurken 210 şehir ve kasaba şehirlerarası telefon konuşmasına açılır. Bu 47 şehir ve kasaba arasında yerel telefon tesisatı bulunanlardan belli başlıları Adana, Eskişehir, Bursa, Edirne, İzmir, Kars, Konya, Zonguldak, Mersin, Tarsus, Sivas, Sinop, Yalova, Ödemiş, Erzurum, Samsun ve Denizli'dir. Bu şehirlere bağlı abone sayısı da 22.859'dur. Böylelikle 1945 yılı Şubat ayı itibariyle Ankara santraline 6.500, İstanbul'a 3.000, İzmir'e 4.000 yeni numara katılırken şebeke yenilenmesi çalışmalarının da tamamlanmasıyla Ankara santrali 7000'den 17.000'e, İzmir 3000'den 7200'e ve İstanbul 18.000'den 25.840'e çıkarılacaktır[94].

Kurum 1946-1947 yılları arasında Sivas ile Erzurum arasında yapılan 425 km'lik telefon devresinin inşaatını tamamlayarak işletmeye açmasının yanı sıra Eskişehir-Balıkesir arasında Kütahya-Tavşanlı üzerinden 305 km uzunluğunda yeni bir telefon devresi daha inşa eder. Ayrıca Ankara ile İzmir arasında yapılan 700 km'lik telefon devresinin inşaatı da bitirilerek kuranportör cihazlarıyla teçhiz edilir. Böylece işletmeye açılan hatların toplam uzunluğu 1430 km, yapılan masraf 2.850.000 lira olur[95].

3896, 2 Mayıs 1938; Ayrıca 6 Haziran 1938 tarih ve 3426 Sayılı Posta, Telgraf ve Telefon Teşkilat Kanununa Ek Kanun Hakkında bilgi almak için bk.: TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C 18, 06.06.1938, s. 771-772; **Resmi Gazete**, S No: 3934, 15 Haziran 1938.

93 Eskin, **a.g.e.**, s. 66-67; PTT Umum Müdürlüğü tarafından Fransa'dan getirilecek olan haberleşme uzmanı Pech'in çalışma izni Bakanlar Kurulu'nca 19.05.1938 tarih ve 2/8798 Karar'la onanmıştır. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 83-Dosya No: 42-Sıra No: 18.

94 **BCA**, Fon No: 30 10 0 0-Kutu No: 14-Dosya No: 81-Sıra No: 1; "Münakalât İşlerimiz", **İktisadi Yürüyüş**, C 6, S 123, Yıl 6, 5 Şubat 1945, s. 7; "Muhaberat, Telefon", **İktisadi Yürüyüş**, C 3, S. 35-36, Yıl 2, 1 Haziran 1941, s. 44-45; Çankırı'dan Tosya İlçesine çekilen hattın tamamlanmasıyla bu ilçe 16 Ağustos 1947'de şehirlerarası telefon görüşmesine açılmıştır. **Ayın Tarihi**, S No: 165, Yıl 16 Ağustos 1947, s. 6.

95 **BCA**, Fon No: 30 10 0 0-Kutu No: 14-Dosya No: 81-Sıra No: 1.

Levent Şahverdi Arşivi

PTT yöneticileri, hizmetlerinin sağlıklı bir biçimde yürütülerek gelişmiş ülkeler seviyesine ulaşabilmesi maksadıyla satın alma, inşaat ve genişletilme çalışmaları başta olmak üzere yapılan birçok faaliyet için 50 milyon liralık ödeneğin tahsis edilmesi gerektiğini belirler[96].

PTT Genel Müdürlüğü, İstanbul çevresinin telefon ihtiyacını karşılamak için Erenköy'e 1200, Bebek'e 400, Bakırköy'e 400, Yeşilköy'e 220, Kandilli 'ye 200, Büyükada'ya 460, Büyükdere'ye 200, Tarabya'ya 160, Paşabahçe'ye 140, Kartal'a 140, Heybeliada'ya 140, Kadıköy'e 2400 telefon abonesi tahsis eder. Ayrıca Ankara -İstanbul arasında tek hat üzerinden telefon bağlantısının sağlanması için yapılacak hazırlıklara ve Ankara-Sivas arasında tek hat üzerinden çalışacak kuranportörlerin montajına başlanır. Ankara Yenişehir santralinin genişletilerek 4.000 aboneye çıkarılma çalışması da montaj aşamasında sürdürülür[97]. Yapılan bu çalışmalar sonucu 1949 yılı aralık ayı itibariyle telefon hatlarının uzunluğu 15.445 kilometreye çıkar[98]. PTT İdaresi yine 1949 yılı içerisinde 68.000.000 şehir içi 2.400.000 şehirlerarası telefon görüşmesi yapar[99]. İdare ayrıca ülkemizde yaptırdığı radyo sayımı neticesinde toplam 263.165 radyonun kullanıldığını tespit eder. Bu radyolardan 96.770'i en fazla olarak İstanbul'da, 49'u da en az olarak Hakkâri'de bulunur[100].

Genel Müdürlük, 7000 abonelik Ankara yeni otomatik telefon santralinin faaliyete geçirilmesinden sonra eski 3000 abonelik santralin cihazlarından yararlanarak Sivas'ta Türk mühendis ve işçilerinin yardımıyla altı ayda tamamlanması düşünülen bir santralin montaj çalışmasına başlatmıştır. Bu montajdan artan malzeme ile de binası inşa edilmekte olan Adana otomatik telefon santrali ayrıca bitirilecektir. Bu sırada telefon tesis masraflarının 250 liraya çıkarılması nedeniyle başta Ankara ve İstanbul olmak üzere değişik illerde telefon almak için yapılan

96 **BCA**, Fon No: 30 10 0 0-Kutu No: 14-Dosya No: 81-Sıra No: 1.

97 Ziya Tataç, "Olaylar, Mayıs 1949, Ulaştırma Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 73, Yıl 7, Temmuz 1949, s. 159.

98 "Devlet Ulaştırma İşleri Pavyonu", **İktisadi Yürüyüş**, C 10, S 238-240, Yıl 10, 31 Aralık 1949, s. 32.

99 "PTT Pavyonundan Röportaj", **İktisadi Yürüyüş**, C 11, S 255-257, Yıl 11, 3 Ağustos 1950, s. 31.

100 Tataç, "Olaylara Bakış, Ocak-Şubat 1950, Ulaştırma Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 81, Yıl 8, Mart 1950, s. 70.

Levent Şahverdi Arşivi

müracaatların azalması İşletme Genel Müdürlüğünü harekete geçirerek müşterilerinin 250 liralık tesis masrafını ayda 25 lira olarak 10 taksit halinde tahsil etme kolaylığı getirmiştir. Kurumun tesis masraflarının bu dönemde İdareye maliyeti 200 lirayı aşmıştır[101].

III. DP DÖNEMİNDE POSTA, TELGRAF VE TELEFON (PTT) İŞLETMESİNDE YAŞANAN GELİŞMELER (1950-1960)

A. DP Döneminde Yapılan Posta Hizmetleri

Cumhuriyetin ilk yıllarında posta alanında yapılan çalışmalar DP döneminde de geliştirilerek sürdürülmüştür. CHP iktidarı döneminde çıkarılan 5584 Sayılı *Posta Kanunu*'nun 69. maddesi uyarınca kanun hükümlerinin yayım tarihinden üç ay sonra yürürlüğe girmesi bu kanuna uygun bir tüzük hazırlanmasını gerektirmiştir. Hazırlanan bu yeni tüzükle birlikte ziynet eşyasının kolay taşınması için değerli kutu, acil durumlarda ilaç ve mektupların hızlı taşınması için de küçük paket uygulaması başlatılmıştır. Yeni tüzük gereği ayrıca iş hacmi yoğun olmayan yerlerde bir memur, dağıtıcı görevli ve hat bakıcısından ibaret küçük şubeler ile özel kişiler tarafından idare edilen posta acentaları kurulması yoluna gidilmiştir. PTT İdaresi ayrıca posta işlerini hızlandırmak için yeni ücret alma makinelerini de devreye sokmuştur. Ticaretle uğraşan kişilerle bir takım müesseseler, satın aldıkları bu sayaçlı makineler sayesinde evraklarını damgalayarak posta gişelerine teslim edecekler, sayaçlar da her ay sonunda posta memurları tarafından kontrol edilerek aylık masraf olarak kurumlarından tahsil edilecektir[102].

PTT İdaresi, hizmet sınırlarını daha da genişleterek kıymetli mektuplarla 250 liraya kadar olan havale miktarlarını adreslere teslime başlamıştır. Böylece posta vasıtasıyla yapılan havale miktarı 1949 yılında 200 milyon liraya ulaşmıştır[103]. PTT İdaresi hizmet alanını günden güne genişletmesine rağmen Ulaştırma Bakanı Seyfi Kurtbek 'in ifadesiyle ileriki yıllarda esaslı bir kalkınma hamlesi için

101 Tataç, "Olaylara Bakış, Eylül 1949, Ulaştırma Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 77, Yıl 7, Kasım 1949, s. 260.

102 Tataç, "Olaylara Bakış, Haziran 1950, Ulaştırma Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 85, Yıl 8, Temmuz 1950, s. 166.

103 "PTT Pavyonundan Röportaj", **İktisadi Yürüyüş**, C 11, S 255-257, Yıl 11, 3 Ağustos 1950, s. 31.

Levent Şahverdi Arşivi

personel statüsünde tam bir revizyona ihtiyaç vardır[104]. PTT gibi kurumların bilançolarını zararla kapatmalarını ve hazineye yük olmalarını hazmedilemeyen bir sorun olarak kabul eden Kurtbek, bu işletmelerin kanunlarda mevcut açığı hazine kapatır maddesine dayanarak rantabl (verimli) çalışmaya ve kazanmaya hiç heves etmediğini üzülerek söyler[105]. Bu durumu Başbakan Adnan Menderes de 30 Mart 1951 tarihli Hükümet Programında gündeme getirerek PTT'nin rasyonel şekilde işletilmesi için gerekli tedbirlerin alınacağı şeklinde izah eder[106].

DP yöneticilerinin gayretleri sayesinde PTT İdaresinin 1951 yılının ilk altı ayında 3 milyon 779 bin liralık bir gelir fazlalığı elde etmesi kurumun ileriye dönük uğrayacağı mali zarardan kurtulması yolunda ümitleri artırır[107]. Nitekim 1950 yılında 19 milyon lira bütçe açığı veren PTT Kurumu 1951 yılında bütçesini açıksız olarak tanzime muvaffak olur[108]. Kurumun mali zararının peyderpey azalmasının arkasında gelirleri giderlerini karşılayamayan PTT merkezlerini küçük şubeler haline dönüştürerek yapılan tasarrufla ihtiyacı olan yerlere yeni şubeler açması yatar[109]. Ayrıca Genel Müdürlük öncelikle büyük şehirlerde kullanılmak üzere vatandaş adına gelen paraları derhal alabilmeleri amacıyla ABD'de olduğu gibi ülkemizde de fiş mukabilinde otomatik para makineleri satın almaya karar verir. Bu suretle personel ihtiyacından tasarruf edilerek münhal (açık) kadrolara atama yapılmaması planlanır[110].

PTT İdaresi, bir taraftan rasyonel idare edilme yollarıyla daha verimli hale getirilmeye çalışırken öbür yandan dış ülkelere uçakla sevk edilen postaların taşıma ücretlerinde indirime gider. Ulaştırma Bakanlığı Almanya, Belçika, İngiltere,

---

104 Tataç, "Olaylara Bakış, Aralık 1950, Ulaştırma Ekonomisi", **Türk Ekonomisi,** S 91, Yıl 9, Ocak 1951, s. 30.

105 Aslan Tufan Yazman, "Ulaştırma Bakanlığı ve Seyfi Kurtbek", **İktisadi Yürüyüş**, C 12, S 271, Yıl 12, 15 Nisan 1951, s. 1.

106 TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 1, C 6, 58. Birleşim, 30.03.1951, s. 65; Faruk Sükan, **Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları**, **TBMM, 1950-1960**, Kültür Ofset Limited Şirketi Yayınları, Ankara 1991, s. 61

107 TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 2, C 10, 1. Birleşim, 01.11.1951, s. 11.

108 **Ayın Tarihi**, S No: 217, Yıl Aralık 1951, s. 66; PTT İşletmesinin 1951 ile 1952 yıllarında gelir artış rakamları ile ilgili Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın verdiği bilgiler için bk.: TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C 17, 1. Birleşim, 01.11.1952, s. 16.

109 Tataç, "Olaylara Bakış, Mart 1952, Ulaştırma Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 106, Yıl 10, Nisan 1952, s. 126.

110 Tataç, "Olaylara Bakış, Şubat 1953 Sonu, Ulaştırma Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 118, Yıl 11, Nisan 1953, s. 121.

Levent Şahverdi Arşivi

Irak ve İrlanda'ya havayolu ile gönderilen kolilerin ücretlerinde kilogram başına 45 ile 70 kuruş arasında tenzilat yaparken ABD'ye ve Kore'ye gönderilen kolilerde 185, Pakistan'a 95, Hindistan'a 120, Felemenk'e (Hollanda)150 kuruş kilogram başına indirime gider. Ayrıca PTT İdaresi posta kanunu uyarınca posta tasarruf sandıkları ve posta çekleri hakkında hazırladığı yönetmeliği tamamlar. Buna göre bütün posta merkezlerinde mevduat sahibi vatandaşların posta havalelerini ücretsiz gerçekleştirebilme kolaylığı getirilir. Posta çekleri ise bir ay içinde aynı şehir içeresinde bulunan posta merkezlerinde derhal ödeme işlemine tabi tutulur[111].

PTT İdaresi ayrıca ülkemizin ve Ankara'nın muhtelif yerlerinde 23 yeni PTT şubesi açmaya karar vererek hazırlıklara girişir[112]. Bunun yanı sıra Kayseri, Konya, Niğde, Isparta, Kastamonu ve Burdur illerinin ilçelerine bağlı çeşitli bucak ve köylerinde yeniden birer posta şubesi açar[113]. Yapılan bu icraatlar sayesinde PTT İdaresi, bütün hizmet çeşitleri toplamında 1950'ye göre 1953 yılının sonunda % 80 oranında bir artış kaydeder[114]. Ulaştırma Bakanı Yümnü Üresin'in verdiği bilgiye göre: 1953 yılında 74 PTT merkez şubesi ile 282 pul satış şubesi açılarak şehir ve kasabaların muhtelif yerlerine 250 posta kutusu konulur. Posta hizmetlerinin hızlı bir şekilde yürütülmesi için de 142 adet kamyon, kamyonet ve bisiklet de hizmete sunulur. Ayrıca 62 yeni posta hattı oluşturulurken hayvan ve araba ile taşıma yapılan 76 posta hattında da motorlu araçlarla nakliyat sağlanır. Normal ve hatıra serisi olmak üzere de 11 seri posta pulu bastırılır[115].

PTT İdaresi, posta alanında yaptığı bu icraatların yanı sıra kurum personelinin performansını artırmak için operatör, muhabereci, makinist, ekçi, dağıtıcı ve bakıcı kadrolarını ihtiyaç ölçüsünde eğitim kurslarına tabi tutar. Öte yandan Müteselsil Kefalet Sandığı ile memur, hizmetli ve ailelerin sağlığını korumak amacıyla Sağlık Yardım Sandığı kurulur ve kadrosuzluk nedeniyle terfi edemeyen memurlardan 1000'i aşkın dağıtıcının terfileri gerçekleştirilir. Ayrıca hafta sonu

111 Tataç, "Olaylara Bakış, Nisan 1951, Ulaştırma Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 96, Yıl 9, Haziran 1951, s. 185; Türkiye'de ve Dünyada Posta Tasarruf Sandıkları hakkında ayrıntılı bilgi almak için bk.: Bekir Vefa, "Posta Tasarruf Sandıkları", **PTT Dergisi**, S 1, Yıl 1, Haziran 1938, s. 24-26.

112 Açılacak bu 23 PTT şubesinin isimleri için bk.: Tataç, "Olaylara Bakış, Temmuz 1952", **Türk Ekonomisi**, S 110, Yıl: 10, Ağustos 1952, s. 252.

113 **Ayın Tarihi**, S No: 238, Yıl Eylül 1953, s. 12; Ayrıca 1955 yılı içinde açılan PTT şubeleri hakkında bilgi almak için bk.: **Ayın Tarihi**, S No: 257, Yıl: Nisan 1955, s. 67.

114 TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 4, C 25, 1. Birleşim, 01.11.1953, s. 13.

115 **Ayın Tarihi**, S No: 242, Yıl Ocak 1954, s. 29.

Levent Şahverdi Arşivi

tatili ile millî ve dini bayramlarda mesai yapan memurların çalışma ücretlerinin artırılmasının yanı sıra personelin verimini yükseltmek amacıyla rasyonel mesai primi uygulamasına geçilir[116].

PTT İdaresi, 1955 yılı içerisinde Türkiye'nin çeşitli kazalarına bağlı nahiyelerinde yeni PTT şubeleri hizmete açar.[117] Kurum ayrıca Ankara'dan Avusturya, Fransa, Almanya ve İngiltere gibi ülkelere haftada iki kez doğrudan uçak postası seferleri düzenler[118]. PTT İdaresi 1950 yılından itibaren büyümesini sürdürerek 700'e yakın hizmet merkezi açar. Ayrıca İşletme, başta personel, maaş ve ücret sistemi olmak üzere sosyal yardım programının uygulanması konusunda eski hantal yapısından kurtarılarak yeni modern bir yapıya kavuşur. Bu dönemde teknik yatırım alanlarına da hız kazandırılarak bilhassa telekomünikasyonun gelişme sürecinde ilerlemeler kaydedilir[119].

TABLO 3' te 1950 ile 1960 yılları arasında Türkiye'de yurt içi posta hizmetleri gösterilmiştir.

116 **Ayın Tarihi**, S No: 242, Yıl: Ocak 1954, s. 30; DP, **Kalkınan Türkiye**, Desen Matbaası, Ankara 1954, s. 154.

117 Hizmete giren bu şubelerin isimleri için bk.: **Ayın Tarihi**, S No: 261, Yıl Ağustos 1955, s. 1.

118 **Ayın Tarihi**, S No: 270, Yıl: Mayıs 1956, s. 3.

119 **Ayın Tarihi**, S No: 282, Yıl: Mayıs 1957, s. 55; PTT İşletmesinin 1927-1967 yılları arasında yaptığı çalışmalar hakkında bilgi almak için bk.: DPT, **Kalkınan Türkiye (Rakamlarla 1923-1967)**, Yayın No: 772-KD: 62, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1969, s. 86.

Levent Şahverdi Arşivi

TABLO: 3 Türkiye'de Yurt İçi Posta Hizmetleri (1950-1960)

Yıllar	Mektup	Posta Kartları	Tebrik Kartları	Basılmış Kâğıtlar	Gazeteler	Küçük Paket	Ücretsiz Posta
1950	111.500.000	100.000	7.300.000	1.500.000	6.300.000	-	-
1951	114.000.000	150.000	9.700.000	2.100.000	8.500.000	-	-
1952	116.300.000	470.000	10.200.000	2.800.000	9.200.000	-	-
1953	117.500.000	600.000	13.300.000	3.100.000	11.700.000	13.000	-
1954	120.000.000	700.000	16.200.000	3.300.000	13.200.000	25.000	-
1955	123.700.000	750.000	18.700.000	3.800.000	15.800.000	78.000	-
1956	106.023.000	865.000	18.462.000	4.441.000	16.052.000	115.000	19.699.000
1957	113.670.000	1.073.000	17.548.000	7.199.000	18.531.000	119.000	25.039.000
1958	132.437.000	1.268.000	15.688.000	8.649.000	17.428.000	173.000	23.419.000
1959	146.851.000	1.386.000	23.397.000	10.811.000	22.662.000	191.000	23.805.000
1960	145.597.000	1.354.000	30.239.000	15.706.000	24.509.000	219.000	5.581.000

Kaynak: İGM, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 522; DİE, **İstatistik Göstergeler 1923-1990**, Yayın No: 1472, Ankara 1991, s. 259; DİE, **İstatistik Göstergeler 1923-1995**, Yayın No: 1883, Ankara 1996, s. 228-229;DİE, **İstatistik Göstergeler 1923-1998**, Yayın No: 2252, Ankara 2001, s. 356-357; DİE, **İstatistik Göstergeler 1923-2002**, Yayın No: 2790, Ankara 2003, s. 356-357; TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2006**, Yayın No: 3114, Ankara 2007, s. 377-378; TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2011**, Yayın No: 3890, Ankara 2012, s. 431-432; TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2012**, Yayın No: 4132, Ankara 2013, s. 401-402.

Bu tabloya göre: 1950 yılında 111.500.000 olan mektup sayısı % 30 artışla 1960 yılında 145.597.000'e, 100.000 olan posta kartları sayısı % 1.254 artışla 1.354.000'e, 7300.000 olan tebrik kartları sayısı % 314 artışla 30.239.000'a, 1500.000 olan basılmış kağıtlar sayısı % 947 artışla 15.706.000'e, 6300.000 olan gazete sayıları % 289 artışla 24.509.000'e yükselmiştir. Ayrıca 1953 yılında 13.000 olan küçük paket sayısı % 1.584 artışla 1960 yılında 219.000'e yükselirken 1956 yılında 19.699.000 olan ücretsiz posta sayısı % 252 düşüşle 1960 yılında 5.581.000'e inmiştir.

TABLO 4'te 1950 ile 1960 yılları arasında Türkiye'de yurt dışı posta hizmetleri verilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

TABLO: 4 Türkiye'de Yurt Dışı Posta Hizmetleri (1950-1960)

Yıllar	Mektup	Posta Kartları	Tebrik Kartları	Basılmış Kağıtlar	Gazeteler	Küçük Paket	Ücretsiz Posta
1950	1.350.000	90.000	90.000	50.000	100.000	19.000	-
1951	1.750.000	100.000	110.000	100.000	140.000	20.000	-
1952	2.600.000	200.000	180.000	140.000	200.000	21.000	-
1953	3.100.000	330.000	300.000	170.000	350.000	22.000	-
1954	3.800.000	470.000	380.000	180.000	570.000	22.000	-
1955	4.600.000	510.000	420.000	200.000	760.000	23.000	-
1956	6.192.000	578.000	820.000	202.000	832.000	38.000	9.000
1957	7.411.000	699.000	1.849.000	325.000	756.000	22.000	16.000
1958	8.084.000	1.233.000	1.596.000	320.000	950.000	24.000	6.000
1959	9.403.000	1.807.000	2.586.000	347.000	1.092.000	42.000	11.000
1960	10.728.000	1.529.000	1.094.000	1.081.000	1.543.000	51.000	7.000

Kaynak: İGM, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 522; DİE, **İstatistik Göstergeler 1923-1990**, Yayın No: 1472, Ankara 1991, s. 259; DİE, **İstatistik Göstergeler 1923-1995**, Yayın No: 1883, Ankara 1996, s. 228-229;DİE, **İstatistik Göstergeler 1923-1998**, Yayın No: 2252, Ankara 2001, s. 356-357; DİE, **İstatistik Göstergeler 1923-2002**, Yayın No: 2790, Ankara 2003, s. 356-357; TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2006**, Yayın No: 3114, Ankara 2007, s. 377-378; TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2011**, Yayın No: 3890, Ankara 2012, s. 431-432; TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2012**, Yayın No: 4132, Ankara 2013, s. 401-402.

Bu tabloya göre: 1950 yılında 1.350.000 olan mektup sayısı % 694 artışla 1960 yılında 10.728.000'e, 90.000 olan posta kartları sayısı % 1.598 artışla 1.529.000 'e, 90.000 olan tebrik kartları sayısı % 1.115 artışla 1.094.000'e, 50.000 olan basılmış kâğıtlar sayısı % 2.062 artışla 1.081.000 'e, 100.000 olan gazete sayıları % 1.443 artışla 1.543.000'e, 19.000 olan küçük paket sayısı % 168 artışla 51.000 yükselmiştir. Ayrıca 1956 yılında 9.000 olan küçük paket sayısı % 28 azalmayla 1960 yılında 7.000'e düşmüştür.

B. DP Döneminde İcra Edilen Telgraf Hizmetleri

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren 1940 yılına kadar telgraf önemini koruyan bir haberleşme aracı olmasına rağmen telefonun yavaş yavaş günlük hayata girmesi ve kullanım oranının artmasıyla ikinci plana düşmeye başlamıştır. Du-

Levent Şahverdi Arşivi

ruma sayısal olarak bakıldığında; 1940 yılında 1000 kişiye 468.2 yurtiçi telgraf düşerken, 1950'de bu sayı 343.4 düşmüştür[120]. Ulaştırma Bakanı Yümnü Üresin 5 Aralık 1952 tarihinde Ankara'da düzenlediği basın toplantısında telgrafın geliştirilmesiyle ilgi bilgi vererek büyük şehirlerin telgraf haberleşmesini, telefon devrelerine uygulamalarıyla özel teleks servisinin meydana getirildiğini belirtir. Ayrıca 1953 yılı içinde gemilerle haberleşmek amacıyla 11 sahil ilinde telefon ve telsizin yanında telgraf alıcı ve verici istasyonlarının kurulacağını bildirir[121]. Ulaştırma Bakanı Yümnü Üresin'in verdiği oranlara göre yurt içi ve yurt dışı telgraf sayısı 1951'de % 4 iken 1953'te bu oran % 24'e yükselmiştir. Böylece iki yıl içerisinde telgraf sayısında % 500 oranında artış sağlanmıştır. Telgraf hatlarına da değinen Üresin, 1953 yılında telgraf hatlarına 162 kilometre eklenerek mevcut telgraf teli 43.459 kilometreye ve telgraf simültane hattı da 21.958 kilometreye ulaşmıştır. Bakana göre, 1953 yılı sonu itibariyle Ankara'da dört verici istasyonuna karşılık sekiz alıcı telsiz, telgraf ve telefon teçhizatı varken, İstanbul'da altı verici istasyonuna karşılık 23 alıcı telsiz, telgraf ve telefon teçhizatı yer almıştır[122].

TABLO 5'de 1950 ile 1960 yılları arasında PTT İdaresinin telgraf hatları ve kuranportör kanalı uzunlukları km olarak, kuranportör kanalı ile yurt içi ve yurt dışı telgrafları miktarı ise sayı olarak gösterilmiştir.

120 PTT Genel Müdürlüğü, **a.g.e.**, s. 249.

121 **Ayın Tarihi**, S No: 229, Aralık 1952, s. 7.

122 **Ayın Tarihi**, S No: 242, Yıl: Ocak 1954, s. 28-29; Ankara ile İstanbul arasında ikinci bir telsiz hattı kurulmasını gerçekleştirmek için ABD'de Mackay Radio Kumpanyası ile sözleşme yapılması hakkındaki 13.07.1951 tarih ve 3/13386 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı için bk.: **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 186-Dosya No: 55-Sıra No: 16.

Levent Şahverdi Arşivi

TABLO 5: PTT İdaresinin Telgraf Hatları ve Kuranportör Kanalı Uzunlukları ile Kuranportör Kanal Sayısı ve Yurt içi, Yurt Dışı Telgraf Sayıları (1950-1960)

Yıllar	Genel Güzergâh	Tek Demir Tel	Simültane Yolu	Kuranportör Kanalı	Kuranportör Kanal Sayısı	Yurt İçi Telgraflar	Yurt Dışı Telgraflar
1950	31.204	53.145	15.368	3.585	9	6.891.000	659.000
1951	31.330	49.137	18.033	52.374	144	7.604.000	917.000
1952	31.192	46.109	20.415	52.374	144	9.315.000	996.000
1953	31.080	43.742	22.072	53.917	150	7.297.000	964.000
1954	31.170	41.132	22.995	51.918	154	9.482.000	958.000
1955	31.489	40.430	23.795	51.918	154	9.989.000	906.000
1956	32.818	40.118	26.484	77.578	190	9.945.000	844.000
1957	33.949	38.679	27.795	89.650	218	11.224.000	853.000
1958	38.777	37.899	28.464	104.014	246	11.703.000	862.000
1959	38.894	36.774	28.394	113.500	326	11.477.000	880.000
1960	40.475	36.012	28.194	112.912	326	9.908.000	829.000

Kaynak: İGM, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 523-524; DİE, **İstatistik Yıllığı 1960-1962**, Yayın No: 460, Ankara 1962, s. 525; DİE, **1963 Türkiye İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 490, Ankara 1963, s. 517; DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı**, **1964-1965**, Ankara 1965, s. 634; DİE, **Ulaştırma İstatistikleri 1966**, Yayın No: 618, Ankara 1970, s. 199; DİE, **İstatistik Göstergeler 1923-1995,** Yayın No: 1883, Ankara 1996, s. 234-235; DİE, **İstatistik Göstergeler 1923-2002,** Yayın No: 2790, Ankara 2003, s. 362.

1950 yılında tek demir tel uzunluğu 53.145 km iken 17.133 km azalarak 1960 yılında 36.012 km'ye düşerken, 31.204 km olan telgraf genel güzergâhı uzunluğu 9.271 km artışla 40.475 km'ye, 15.368 km' olan simültane yolu uzunluğu 12.826 km artışla 28.194 km'ye, 3.585 km olan kuranportör kanalı uzunluğu ise 109.327 km artışla 112.912 km'ye yükselmiştir. Böylece tek demir tel uzunluğunda % 47 oranında azalma yaşanırken, telgraf genel güzergâhı uzunluğunda % 29, simültane yolu uzunluğunda % 83, kuranportör kanalı uzunluğunda ise % 3.049 oranında bir artış sağlanmıştır.

Kuranportör kanal sayısı ile yurt içi ve yurt dışı telgraf sayısına gelince: 1950 yılında 9 olan kuranportör kanal sayısı 317 artışla 1960 yılında 326'ya, 6.891.000

Levent Şahverdi Arşivi

olan yurt içi telgraf sayısı 3.017.000 artışla 9.908.000'e, 659.000 olan yurt dışı telgraf sayısı ise 170.000 artışla 829.000'e yükselmiştir. Böylece kuranportör kanal sayısında % 3.522, yurt içi telgraf sayısında % 43, yurt dışı telgraf sayısında ise % 25 oranında bir artış kaydedilmiştir.

C. DP Döneminde Gerçekleştirilen Telefon Hizmetleri

Cumhuriyet dönemi hükümetlerinde olduğu gibi DP iktidarı döneminde de şehirlerde belli ölçülerde telefon alt yapı çalışmaları yapılmasına rağmen köylerde bu hizmetlerin istenilen düzeye gelemediği bilinmektedir. Zonguldak Milletvekili Abdurrahman Boyacıgiller'in TBMM'de, köy telefonları hakkında İçişleri ve Ulaştırma Bakanlıklarına yönelttiği sözlü sorusuna bakanlar Meclis kürsüsünden sırayla cevap verir. İçişleri Bakanı Halil Özyörük ilk sözü alarak 35.596 köyden sağlanan çeşitli yardımlar sayesinde önceden tesis edilmiş telefon şebekesinin uzunluğunun 46.336 kilometreye ulaştığını bu şebekede yer alan 436 santral ile 8429 telefon makinesinden ancak 5429'unun kullanılabildiğini söyler. Özyörük 1944 yılında köy telefon davasının halledilmesi için ihtiyaç duyulan 93 milyon liralık meblağın 1951 yılı maliyetleri itibariyle 300 milyon liraya yükseldiğini ifade eder[123].

Daha sonra kürsüye gelen Ulaştırma Bakanı Seyfi Kurtbek, telefon ağının kurulup geliştirilmesi çalışmalarının illerden başlayarak köylere doğru yayıldığını, 63 il merkezinden 50'sinde; 480 ilçe merkezinden 58'inde; 942 bucaktan 6'sında ve 35.596 köyden 4'ünde lokal telefon hizmeti verildiğini belirtir. Türkiye'nin telefon bakımından geri olduğunu da izah eden Kurtbek, Dünya ülkelerinde 1000 kişiye 8-10, gelişmiş ülkelerde 1000 kişiye 150-250 telefon düşerken, ülkemizde 1000 kişiye ancak 2,5 telefon düştüğünü söyler. Seyfi Kurtbek, şehirlerin ve ilçelerin birbiriyle telefon irtibatlarını sağlamadan köy telefonları işinin ele alınamayacağını itiraf ederek konuya son noktayı koyar[124].

Türkiye'de telefon şebekesi bakımından ortaya çıkan bu yetersizliği gidermek için DP Hükümetlerinin haberleşme alt yapı çalışmalarına hız kazandırdığı görülür. Ankara civarında iki Amerikalı uzman tarafından tesis edilerek 4 ayda hizmete sunulması planlanan bir telsiz-telefon santralı bu çalışmalar arasında yer

123 TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 1, C 6, 63. Birleşim, 11.04.1951, s. 160-161; **Ayın Tarihi**, S No: 209, Yıl: Nisan 1951, s. 58.

124 TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 1, C 6, 63. Birleşim, 11.04.1951, s.162.

Levent Şahverdi Arşivi

alır. Yapılan santral aracılığıyla ABD ile telsiz telefon görüşmeleri daha rahat ve net hale gelebilecektir[125]. PTT İdaresinin telefon abone sayısını artırmaya yönelik olarak yaptığı alt yapı çalışmalarına rağmen şebeke yetersizliği yüzünden bu dönemde halen 50 bin kişinin sıra beklediği bilinir[126].

Bu sıralarda PTT İdaresi uluslararası haberleşme alanında Avrupa ile aynı standardı yakalamak için, 20 Haziran 1951 tarihinde yürürlüğe giren 5794 Sayılı Kanun uyarınca 1949'da Paris'te kabul edilen Telgraf ve Telefon Konferansı vesikalarını onamıştır.[127] Kurum 1 Temmuz 1951 tarihinden itibaren de telgraf ve telefonda dış muhabere ve karşılıklı konuşma ile uluslararası usul ve ücret hesaplarını kabul etmeyi kararlaştırmıştır[128].

PTT İdaresi, yürürlüğe koyduğu yasal düzenlemelerle bir yandan uluslararası haberleşme anlayışına tabi olurken öbür yandan telefon altyapı çalışmalarına hız kazandırır. Ulaştırma Bakanı Seyfi Kurtbek 'in verdiği bilgiye göre 1951 yılı itibariyle 4.000 kilometre telefon devresi çekilirken 28.769 kilometrelik kuranportör kanalları meydana getirilerek 6 santral binası inşaatına başlanır[129]. Bu suretle 1950 yılında otomatik ve manuel santrallerin kapasitesi 63 binin üzerine çıkarken 1952 yılının sonunda bu rakam 84 bine ulaşır[130].

Ülke içi telefon şebekesi çalışmalarına önem veren PTT İdaresi uluslararası haberleşmeye de önem vererek Zonguldak, Kozlu, Konya, Bursa, Mersin,

---

125 Tataç, "Olaylara Bakış, Nisan 1951, Ulaştırma Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 96, Yıl 9, Haziran 1951, s. 185; PTT Kurumunun İstanbul'daki telefon santrallerini takviye yolunda yaptığı çalışmalar için bk.: Tataç, "Olaylara Bakış, Kasım 1951, Ulaştırma Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 102, Yıl 9, Aralık 1951, s. 383.

126 Tataç, "Olaylara Bakış, Mayıs ve Haziran 1951, Ulaştırma Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 97, Yıl 9, Temmuz 1951, s. 217-218**;** Tataç, "Olaylara Bakış, 15 Ağustos-30 Eylül 1951, Ulaştırma Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 100, Yıl 9, Ekim 1951, s. 316.

127 TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 9, C 33, 20.06.1951, s. 838; **Resmi Gazete**, S No: 7847-7848, 29-30 Haziran 1951; Ayrıca 5794 Sayılı Kanun ile ilişkilendirilen 5450 Sayılı Kanun'un ayrıntısı için bk.: TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 8, C 32, 02.12.1949, s. 61; **Resmi Gazete**, S No: 7376, 10 Aralık 1949; 7 Mayıs 1947 tarihinde Paris'te toplanan 12. Evrensel Posta Kongresi kararlarını kapsayan ve yedi parçadan oluşan senetlerin içinde yazılı olan hükümler veya 5449 Sayılı Kanunun ayrıntıları için bk.: TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 8, C 32, 02.12.1949, s. 60; **Resmi Gazete**, S No: 7374, 8 Aralık 1949.

128 Tataç, "Olaylara Bakış, 15 Ağustos-30 Eylül 1951, Ulaştırma Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 100, Yıl 9, Ekim 1951, s. 316.

129 Tataç, Olaylara Bakış, Mart 1952, Ulaştırma Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 106, Yıl 10, Nisan 1952, s. 126.

130 **Ayın Tarihi**, S No: 229, Aralık 1952, s. 7.

Levent Şahverdi Arşivi

İskenderun, Samsun, Sivas, Trabzon, Erzincan, İznik, Gölcük, Erzurum, Kars, Karadeniz Ereğlisi ve Balıkesir yerleşim merkezleri ile ABD arasında radyo telefon yöntemi (telsiz cihazlarıyla sesli haberleşme) görüşmesini başlatır[131]. Ayrıca İstanbul Vilayetinde Erenköy ile Galata ve Tophane arasındaki şebeke dağıtımını tamamlar. Kadıköy'de 300, Karaköy ile Tophane arasında 800 abone kaydı yaparak bunların önemli bir kısmını faaliyete geçirir[132]. Yapılan bu alt yapı çalışmaları neticesinde Ulaştırma Bakanı Yümnü Üresin'in ifadesiyle şehir içi telefon görüşmeleri 1951 yılında % 26, 1953 yılında % 73 oranında artarken şehirlerarası telefon görüşmeleri 1951'de % 24, 1953'de ise % 82 oranında artar[133]. Böylece iki yıllık süreçte şehir içi telefon görüşmelerinde % 180, şehirlerarası görüşmelerde ise % 241 oranında bir yükseliş sağlanır. Üresin'e göre 1953 yılında otomatik santrallere 10.500 ve manyetolu santrallere 6.980 ilave yapılarak santral kapasitesi 96.334 hatta çıkar. Bu miktar bir önceki yıla göre % 24'lük bir artış oranını ifade eder. Havai bakır ve demir telefon devresine 1.580 kilometrelik bir ilave yapılarak 26.199 kilometreye çıkarılırken Telefon Kuranportörlerine 1953 yılında 8.706 kilometre ilave edilerek 59.574 kilometreye ulaştırılır[134].

PTT İdaresi, son zamanlarda kurmuş olduğu telefon tesisleri ve genişlettiği uluslararası telli irtibatlarıyla bütün Avrupa ülkeleriyle telefon görüşmelerini gerçekleştirdiği gibi yeni radyo telefon tesisleri sayesinde de ABD, Kanada ve Meksika ile haberleşmeyi sağlayabilmiştir[135]. Buna karşılık Türkiye ile İran arasında radyo telefon görüşmesi daha sonra 24 Eylül 1955 tarihinde gerçekleşmiştir[136]. Ayrıca Diyarbakır-Bağdat arasında 3 kanallı telefon irtibatı hizmete sunulurken Suriye, Lübnan ve Irak ile de telefon görüşmeleri başlamıştır. 1953 yılında uluslararası telefon görüşme miktarı bu sayede bir önceki yıla göre % 68, 1950 yılına göre de % 160 oranında artış göstermiştir[137].

---

131 Tataç, "Olaylara Bakış, Nisan 1953, Ulaştırma Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 120, Yıl 11, Haziran 1953, s. 184.

132 Tataç, "Olaylara Bakış, Eylül 1953, Ulaştırma Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 125, Yıl 11, Kasım 1953, s. 346.

133 **Ayın Tarihi**, S 242, Yıl: Ocak 1954, s. 28.

134 **Ayın Tarihi**, S 242, Yıl: Ocak 1954, s. 29.

135 **Ayın Tarihi**, S 242, Yıl: Ocak 1954, s. 30.

136 **Ayın Tarihi**, S 262, Yıl: Eylül 1955, s. 51.

137 **Ayın Tarihi**, S 242, Yıl: Ocak 1954, s. 30.

Levent Şahverdi Arşivi

PTT İdaresi, telekomünikasyon tesis ve genişletme projesi kapsamı çalışmalarına göre iki grup halinde ihaleye çıkardığı 30 şehir ve kasabada 13.700 hatlık otomatik santral ile 6000 hatlık manyetolu santralın tesis işini Ericsson firmasına vermiştir[138]. Ayrıca 20 adet 12 kanallı, 66 adet 3 kanallı telefon cihazları ile 64 adet 18 ve 4 kanallı telgraf kuranportör cihazlarının tesisiyle gerekli şehir içi ve şehirlerarası devrelerin inşasını da Metal Promet ve Philips firmalarına ihale etmiştir[139].

1951-1954 yılları arasında yapılan 47 milyon liralık yatırım sayesinde ülkedeki telefon sayısı 1950 yılında 68 bin iken 1954'te 123 bine, aynı yıllar arasında telefon ve telgraf kuranportör sayısı 102 iken 413'e yükselmiştir[140].

Ülkemizde geniş halk kitlelerine hitap eden radyo yayıncılığında da önemli mesafeler kat edilmiştir. 1950 yılında 332.618 olan radyo alıcı cihazları sayısı 1954 yılında 828.042'ye yükselmiştir. Bu sayı 1950 yılına göre % 149 oranında bir artışı göstermektedir[141].

PTT Genel Müdürlüğü, bir süreden beri inşaatını sürdürdüğü Sakarya 1200 hatlık otomatik telefon santralını tamamlayarak 17 Nisan 1955 tarihinde düzenlediği resmi bir törenle hizmete açmıştır[142]. Telefon santralı sayılarının gittikçe artması ülkemizde kişi başına düşen telefon sayısını da artırmıştır. 1955 yılının Haziran ayı itibariyle Türkiye'de 1000 kişiye 5,2 telefon düşmektedir. Ülkemizde 1965 yılına kadar 10 yıllık dönemde 1000 kişiye 15 telefon düşmesi yolunda yeni şebeke tesisi çalışmalarına girişilmiştir[143].

Yine 1955 yılı Haziran ayı itibariyle işletmeye açılmış ve açılacak 149.900 adet telefon hattından fiilen yararlanılmakta olanı 99.500 kadardır. Bu işletmede

---

138 Ericsson firması ile yapılan bir anlaşmanın Menderes' e iletildiği haberi ile ilgili belge için bk. **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 21-Dosya No: 121-Sıra No: 3; PTT İşletme Genel Müdürlüğü ile Ericsson firması arasında İstanbul'da kurulacak 13.500 hatlık otomatik telefon santralleri için, akdedilmiş sözleşmeler ve bunların içerikleri hakkında 20.02.1952 tarih ve 3/15968 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı için ayrıca bk.: **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 130-Dosya No: 87-Sıra No: 17.

139 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 242, Yıl: Ocak 1954, s. 29.

140 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 1, C 5, 42. Birleşim, 18.02.1955, s. 212; "Maliye Vekili Hasan Polatkan'ın 1955 Yılı Bütçe Nutku", **Türk Ekonomisi**, S 141, Yıl 13, Mart 1955, s. 75.

141 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 1, C 5, 42. Birleşim, 18.02.1955, s. 225.

142 **Ayın Tarihi**, S 257, Yıl: Nisan 1955, s. 36.

143 **Ayın Tarihi**, S 259, Yıl: Haziran 1955, s. 13.

Levent Şahverdi Arşivi

yer alan hattan 42.000'i İstanbul'da, 57.500'ü ise Ankara ve diğer şehirlerde bulunmaktadır. Telefon tesislerinin daha da artırılması yolunda hazırlanan program gereğince PTT Genel Müdürü'nün başkanlığında oluşturulan bir heyetin İsveç'e giderek Ericsson firması ile 77 milyon İsveç Kronu tutarında malzeme karşılığında 119.200 abonelik yeni bir genişletme 7 yıl sürede tamamlanması konusunda anlaşmaya varmıştır[144].

Bu çalışmalar sayesinde otomatik telefon hat sayısında bariz artışlar olmuştur. DP iktidara geldiği zaman Türkiye'de otomatik telefon hat sayısı 60.000 civarında iken 1955 yılı Haziranına kadar olan beş yıllık süreçte 38.500 hattın ilave edilmesiyle bu sayı 99.500'e çıkarılmıştır. Devam etmekte olan genişletme çalışmaları sayesinde bu rakam 149.000'e Ericsson firmasıyla imzalanan son anlaşma gereği 119.200 hattın ilave edilmesiyle de 268.200'e ulaşacaktır. Manyetolu telefonlar bu hesaplamaların kapsamı dışında yer almıştır[145]. PTT Genel Müdürlüğü, hazırladığı 1956 yılı programı gereğince yurdumuzun haberleşmesinde yararlanılacak kuranportör cihazlarının ülkenin çeşitli yerlerde tesis edilmesi görevini de İtalyan Telettra firmasına ihale etmiştir[146].

Genel Müdürlük, şehirlerarası telefon ve telgraf muhabere imkânlarını artırmak için yeni çalışmalara girişmiştir. Bunun için Türkiye'de ilk defa kurulacak 120 telefon kanallı İzmir-İstanbul-Ankara-Sivas radyolink sistemi (iki nokta arasında elektromanyetik dalgalarla iletişim kurma sistemi) ile aynı kanal kapasitesine sahip İzmir-Yunanistan ve İtalya uluslararası radyolink sistemi oluşturulması için 10 Mayıs 1956 'da Fransız S.F.R. Firması ile Ankara'da bir sözleşme imzalamıştır.[147] Bunun yanı sıra Fransız S.F.R. Firmasıyla maliyeti 12.400.000 lirayı bulan 120 telefon kanallı İzmir-Antalya-Konya-Ankara, Konya-Adana-İskenderun, İskenderun-Antalya-Elazığ-Diyarbakır-Batman-Antalya, Afyon-Kütahya-Eskişehir-Bursa-Bandırma-Balıkesir- şehirleri arasında 4 yeni radyolink sisteminin oluşturulması yönünde 10 Nisan 1957' de yeni bir sözleşme daha imzalanmıştır[148].

144 **Ayın Tarihi**, S 259, Haziran 1955, s. 13-15.

145 **Ayın Tarihi**, S 259, Haziran 1955, s. 16; Celal Bayar'ın 1 Kasım 1955 tarihli TBMM'nin 3. Toplanma Yılının açılış konuşmasında 1950 yılından 1955 yılına kadar geçen beş yıllık dönemde telefon hatlarının artışı ile ilgili verdiği rakamlar için bk.: TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, C 8, 1. Birleşim, 01.11.1955, s. 16.

146 **Ayın Tarihi**, S 267, Yıl: Şubat 1956, s. 3.

147 **Ayın Tarihi**, S 270, Yıl: Mayıs 1956, s. 10.

148 **Ayın Tarihi**, S 81, Yıl: Nisan 1957, s. 21.

Levent Şahverdi Arşivi

PTT İşletmesinde yaşanan bu gelişmeler telefon alt yapı rakamlarına da yansımıştır. 1950 yılında Türkiye'de telefon santralleri kapasitesi 68.200 olduğu halde sonradan bu sayıya 100.000'e yakın bir ilave daha yapılmıştır. 1956 yılı sonunda 167.000'e çıkarılan telefon santralleri kapasitesi yapılmakta olan tesislerle 206.000'e yükselecektir. İstanbul'da yapılan genişletilme çalışmalarının tamamlanmasıyla Türkiye'nin toplam telefon santralleri kapasitesi 400.000'i aşacaktır[149].

Telefon santrali kapasitesi 1950'de Ankara'da 17.000 iken 1957 yılı içerisinde 26.000'e, aynı yıllar arasında İstanbul'da 31.000 iken 59.000'e yükselmiştir. Sözleşme icabı yapılmakta olan tesislerin tamamlanmasıyla Ankara'nın abone kapasitesi 64.000'e çıkacaktır. İstanbul'a 1957 yılı sonuna kadar 8.600 yeni hat daha ilave edilecektir. Tesis edilecek alt yapı çalışmalarıyla ilgili yapılan sözleşmelerinin tamamen yürürlüğe girmesiyle de İstanbul'da telefon santrali kapasitesi 200.000'e yükselecektir[150].

PTT İdaresinin yaptığı bu telefon alt yapı hizmetleri ile insanlar imkânları ölçüsünde yaşadıkları şehirlerden uzakta bulunan yakınları ve sevdikleriyle iletişim kurarak hasretlerini giderebilmişlerdir. Bu sayede yüzlerce kilometre ötede ikamet eden akrabalarıyla bir araya gelebilmenin maddi ve manevi zorluğunu da yaşamamışlardır. Telefonun ulaşım ve haberleşme dışında da kullanılması insanların hayatında birçok kolaylığı beraberinde getirmiştir. Sağlık, eğitim, bayındırlık, enerji, maden, turizm, tarım, sanayi ve ticaret sektörü başta olmak üzere birçok alanda insanların ihtiyaçlarının giderilmesinde ve güvenliğinin temin edilmesinde telefona başvurularak ondan yararlanılması, işlerin aksamadan yürümesini sağlamasının yanı sıra zamandan da tasarruf edebilmenin imkânına kavuşulmasını ortaya koymuştur.

TABLO 6'da PTT İşletmesinin 1950 ile 1960 yılları arasında bakır ve demir telefon devreleri ile kuranportör kanalı uzunlukları kilometre cinsinden, kuranportör kanal ve telefon aboneleri de sayı olarak verilmiştir.

149 **Ayın Tarihi**, S 282, Yıl: Mayıs 1957, s. 55-56; 1950-1959 yılları arası telefon santralleri kapasitesi için ayrıca bk.: İGM, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 526.

150 **Ayın Tarihi**, S 282, Yıl: Mayıs 1957, s. 56.

Levent Şahverdi Arşivi

TABLO 6: PTT İşletmesinin Telefon Hatları Uzunluğu ile Kuranportör Kanal ve Telefon Aboneleri Sayıları (1950-1960)

Yıllar	Bakır Devre	Demir Devre	Toplam	Kuranportör Kanalı	Genel Toplam	Kuranportör Kanal Sayısı	Telefon Aboneleri Sayısı
1950	16.910	2.692	19.602	39.517	59.119	93	58.189
1951	17.674	4.643	22.317	41.363	63.680	104	63.376
1952	18.808	5.841	24.649	50.268	74.914	126	70.376
1953	19.352	6.982	26.334	59.379	85.713	144	80.095
1954	19.589	8.324	27.913	90.954	118.867	233	103.030
1955	20.208	8.777	28.985	91.761	120.746	236	116.455
1956	22.139	9.536	31.675	96.356	128.031	244	133.328
1957	25.979	9.843	35.822	129.317	165.139	333	154.316
1958	38.657	9.716	48.373	145.581	193.954	376	167.230
1959	40.271	9.796	50.067	160.440	210.507	425	172.765
1960	43.230	9.595	52.825	152.344	205.169	431	180.030

Kaynak: İGM, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 524-525; DİE, **İstatistik Yıllığı 1960-1962**, Yayın No: 460,Ankara 1962, s. 526; DİE, **1963 Türkiye İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 490, Ankara 1963, s. 518; DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı**, **1964-1965**, Ankara 1965, s. 635; DİE, **Ulaştırma İstatistikleri 1966**, Yayın No: 618, Ankara 1970, s. 200; DİE, **İstatistik Göstergeler 1923-1995**, Yayın No: 1883, Ankara 1996, 235; DİE, **İstatistik Göstergeler 1923-2002**, Yayın No: 2790, Ankara 2003, s. 362; TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2011**, Yayın No. 3890, Ankara 2012, s. 433.

1950 yılında 16.910 km olan bakır devre uzunluğu 26.320 km artışla 1960 yılında 43.230 km'ye; 2.692 km olan demir devre uzunluğu 6.903 km artışla 9.595 km'ye; 39.517 km olan kuranportör kanalı uzunluğu 112.827 km artışla 152.344 km'ye yükselmiştir. Böylece 10 yıllık süreçte bakır devre uzunluğunda % 155, demir devre uzunluğunda % 256, kuranportör kanalı uzunluğunda % 285 oranında bir artış sağlanmıştır.

Kuranportör ve telefon aboneleri sayılarına gelince: 1950 yılında 93 olan kuranportör kanal sayısı 338 artarak 1960 yılında 431'e; 58.189 olan telefon aboneleri sayısı 121.841 artışla 180.030'a yükselmiştir. Böylece 10 yıl içerisinde kuranportör kanal sayısında % 363, telefon aboneleri sayısında % 209 oranında bir artış sağlanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

İstanbul başta olmak üzere Anadolu'nun her bir köşesini işgal eden Batılı güçlere karşı tertibat alarak onları işgal ettikleri yörelerden atmak maksadıyla 23 Nisan 1920 yılında Ankara'da teşkil edilen Büyük Millet Meclisi, ilk etapta haberleşmeye önem vererek *Posta ve Telgraf Müdüriyet-i Umumisi* 'ne İzmit Milletvekili Sırrı Beyi atar. Akabinde Refet Bey ve Saruhan Milletvekili Sabri Bey sırasıyla bu göreve getirilir.

Millî Mücadele döneminde düşmanın ahvalini takip ederek buna karşı gerekli önlemleri almak üzere haberleşme alanında bir dizi yasal düzenleme ve icraata girişen Anadolu Hükümeti yaptığı bu çalışmalarla komutanların aralarında şifreli telgraflarla muhabere yapmasını temin etmiştir. Bu sayede Doğu Anadolu'da Ermeniler, Güneyde Fransızlar, Batı Anadolu'da Yunanlılarla yapılan mücadelelerde başarılı olunarak düşmanın ülkeden atılması mümkün hale getirilmiş, akabinde milletin bağımsızlığının sağlanmasıyla da ulusal Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri atılmıştır.

Cumhuriyet döneminin posta alanında yapılan ilk önemli teşebbüsü 26 Haziran 1923 tarihinde Posta İdaresinin görev ve yetkilerini tespit eden 376 Sayılı Posta Kanunu'nun yürürlüğe girmesi olmuştur. Posta İdaresinin verimli çalışarak ülke ekonomisine destek olmasını isteyen Cumhuriyet hükümetleri posta alanında deneyimli yabancı uzmanları Türkiye'ye davet ederek onların görüş ve tavsiyelerinden yararlanmıştır.

Dış ülkelerin deneyimli posta uzmanlarından faydalanan Cumhuriyet hükümetleri yurt dışı posta taşımacılığını da geliştirmeye özen göstererek yabancı hava ulaşımı şirketleriyle 1926 ve 1930 yılında yaptığı anlaşmalarla İstanbul'dan Paris, Roma ve Berlin'e; 1939 yılında yaptığı iki anlaşma ile de İstanbul-Belgrad-Budapeşte-Viyana-Berlin ve İstanbul-Bükreş arasında II. Dünya Savaşı başlangıcına kadar sürecek olan uçak seferleri düzenlemiştir. Ayrıca Balkan ülkeleriyle 1932-1940 yılları arasında posta münasebetlerinin geliştirilmesine yönelik iş birliğine gidilmiştir.

PTT İdaresi, yurt içi ve yurt dışı haberleşme alanında yaptığı bu çalışmalar sayesinde insanların uzak mekânlardaki yakınlarıyla haberleşme imkânına kavuşmasını temin etmesinin yanı sıra günlük ihtiyaçları arasında bulunan ticaret eşyasından gazetelere, küçük paketlerden kolilere kadar birçok farklı nesne ve eşyayı adreslere zamanında teslim ederek halkın ihtiyaçlarını önemli ölçüde

Levent Şahverdi Arşivi

karşılamıştır. Devletin güzide bir müessesesi olan PTT İdaresinin bu görevini yerine getirmesi kurumun halkın nezdinde sempati kazanmasına vesile olmuştur. Halkın devlete sempati göstermesiyle oluşan bu yakınlık devletin başka alanlarda hizmetini artırarak sürdürmesini sağlamıştır.

Cumhuriyetin ilk yılları ve sonrasında ulusal ve uluslararası haberleşmenin önemli vasıtalarından olan telgrafçılık alanında da önemli çalışmalar yapılmış bu sayede ülke içerisinde birçok yerleşim birimi ile bağlantı kurularak buralarda meydana gelen gelişmelerden yakından haberdar olunmuştur. Böylece yerleşim merkezlerinde yaşanacak olası olaylara anında ve yerinde müdahale edilerek maddi ve manevi kayıpların önlenmesi imkânı sağlanmıştır. Bu dönemde telgraf iletişiminin ülkelerarası ilişkilerin ilerlemesine de vesile olduğu görülür. Dış ülkelerden Türkiye'ye, Türkiye'den de dış ülkelere ulaştırılan her türlü gelişmenin telgrafla aksettirilmesi ülkelerarası ikili ilişkilerin dış politikada seyrini etkilemiştir.

Posta Telgraf ve Telefon alanında DP döneminde de önemli gelişmelerin yaşandığı bilinmektedir. İş hayatını kolaylaştıran sayaçlı makinelerle otomatik para makinelerinin dış ülkelerden getirilmesi, dış ülkelere sevk edilen postaların taşıma ücretlerinde indirime gidilmesi, yeni PTT şubelerinin açılması, personelin çalışma performansını artırmaya yönelik ücret iyileştirmesi ile sağlık ve özlük haklarını geliştirmeye yönelik yeni uygulamaların yürürlüğe konması, Kurumun mali zararının azaltılmasında tedbir olarak PTT merkezlerinin küçük şubelere dönüştürülmesi, bu döneme damga vuran belli başlı gelişmeler arasında yer almıştır.

Ayrıca teşkilat, kuranportör kanal sayısı ile uzunluğu, telefon devreleri uzunluğu, telefon santralleri kapasiteleri ve telefon aboneleri sayısında artışlar kaydetmesinin yanı sıra kurduğu modern telefon tesisleri ve genişlettiği uluslararası bağlantılarla Avrupa, ABD, Kanada, Meksika, İran, Irak, Lübnan ve Suriye ülkeleriyle telefon görüşmelerini başlatmıştır.

PTT İdaresinin yaptığı telefon alt yapı çalışmaları ve gerçekleştirdiği hizmetlerle insanlar yaşadıkları şehirlerden uzakta bulunan sevdikleriyle iletişim kurarak özlemlerini dindirebilmişlerdir. Bu sayede yüzlerce kilometre ötede yaşayan yakınlarıyla bir araya gelebilmenin ekonomik ve manevi külfetine katlanma zahmetinden kurtulmuşlardır.

Son tahlilde; telefonun ulaşım ve haberleşme ihtiyacı dışında da kullanılması insanların hayatında birçok kolaylığı beraberinde getirmiştir. Sağlık, eğitim, bayındırlık, enerji, maden, turizm, tarım, sanayi ve ticaret sektörü başta olmak

Levent Şahverdi Arşivi

üzere birçok sektörde insanların güvenliğinin sağlanması ve ihtiyaçlarının giderilmesinde telefona müracaat edilmesi günlük işlerin rahat yürütülmesini temin etmesinin yanı sıra zamanın da iyi kullanılmasını mümkün hale getirmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ (BCA)

BCA, Fon No: 30 10 0 0-Kutu No: 14-Dosya No: 81-Sıra No: 1

_____, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 21-Dosya No: 121-Sıra No: 3.

_____, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 159-Dosya No: 118-Sıra No: 6.

_____, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 159-Dosya No: 120-Sıra No: 8.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 83-Dosya No: 42-Sıra No: 18.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 186-Dosya No: 55-Sıra No: 16.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 130-Dosya No: 87-Sıra No: 17.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 135-Dosya No: 27-Sıra No: 6.

_____, Fon No: 490 1 0 0-Kutu No: 4-Dosya No: 18-Sıra No: 14.

II. RESMİ YAYINLAR

A. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Kanunlar Dergisi, Zabıt Ceridesi ve Tutanak Dergisi

TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 1, C 1, 04.06.1336, s. 415.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 1, C 1, 28.11.1336, s. 65.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 1, C 1, 02.12.1336, s. 430.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 1, C 1, 03.02.1337, s. 95.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 1, C 1, 21.02.1337, s. 436.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 1, C 1, 28.02.1337, s. 111.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 1, C 1, 17.05.1337, s. 442.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 1, C 1, 30.05.1337, s. 142.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 1, C 1, 24.12.1337, s. 203.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 1, C 1, 23.01.1338, s. 212-213.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, C 2, 26.11.1923, s. 145-152.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, C 2, 04.02.1340, s. 199-205.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, C 2, 20.04.1340, s. 370.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 4, C 12, 23.05.1933, s. 365.

Levent Şahverdi Arşivi

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C 15, 18.05.1935, s. 141.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C 15, 10.06.1935, s. 555-558.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C 15, 14.06.1935, s. 720- 729.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C 16, 10.06.1936, s. 951.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C 16, 12.06.1936, s. 1039-1040.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C 17, 01.02.1937, s. 169.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C 18, 25.04.1938, s. 279-288.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C 18, 06.06.1938, s. 771-772.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C 19, 16.01.1939, s. 100-101.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 6, C 20, 27.05.1939, s. 123.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 7, C 28, 17.05.1946, s. 640.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 8, C 30, 04.02.1948, s. 449.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 8, C 32, 02.12.1949, s. 60-61.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 8, C 32, 02.03.1950, s. 1126-1143.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 9, C 33, 20.06.1951, s. 838.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 1, Toplantı: 2, C 15, 133. İçtima, 24.12.1337, s. 228.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 1, Toplantı: 2, C 16, 149. İçtima, 23.01.1338, s. 125-126.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C 8, 154. İçtima, 21.02.1337, s. 342.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 1, Toplantı: 2, C 16, 149. İçtima, 23.01.1338, s. 122-125.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 1, Toplantı: 2, C 10, 37. İçtima, 28.05.1337, s. 340.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 1, Toplantı: 3, C 18, 1. İçtima, 01.03.1338, s. 3.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 1, Toplantı: 4, C 28, 1. İçtima, 01.03.1339, s. 5.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 2, Toplantı: 1, C 3, 58. İçtima, 26 11.1339, s. 616-621.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 5, Toplantı: 2, C 13, 1. Birleşim, 01.11.1936, s. 5.

Levent Şahverdi Arşivi

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 5, Toplantı: 3, C 20, 1. Birleşim, 01.11.1937, s. 6.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 5, Toplantı: 3, C 20, 3. Birleşim, 08.11.1937, s. 30.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 7, Toplantı: 2, C 14, 1. Birleşim, 01.11.1944, s. 5.

_____, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 8, Toplantı: 0, C 1, 3. Birleşim, 14.08.1946, s. 33

_____, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 1, C 2, 1. Birleşim, 01.11.1950, s. 8.

_____, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 1, C 6, 58. Birleşim, 30.03.1951, s. 65.

_____, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 1, C 6, 63. Birleşim, 11.04.1951, s.160-162.

_____, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 2, C 10, 1. Birleşim, 01.11.1951, s. 11.

_____, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C 17, 1. Birleşim, 01.11.1952, s.16.

_____, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 4, C 25, 1. Birleşim, 01.11.1953, s. 13.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 1, C 5, 42. Birleşim, 18.02.1955, s. 212, 225.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, C 8, 1. Birleşim, 01.11.1955, s. 16.

B. Resmi Gazete

Resmi Gazete, Sayı No: 5, 7 Mart 1337.

_____, Sayı No: 9, 4 Nisan 1337.

_____, Sayı No: 12, 25 Nisan 1337.

_____, Sayı No: 17, 6 Haziran 1337.

_____, Sayı No: 2415, 31 Mayıs 1933.

_____, Sayı No: 3014, 28 Mayıs 1935.

Levent Şahverdi Arşivi

_____, Sayı No: 3031, 18 Haziran 1935.

_____, Sayı No: 3037, 25 Haziran 1935.

_____, Sayı No: 3332, 17 Haziran 1936.

_____, Sayı No: 3335, 20 Haziran 1936.

_____, Sayı No: 3530, 10 Şubat 1937.

_____, Sayı No: 3896, 2 Mayıs 1938.

_____, Sayı No: 3934, 15 Haziran 1938.

_____, Sayı No: 4117, 21 Ocak 1939.

_____, Sayı No: 4220, 31 Mayıs 1939.

_____, Sayı No: 6315, 24 Mayıs 1946.

_____, Sayı No: 6827, 9 Şubat 1948.

_____, Sayı No: 7376, 10 Aralık 1949.

_____, Sayı No: 7451, 8 Mart 1950.

_____, Sayı No: 7847-7848, 29-30 Haziran 1951.

C. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (İGM), Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Yayınları

İGM, **İstatistik Yıllığı 1929**, Yayın No: 8, Ankara 1929, s. 246.

_____, **İstatistik Yıllığı 1930**, Ankara 1930, s. 369.

_____, **İstatistik Yıllığı 1930-1931**, Ankara 1931, s. 578.

_____, **İstatistik Yıllığı 1931-1932**, Yayın No: 21, Ankara 1932, s. 418.

_____, **İstatistik Yıllığı 1932-1933**, Yayın No: 34, Ankara 1933, s. 411, 474.

_____, **İstatistik Yıllığı 1934-1935**, Ankara 1935, s. 650.

_____, **İstatistik Yıllığı 1935-1936**, Yayın No: 88, Ankara 1936, s. 406, 460.

_____, **İstatistik Yıllığı 1936-1937**, Yayın No: 115, Ankara 1937, s. 435.

_____, **Küçük İstatistik Yıllığı 1937-1938**, Yayın No: 129, Ankara 1938, s. 236- 243.

_____, **İstatistik Yıllığı 1938-1939**, Yayın No: 142, Ankara 1939, s. 496.

Levent Şahverdi Arşivi

_____, **İstatistik Yıllığı 1939-1940**, Yayın No: 154, Ankara 1940, s. 539-540.

_____, **Küçük İstatistik Yıllığı 1940-1941**, Yayın No: 192, Ankara 1942, s. 309.

_____, **İstatistik Yıllığı 1942-1943**, Yayın No: 226, Ankara 1944, s. 377.

_____, **Küçük İstatistik Yıllığı 1942-1945**, Yayın No: 253, Ankara 1947, s. 438, 551.

_____, **İstatistik Yıllığı 1948**, Yayın No: 285, Ankara 1948, s. 575.

_____, **İstatistik Yıllığı 1949**, Yayın No: 303, Ankara 1949, s. 399.

_____, **Türkiye İstatistik Yıllığı 1950**, Yayın No: 328, Ankara 1950, s. 401.

_____, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 522-525.

DİE, **İstatistik Yıllığı 1960-1962**, Yayın No: 460, Ankara 1962, s. 525-526.

_____, **1963 Türkiye İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 490, Ankara 1963, s. 517-518.

_____, **Türkiye İstatistik Yıllığı**, **1964-1965**, Ankara 1965, s. 634-635.

_____, **Ulaştırma İstatistikleri 1966**, Yayın No: 618, Ankara 1970, s. 199-200.

_____, **İstatistik Göstergeler 1923-1990**, Yayın No: 1472, Ankara 1991, s. 259.

_____, **İstatistik Göstergeler 1923-1995**, Yayın No: 1883, Ankara 1996, s. 228-235.

_____, **İstatistik Göstergeler 1923-1998**, Yayın No: 2252, Ankara 2001, s. 356-357.

_____, **İstatistik Göstergeler 1923-2002**, Yayın No: 2790, Ankara 2003, s. 356-362.

TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2006**, Yayın No: 3114, Ankara 2007, s. 377-378.

_____, **İstatistik Göstergeler 1923-2011**, Yayın No: 3890, Ankara 2012, s. 431-433.

_____, **İstatistik Göstergeler 1923-2012**, Yayın No: 4132, Ankara 2013, s. 401-402.

Levent Şahverdi Arşivi

D. Ayın Tarihi (Başbakanlık Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü)

Ayın Tarihi, Sayı No: 165, Yıl: 16 Ağustos 1947, s. 6.

_____, Sayı No: 183, Yıl: Şubat 1949, s. 112.

_____, Sayı No: 209, Yıl: Nisan 1951, s. 58.

_____, Sayı No: 217, Yıl: Aralık 1951, s. 66.

_____, Sayı No: 229, Aralık 1952, s. 7.

_____, Sayı No: 238, Yıl: Eylül 1953, s. 12.

_____, Sayı No: 242, Yıl: Ocak 1954, s. 28-30.

_____, Sayı No: 257, Yıl: Nisan 1955, s. 36, 67.

_____, Sayı No: 259, Yıl: Haziran 1955, s. 13-15.

_____, Sayı No: 261, Yıl: Ağustos 1955, s. 1.

_____, Sayı No: 267, Yıl: Şubat 1956, s. 3.

_____, Sayı No: 270, Yıl: Mayıs 1956, s. 3, 10.

_____, Sayı No: 281, Yıl: Nisan 1957, s. 21.

_____, Sayı No: 282, Yıl: Mayıs 1957, s. 55-56.

III. KİTAPLAR

Arar, İsmail, **Hükümet Programları**, **1920-1965**, Burçak Yayınevi, İstanbul 1968.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk 1919-1927**, Yayına Hazırlayan Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2007.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, **TBMM'de Cumhuriyet Halk Partisi Kurultaylarında, 1906-1938**, Yayına Hazırlayanlar: Ali Sevim vd., Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.

Bear, John, **Haberleşme**, Çeviren Erol Erduran Remzi Kitabevi, İkinci Basım, İstanbul 1977.

Bezaz, Yurda Güven, **Geçmişten Günümüze Haberleşme ve PTT Tarihi**, Türkiye Haber-İş Sendikası Yayınları, Ankara 2006.

Cebesoy, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul 2000.

DP, **Kalkınan Türkiye**, Desen Matbaası, Ankara 1954.

Levent Şahverdi Arşivi

DPT, **Kalkınan Türkiye (Rakamlarla 1923-1967)**, Yayın No: 772-KD: 62, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1969.

Eskin, Şekip, **Türk Posta Tarihi**, Ulusal Matbaa, Ankara 1942.

Gökbilgin, M. Tayyib, **Millî Mücadele Başlarken**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, İstanbul 2011.

Orbay, Rauf, **Cehennem Değirmeni, Siyası Hatıralarım,** C 2, Emre Yayınları, İstanbul, 2004.

_____, **Rauf Orbay'ın Hatıraları 1914-1945**, Yayına Hazırlayan, Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2005.

PTT Genel Müdürlüğü, **Geçmişten Günümüze Posta**, Cem Web Ofset Sanayi, Ankara 2007.

PTT Genel Müdürlüğü, **İstiklal Harbimizde PTT**, PTT Yayınları, Ankara 2009.

Sükan, Faruk, **Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları**, **TBMM, 1950-1960**, Kültür Ofset Limited Şirketi Yayınları, Ankara 1991.

IV. MAKALELER

Akın, Rıdvan, "TBMM'nin İlk Bütçe Yasası:1336 Muvazene-i Umumiye Kanunu", İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S 2, Yıl: 1/2002, s.1-40.

Akıncı, Rüçhan, "Ulaştırma İşlerimiz", **İktisadi Yürüyüş**, C 9, S 211, Yıl: 9, 19 Kasım 1948, s. 4, 20, 24.

Apaydın, Raif F., "Telefonculuğumuzun Bugünkü Durumu", **PTT Dergisi**, S 2, Yıl: 1, Temmuz 1938, s. 22.

Arserim, E. Sabri, " Posta Nedir? Hukuku Amme Sahasındaki Yeri", **PTT Dergisi**, S 1, Yıl: 1, Haziran 1938, s. 21-23.

Buyan, Sakin, "Posta Tarihi ve Postalarımız", **PTT Dergisi**, S 10, Yıl: 1, Mart 1939, s. 20.

"Devlet Ulaştırma İşleri Pavyonu", **İktisadi Yürüyüş**, C 10, S 238-240, Yıl: 10, 31 Aralık 1949, s. 28-33.

Durukal, Hüsnü Sadık, "Telgrafın Yerini Telefon Tutabilir mi?", **İktisadi Yürüyüş**, C 8, S 182, Yıl: 8, 21 Temmuz 1947, s. 3, 22, 23.

_____, "PTT Meslek Öğretimi", **İktisadi Yürüyüş**, C 8, S 187, 15 Kasım 1947, s. 10,11,15.

Levent Şahverdi Arşivi

Eker, Nuri, "Telgrafın Tarihçesi-I", **PTT Dergisi**, S 1, Yıl. 1, Haziran 1938, s. 27-29.

_____, "Telgrafın Tarihçesi-II", **PTT Dergisi**, S 2, Yıl. 1, Temmuz 1938, s. 19-21.

İncedayı, Cevdet Kerim, "Münakalât Vekâletinin Politikası", **İktisadi Yürüyüş**, C 3, S 35-36, Yıl: 2, 1 Haziran 1941, s. 2-3.

Köktürk, Köktürk, "Milletlerarası Haberleşme", **İktisadi Yürüyüş**, C 9, S 211, Yıl: 9, 19 Kasım 1948, s. 6, 19, 22.

"Maliye Vekili Hasan Polatkan'ın 1955 Yılı Bütçe Nutku", **Türk Ekonomisi**, S 141, Yıl: 13, Mart 1955, s. 67-79.

"Muhaberat, Telgraf-Telsiz", **İktisadi Yürüyüş**, C 3, S 35-36, 1 Haziran 1941, s. 41.

"Muhaberat, Telefon", **İktisadi Yürüyüş**, C 3, Sayı. 35-36, Yıl: 2, 1 Haziran 1941, s. 44-45,47.

"Münakalât İşlerimiz", **İktisadi Yürüyüş**, C 6, S 123, Yıl: 6, 5 Şubat 1945, s. 7.

Özkardeş, M. Ali, "Telefonculuk", **PTT Dergisi**, S 1, Yıl: 1, Haziran 1938, s. 16.

Ülkütaşır, M. Şakir, "İlk Posta Teşkilatımız Nasıl Kuruldu", **Hayat Tarih Mecmuası**, C 1, S 3, Yıl: 3, Nisan 1967, s. 70-72.

"Postanın Tarihi-I", **İktisadi Yürüyüş**, C 3, S 35-36, Yıl: 2, 1 Haziran 1941, s. 40.

"Postanın Tarihi-II", **İktisadi Yürüyüş**, C 4, S 39, Yıl: 2, 16 Temmuz 1941, s. 8.

"Postanın Tarihi-III", **İktisadi Yürüyüş**, C 4, S 40, Yıl: 2, 1 Ağustos 1941, s. 16.

"Postanın Tarihi-IV", **İktisadi Yürüyüş**, C 4, S 41, Yıl: 2, 20 Ağustos 1941, s. 27.

"Postanın Tarihi-V", **İktisadi Yürüyüş**, C 4, S 42, Yıl: 2, 9 Eylül 1941, s. 25.

"Postanın Tarihi-VI", **İktisadi Yürüyüş**, C 4, S 44, Yıl: 2, 1 Teşrinievvel 1941, s. 15.

"PTT İdaresi", **İktisadi Yürüyüş**, C 3, S 35-36, Yıl: 2, 1 Haziran 1941, s. 39.

Levent Şahverdi Arşivi

"PTT Pavyonundan Röportaj", **İktisadi Yürüyüş**, C 11, S 255-257, Yıl: 11, 3 Ağustos 1950, s. 30-31.

Tanç, Hamdi, "PTT'de Sır Masuniyeti", **İktisadi Yürüyüş**, C 3, S 35-36, Yıl: 2, 1 Haziran 1941, s. 42.

Tataç, Ziya, "Olaylar, Mayıs 1949, Ulaştırma Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 73, Yıl: 7, Temmuz 1949, s. 157-162.

_____, "Olaylara Bakış, Haziran 1949, Ulaştırma Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 74, Yıl: 7, Ağustos 1949, s. 181-185.

_____, "Olaylara Bakış, Eylül 1949, Ulaştırma Ekonomisi", **Türk Ekonomisi,** S 77, Yıl: 7, Kasım 1949, s. 253-262.

_____, "Olaylara Bakış, Ocak-Şubat 1950, Ulaştırma Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 81, Yıl: 8, Mart 1950, s. 63-70.

_____, "Olaylara Bakış, Mayıs 1950, Ulaştırma Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 83, yıl: 8, Mayıs 1950, s. 112-118.

_____, "Olaylara Bakış, Haziran 1950, Ulaştırma Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 85, Yıl: 8, Temmuz 1950, s. 163-166.

_____, "Olaylara Bakış, Aralık 1950, Ulaştırma Ekonomisi", **Türk Ekonomisi,** S 91, Yıl: 9, Ocak 1951, s. 26-30.

_____, "Olaylara Bakış, Nisan 1951, Ulaştırma Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 96, Yıl: 9, Haziran 1951, s. 182-187.

_____, "Olaylara Bakış, Mayıs ve Haziran 1951, Ulaştırma Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 97, Yıl: 9, Temmuz 1951, s. 212-219.

_____, "Olaylara Bakış, 15 Ağustos-30 Eylül 1951, Ulaştırma Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 100, Yıl: 9, Ekim 1951, s. 309-319.

_____, "Olaylara Bakış, Kasım 1951, Ulaştırma Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 102, Yıl: 9, Aralık 1951, s. 378-383.

_____, "Olaylara Bakış, Mart 1952, Ulaştırma Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 106, Yıl: 10, Nisan 1952, s. 123-126.

_____, "Olaylara Bakış, Temmuz 1952", **Türk Ekonomisi**, S 110, Yıl: 10, Ağustos 1952, s. 247-254.

_____, "Olaylara Bakış, Şubat 1953 Sonu, Ulaştırma Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 118, Yıl: 11, Nisan 1953, s. 118-121.

_____, "Olaylara Bakış, Nisan 1953, Ulaştırma Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 120, Yıl: 11, Haziran 1953, s. 181-184.

Levent Şahverdi Arşivi

_____, "Olaylara Bakış, Eylül 1953, Ulaştırma Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 125, Yıl: 11, Kasım 1953, s. 338-346.

Vefa, Bekir, "Posta Tasarruf Sandıkları", **PTT Dergisi**, S 1, Yıl: 1, Haziran 1938, s. 24-26.

Yazman, Aslan Tufan, "Ulaştırma Bakanlığı ve Seyfi Kurtbek", **İktisadi Yürüyüş**, C 12, S 271, Yıl: 12, 15 Nisan 1951, s. 1-2.

V. SÜRELİ YAYINLAR

A. Dergiler

İktisadi Yürüyüş (1941-1949)

PTT Dergisi (1938-1939)

Tarih Mecmuası (1967)

Türk Ekonomisi (1949-1954)

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRKİYE'DE MODERN COĞRAFYANIN KURULUŞU VE ÖRGÜTLENMESİ (1915-1941)

Osman GÜMÜŞÇÜ[*]
Nazan KARAKAŞ ÖZÜR[**]

ÖZET

Coğrafya tarihi içinde modern coğrafyanın Türkiye'ye giriş sürecini karşılayan1915-1941 arası dönem çok az incelenmiştir. Bu dönemde coğrafyada çok önemli kurumsal değişimler ve yenilikler olmuştur. Aynı zamanda bu yıllar Osmanlı Devleti'nin son yılları ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk yıllarını kapsar. İmparatorluğun dağılması, I. Dünya savaşı ve yeni bir devletin ortaya çıkması gibi dünyayı etkileyen çok önemli siyasi olaylar aynı zaman dilimine denk gelir. Dönem içindeki gelişmeler üzerinde Atatürk'ün asker, komutan ve devlet adamı olarak rolü tartışılamaz.

1915'te Darülfunun'da Coğrafya Bölümü kurulmasıyla başlayan, 1941'de Türk Coğrafya Kongresinin toplanmasıyla sona eren dönem, kendi içinde de bölümlere ayrılır. Kurumlarla ilgili olaylar bu bölümlemede etkili olmuştur. Bunlar 1923 Cumhuriyet'in kurulması, 1933 ise Darülfünun'un İstanbul üniversitesine dönüştürülmesidir. Dönem incelemesi sırasında coğrafya ile ilgili olarak, okullar, hocalar ve eserler dikkate alınarak veriler oluşturulmuştur. Böylece dönemin genel değerlendirmesi yapılmıştır.

Bu çalışmada, Gümüşçü (2014) tarafından adlandırılan "Modern Türk Coğrafyasının Kuruluşu ve Örgütlenmesi (1915-1941)" sınıflandırması çerçevesinde incelemeler yapılmıştır.[***] Buna göre ilgili yıllarda daha önceki yıllara oranla yetişmiş eleman sayısı, hoca ve okul sayısı artmış, üniversiteler mezun vermeye başlamıştır. Yurt dışına gönderilen araştırmacılar dönerek göreve başlamış, yurt dışından çeşitli zaman dilimlerinde gelen hocalar coğrafya formasyonunun oluşup şekillenmesini sağlamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk Dönemi Bilim, Coğrafya Tarihi, Modern Coğrafyanın Kuruluşu.

---

* Prof. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Çankırı, ogumuscu@yahoo.com

** Yrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Çankırı, nkozur2@hotmail.com

*** Diğer sınıflandırmalar için bkz. Koçman, Asaf. "Cumhuriyet Döneminde Yüksek Öğretim Kurumlarında Coğrafya Öğretimi ve Sorunları", **Ege Coğrafya Dergisi,** 10, İzmir, 1999, s. 1-14; İlhan, Kayan. "Türkiye Üniversitelerinde Coğrafya Eğitimi, Amaç, Yeni Hedefler, Sorunlar ve Öneriler," **Ege Coğrafya Dergisi,** 11, İzmir, 2000, s. 7-22; Sırrı, Erinç, **Elli Yılda Coğrafya,** Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları: 11. Ankara, 1973; Osman Gümüşçü, "Osmanlılarda Coğrafya Bilimi", **Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji** (Editör: Yavuz Unat), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2010, s. 593-646,

Levent Şahverdi Arşivi

FOUNDATION AND ORGANIZATION OF MODERN GEOGRAPHY IN TURKEY

Abstract

The period of 1915-1941 which is the introduction of modern geography period into Turkey in history of geography hasn't been examined enough. In this period, very important institutional changes and innovations have occurred in the geography field. At the same time these years include the last years of the Ottoman State and the first years of the Turkish Republic. The very important political events that affect the world, such as the dissolution of the empire, the First World War and the emergence of a new state, coincide with the same time frame. The role of Ataturk as a soldier, commander and statesman on the developments in the period cannot be discussed.

The Period which starts with the foundation of geography department at Darülfünun in 1915 and eventuates with the esteblishment of Turkish Geography Congress in 1941 is divided into branches in itself. Events related to institutions were effective in this classification. These are the establishment of the Republic of 1923 and the transformation of Darülfünun to Istanbul University in 1933. During the period analyse, schools, prelector and works have been taken into consideration related to the geography, and the data have been created according to it. Thus, the general evaluation of the period has been made.

In this study, it has been researched within the framework of the classification named as "The Foundationand Organization of Modern Turkish Geography (1915-1941)" made by Gümüşçü (2014). According to this, in the related years, the number of trained personnel, prelectors and schools has increased compared to the previous years and the universities have started to graduate. The researchers who have been sent abroad have started to return and have started to work, the prelectors, who came from abroad at various time periods, have provided to form and shape the geography formations.

Key words: Science in Atatürk time, history of geography, foundation of modern geography.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Bilim, toplumların birçok özelliğine bağlı olarak ortaya çıkan özgün bir bilgi üretim şeklidir. Bilimsel bilginin üretim işi, yani bilim, insanlık tarihi kadar eski olduğundan değişerek, dönüşerek ve çeşitlenerek günümüze kadar gelmiştir. Herhangi bir bilim dalının bütün tarihi içinde bir bölümünü incelemek, her şeyden önce, dönemin tanımlanabilir olmasına bağlıdır. Dönemin tanımlanması ise seçilmiş tarihler arasında kalan özelliklerinin ortaya konulması ile mümkün olabilir. Bu çalışma da coğrafya tarihi açısından bir dönem çalışmasıdır. Çalışmada tanımlanacak olan *Türk Coğrafyasının Modernleşmesi,* aynı zamanda *Atatürk Dönemi*, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş aşaması olaylarını da içine alan bir zaman dilimidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihi dikkate alındığında, kuruluş aşamasını oluşturan bu dönem, ekonomik, siyasi, idari ve sosyal açıdan eski ile yeni arasındaki geçişi, değişmeyi, sona erme, yeniden başlama ve devam ettirme şeklinde gerçekleştirmiştir. Bu kısa açıklamalar dönemin hareketli niteliğinin vurgulanması bakımından önem taşır.

Bir toplumun bilimsel faaliyetler veya bilimsel bilgi üretimi bakımından ani şekilde diğer toplumların önüne geçmesi, ilkçağlardan bu yana birçok örnekle (Antik Yunan, İslam Dünyası ve Avrupa'da olduğu gibi) sabittir. Günümüze yakın dönemlerde (16. yüzyıldan sonra başlayan ve 20 yüzyılda zirveye ulaşan şekilde), birçok nedenden dolayı, Avrupa merkezinde bilimsel üretimlerin dünyanın diğer yerlerinden daha çok öne çıktığı ve hatta rakipsiz bir üstünlük oluşturduğu bilinmektedir. Bu gelişmeye kısaca göz atılırsa, Avrupa'da 13. yüzyılda başlayan düşünce hareketinin, 17. yüzyılla birlikte, bilimsel üretim hareketine dönüştüğü görülür.[1] Batı biliminin vardığı nokta, diğer toplumlar açısından son derece ulaşılmaz görünen bir yere doğru giderken, aynı yerde, 19. yüzyılda bilimsel bilgilerin tekniğe dönüşmesine tanıklık edilmiştir. O halde, Avrupa'da bilim tarihinin gelişim süreci, düşünce, bilimsel bilgi üretimi ve teknoloji şeklinde sıralı bir ilişki içinde gelişmiştir.[2] Kısaca değinilen bu süreç, Avrupa'da (bundan sonra Batı

1 Bkz. Richard S. Westfall, **Modern Bilimin Oluşumu**, çev. İsmail Hakkı Duru, TÜBİTAK Yay. (İlk basım1977 Cambridge), 8. Basım, Ankara1994. Alexandre Koyre, **Bilim Tarihi Yazıları**, çev. Kurtuluş Dinçer, TÜBİTAK Yayınları 7. Baskı. Ankara 2007; James E McClellan III, Harold Dorn, **Dünya Tarihinde Bilim ve Teknoloji**, çev. Haydar Yalçın, Akıl Çelen Kitaplar Bilim Dizisi, Ankara 2007.

2 Avrupa'daki bilimsel bilginin üretim ve gelişim sürecinin kültürel birikimle ilişkilendirilmesi

Levent Şahverdi Arşivi

kavramıyla adlandırılacak olan) böyle iken, dünyanın geri kalanında ve Osmanlı Devleti'nde farklı gelişmiştir.

13. yüzyılda henüz bir Osmanlı Devleti'nden söz etmek mümkün görünmese de Osmanlı'nın devam ettireceği İslam bilim geleneği zirvededir. Arap Devletleri'nin zayıfladığı ve İslam dünyasının başsız kaldığı bir zamanda ortaya çıkan Osmanlı Devleti, bu mirası devralmıştır. Osmanlı ile devam eden İslam Bilim geleneği yüzyıllar boyunca batıdan ayrı bir şeklide,[3] Osmanlı sınırları içinde yaşatılmıştır. Ancak 17. yüzyılda gelinen noktada, batıda bilimsel faaliyetlerin yükseldiğinin fark edilmesi, 18. yüzyılda bilimin ne denli güçlü bir silah olduğunun kesinleşmesine doğru evrilir. 19. yüzyıl ise Osmanlı için tam bir değişim yüzyılı olur. Batının vardığı nokta, bir hedef kabul edilmiş ve bilimsel bilginin bir şekilde nakledilmesi, yerleştirilmesi ve uygulamalarda kullanılması çabası başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin bu konudaki kararlılığı, Tanzimat Fermanı (3 Kasım 1839), Birinci Meşrutiyet (23 Aralık 1876- 13 Şubat 1878), İkinci Meşrutiyet (23 Temmuz 1908) ile devlet yönetimine de aksetmiştir. Bu yolla çıkarılan kanunlar ve fermanlar, sadece idari konuda değil, ekonomik, sosyal ve toplumsal düzenlemeler de içerdiğinden kötü gidişin düzeltilmesinde çok boyutlu bir yaklaşım içermiştir.[4] Ancak bilimsel aktivitenin bir toplumda yerleşmesi ve inkişaf etmesinin kısa sürede gerçekleşmesi beklenemez. Batının aynı süreci neredeyse üç yüzyıl içinde yavaş yavaş yaşadığını hatırlatmak gerekir.[5] Üstelik burada konu edilen zaman diliminde, Dünya, başka nedenlerle, özellikle ekonomik ve siyasi bir kriz yaşamış, çıkan Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'nin sona ermesi

---

gerekir. Konu ile ilgili olarak bkz. Erdal İnönü, "Bilimsel Devrim ve Türkiye" **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, 2004, V/2, s. 103-116.

3 Burada Batıdan ayrı şekilde vurgusu Avrupa ile Osmanlı arasında iletişim kopukluğu ya da haberleşememe şeklinde algılanmamalıdır. Buradaki ayrılık ile temelde kültürel, özelde ise Hristiyanlık ve İslam dünyası arasında birbirlerine koşut olarak çizilen doğal sınır kast edilmiştir. Osmanlı Batıdan gelen tüm bilgiyi, tüm hayatını şekillendiren İslam dini çerçevesinde değerlendirmiştir. Bu durum da Hristiyan Avrupa ile Osmanlı arasında doğal bir bariyer oluşturmuştur. Ayrıntı için bkz. Remzi Demir, **Osmanlılarda Bilimsel Düşüncenin Yapısı**, Epos Yayınları, Ankara 2014.

4 Kısaca özetlenen konuyla ilgili olarak; Ekmeleddin İhsanoğlu, **Osmanlılar ve Bilim,** Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2010b; Ahmet Özer, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Siyasal Kurum ve Düşüncelerde Süreklilik ve Değişim,** Sis Yayıncılık, İstanbul, 2000; Demir, **a.g.e.;** Yavuz Unat, **Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2010; Mahmut Ak, "Osmanlı Coğrafya Çalışmaları," **TALİD**, 2004, 2/4, s.163-211.

5 İnönü, a.g.m., s.108.

Levent Şahverdi Arşivi

ile sonuçlanmıştır. Osmanlı Devleti, büyük miktarda toprağını kaybetmiş olsa da, Anadolu'da verilen Milli Mücadelenin galibi, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde Türk Milleti olmuştur. Misak-ı Milli ile çizilen yeni sınırlar, yeni bir devletin oluşumunun en somut göstergesidir.[6] Milli Mücadele yılları ve devamında Cumhuriyetin kurulmasına kadar geçen sürede, 1920'de kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi işlerin yürütülmesini sağlamış, 1923'te ilan edilen Cumhuriyet ile devlet resmi kimliğine kavuşmuştur. Türkiye Cumhuriyeti kurulurken, bir yandan birçok alanda yeni bir sayfa açılmış, öte yandan yüzyıllar boyunca devam eden bir gelenek göz ardı edilmemiştir. Daha önce var olan birikim ve kurumlar, Türkiye Cumhuriyeti ile bazı değişimlere uğramış ve geliştirilmiştir.

Çalışmanın genel çerçevesini 1915-1941 arasındaki Türk Coğrafyası çizerken, bu zaman aralığının önemli bir kısmını oluşturan Atatürk Dönemi de dikkate alınmıştır. Bu dönem içerisinde çok önemli kurumsal yenilik ve değişimler Atatürk'ün liderliğinde gerçekleşmiştir. Ancak çalışmada konu edilecek birçok olayın açıklanmasında daha geri ve daha ileri tarihlere atıflar olacaktır. Bilimin ilerlemeci (progressive) ve birikimli (cumulative) yapısı böyle bir genişlemeyi gerekli kılmıştır. Böylece, dönem 25 yıllık bir zaman dilimini kapsar. Çalışmada literatür taraması üzerinden elde edilecek olan bilgiler, nitel olarak değerlendirilmiş ve dönem ile ilgili coğrafya alanındaki gelişmeler ortaya konulmuştur. Atatürk Dönemi, Atatürk'ün doğrudan Milli Mücadele içinde bulunmasıyla başlayan ve vefatına kadar devam eden bir süreci kapsar. Bu durumda 1919 ile 1938 arasında kalan zaman dilimi Atatürk'ün liderliğinde yaşanan olaylardan oluşur. Birçok askeri, siyasi ekonomik ve toplumsal değişimlerin yaşandığı söz konusu tarihler arasında düşünsel zemin ve coğrafya tarihinin nasıl bir ilerleme gösterdiği temel sorudur. Dönem, eski ve yeni arasında gidip gelen fikirlerin, uzlaşmayı aradığı düşünsel çatışmalar hali olarak tasvir edilebilir. Bu durumun coğrafya çalışmalarında nasıl karşılık bulduğunun belirlenmesi gerekir. Dönemin genel olarak çok fazla değişimin yaşandığı, kısa sürelerde birçok atılımın gerçekleştirildiği hareketli bir yapısı vardır. Bu nedenle, tarihi süreçte, mümkün olduğunca coğrafya merkezinde bilimi etkileyebilecek faktörler dikkate alınmıştır. Atatürk Dönemi,

6 Burada **yeni** kavramının Avrupa'da yenidünyaların keşfi, yeni düşünceler, yeni inançlar, yeni bir yaşam, yeni bir devlet düzeni şeklinde tüm benliği saran bir olgu olarak ortaya çıktığı görülür. Avrupa'daki düşünsel gelişimin çıkış noktası olan çok önemli bir motivasyondur. Latince **Novus** kelimesi yeni düzen ya da yeniden doğma anlamında kullanılan (http://dictionary.reference.com/browse/novus-ordo-seclorum) bir kelimedir. Ortaçağ'dan çıkan Avrupa, Yeniçağda bu düşüncenin etkisi ile hareket eder.

Levent Şahverdi Arşivi

coğrafyanın bugünkü kurumsal ve bilimsel kimliğinde büyük rol oynayacak gelişmelerin incelemesi ve ortaya çıkarılmasını sağlayacak kritik bir özelliğe sahiptir.

Bilimsel çalışmaların ortaya çıkmasında gerekli olan bağlam unsurları, toplumsal-ekonomik şartlar, eğitim -yönetim biçimleri, düşünsel arka plan hazırlığı ve başka bilim mecraları ile iletişim durumları olarak kısaca özetlenebilir. Genel bir bilim tarihi taraması yapıldığında, bilimsel olarak ilerleyen toplumların, sayılan bu unsurlar açısından da ilerlemiş oldukları açıkça görülecektir. Ancak burada hangi alanda ilerlemenin, itici güç olarak diğer alanları ilerlettiğine dikkat edilmelidir. "*Bacon'un dediği gibi, bilginin güçle örtüştüğüne inanıyorsanız, o zaman ulusun güçlenmesi için araştırma yaparak bilgisini artırması gerektiğini görürsünüz. 'Gelirim arttıkça araştırmaya daha fazla ödenek ayırırım demek yerine, araştırmaya daha çok ödenek ayırayım ki gelirim artsın' dersiniz."* [7] Bu sarmalın nasıl olduğunu tartışmak yerine, çalışmanın şekillendirilmesinde etkili bir düşünce olarak; bilimsel gelişmenin bireysel olarak hemen her toplumda olabileceği, ama sürekliliğin devlet ve toplum destekli olarak gerçekleşebileceği, aksi halde, zayıf kişisel girişimler olarak kalacağını belirtmek yeterli bulunmuştur. Dolayısıyla da ilgili döneme bakarken, bilimsel gelişmeleri devlet ve toplum boyutlarıyla da değerlendirmeye almak gerekecektir. Öncelikle Türk Coğrafyasının modernleşmesini içeren zaman diliminin en önemli odağını oluşturan Atatürk Dönemi düşünce ve bilim hayatını şekillendiren faktörler kısaca değerlendirilecek, ardından bu genel etkiler dahilinde şekillenen coğrafya bilimindeki gelişmeler, yukarıdaki bakış açısının yönlendirmesiyle, okullar, hocalar ve eserler bağlamında ele alınacaktır.

1. Genel Olarak Atatürk Dönemi Düşünce ve Bilim Dinamikleri

Atatürk Dönemi düşünce hayatının şekillenmesinde, daha önceki Osmanlı Dönemi'nin etkisi kaçınılmazdır. Tanzimat'tan beri özlenen yeni insan tipi ya da düşüncesi, gelişmeler ışığında, Cumhuriyet'in getirdiği değişim rüzgârı sayesinde vücut bulma şansı kazanmıştır. Bilimsel çalışmaları kültürel birikimin ne derece desteklediğini soran İnönü (2004), bilimsel devrimlerin öncesinde toplumsal, kültürel, siyasi ve ekonomik ön hazırlıkların olduğunu, Avrupa'dan verdiği örneklerle gösterir. Aynı çalışmada İnönü, önemli iki noktanın da altını çizer ki bunlardan biri *zaman* diğeri buna bağlı olarak ortaya çıkacak olan *toplumsal bilinç*

7 İnönü, a.g.m., s.115.

Levent Şahverdi Arşivi

oluşması durumudur.[8] Bu nedenledir ki Atatürk Dönemi düşünce dinamiklerinin çimlenme ve filizlenme süreci, neredeyse yüz yıl geriye kadar uzanır. Ancak, Osmanlı'da yetişen birçok fikir adamının, cumhuriyetle birlikte fikirlerini daha rahat uygulama imkânı bulduğu da bir gerçektir. Örneğin, Ziya Gökalp düşünce sisteminin Atatürk Döneminde canlı şekilde hayata geçmiş olduğu görülür. Türk Dilinde yapılan düzenlemelerde, Türk Tarihinin araştırılması çalışmalarında ve Milli Eğitimde bu düşünce sisteminin izleri görülebilir. Bu dönemde düşünce hayatının en önemli dinamiklerini, Ziya Gökalp, Falih Rıfkı [Atay], Köprülüzade Mehmet Fuad, Mehmet Emin [Erişirgil], Hamdullah Suphi [Tanrıöver], Ağaoğlu Ahmet gibi Osmanlı'dan yetişen âlimler oluşturur.[9] Bu âlimler, gerek gazete yazıları ve diğer yayınlarıyla, gerekse Atatürk ile yapılan toplantılara katılarak, dönemin fikir hayatını etkilemiş ve yönlendirmişlerdir. *"Cumhuriyet, Osmanlıyla ne tam bir kopuş ne de devamlılık içindedir; Cumhuriyet bir anlamda Tanzimat'la başlamış Islahat ve Meşrutiyetle süren yenileşme arayışının son noktasıdır denilebilir*;"[10] Kazancıgil'in bu görüşü, bir yandan değişimin varlığını işaret ederken öte yandan sürekliliğe de vurgu yapar.[11] Kısacası Atatürk Dönemi bilim ve düşünce dinamiklerinin önemli bir parçası olan bilim ve fikir adamları, Osmanlı Devleti'nin son iki yüzyılı boyunca şekillenen değişme ve yenileşme hareketlerinin bakiyeleridir.

Atatürk Dönemi'nde değişim ve yenileşme kavramlarının kökleri, yukarıda belirtildiği üzere, Tanzimat Dönemi'ne uzanır. Tanzimat kelimesi, Arapça bir kelime olup, tanzim kelimesinin çoğuludur. Tanzim ise nizam kelimesinden üretilmiş, kökü nazım olan, düzenlemek, tertip etmek sıraya koymak anlamları taşır. Ancak bir terim haline gelmiş olan Tanzimat'ın "*1839'da Reşit Paşa'nın öncülüğünde devlet yönetiminde, toplumsal yaşayışta, düşünde Batı'ya yöneliş dönemine verilen ad*[12] " olarak tanımlanması dikkat çekicidir. Bu noktada Batının Yeniçağ başından itibaren yaşadığı *novus* hareketini de hatırlatmak gerekir.[13] İşte sıklıkla

---

8 Bkz. İnönü, a.g.m., 2004.

9 Burada sayılamayan bir çok fikir adamı hakkında daha ayrıntılı bilgi için; Mehmet Kaplan vd. **Atatürk Devri Fikir Hayatı I-II**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara1981; Demir, **a.g.e.**

10 Süreklilik konusu ile ilgili, , Aykut Kazancıgil, **Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji**, Etkileşim Yayınları İstanbul, 2007, s.51.

11 Kazancıgil, **a.g.e.** s.51.

12 **TDK Sözlüğü**, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.

13 bkz. dipnot 5.

Levent Şahverdi Arşivi

vurgulanan *Osmanlı'da yenileşme* düşüncesi tam olarak batılılaşma anlamına gelmektedir. Batı ülkelerinin ulaştığı bilim seviyesi ve onun sağladığı imkanlar yeni kurulan cumhuriyetin de en önemli hedefini oluşturmuştur. Atatürk Dönemi düşünsel hayatının en önemli dinamiği olan *Batılılaşma* fikrinin, Osmanlı'dan miras kaldığı açıktır. Ancak, Atatürk Dönemi'nde batı ile kurulan temaslar her açıdan artmış, daha önce hata olarak görülen uygulamalar yerine, yeni yollar denenmiş farklı çözümler üretilmeye çalışılmıştır. Her şeyden önce, değişimin önündeki en önemli engel olarak görülen, devletin kurumsal yapısında köklü değişiklikler yapılmıştır. En başta da yönetim şekli olarak cumhuriyetin kurulması gelir. Cumhuriyet yönetiminin düşünsel ve bilimsel hayattaki izdüşümleri, daha özgür bir düşünme ortamının doğması, yenilikçi fikirlerin destek görmesi şeklinde olmuştur. Batılılaşma yolunda, batı ile olan ilişkiler yeniden yeni bir devlet kimliği ile kurulmaya çalışılmıştır.

Cumhuriyet ile birlikte, Osmanlı'dan beri uygulanan, Avrupa'ya öğrenci göndermek ve batıdan çeviriler yapmak gibi bazı batılılaşma hareketleri de devam ettirilmiştir.[14] Bilimsel ilerlemenin düşünsel boyutu da dikkate alınarak, bilim, edebiyat ve diğer alanlarda çeviriler yapılmış, batı medeniyetinin, kendini onunla birlikte açıkladığı Eski Yunan Dünyası da göz ardı edilmemiştir. Dönemin en önemli felsefi akımı Bergson ve Nietszche gibi batılı filozofların savunduğu, akıldan çok hayatı esas alan görüştür. Bu akım, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde dikkate değer bir karşılık görür ve dönemin ünlü Hayat Dergisi de bunun simgesi gibidir. Bu görüş, insanın iyi eğitilmesi, iyi bir yaşam sürmesi ve bunun için gerekli ekonomik gücün elde edilmesi için her şeyin yapılmasını gerektirir. [15]

Düşüncelerin odaklandığı unsur *yeni insan* tipi oluşturma hareketidir.[16] Yeni düşüncelerin filizleneceği yeni insan, Türk Ulusu'nu oluşturacaktır. Anadoluculuk olarak da belirtilen mekana bağlı milliyetçilik anlayışının 1918 yılında ortaya çıkması[17] buna bağlı olarak da sınırları belli bir mekan üzerinde yaşayan insanlar arasında bağlar oluşturma çabası, Milli Mücadele'nin de temel dayanak noktası

14 Bkz. Klaus Kreiser, "Batıdan Bilgi Transferinde Üç Örnek Bilim Dalı, Üç Yöntem: Zooloji, Kimya, Coğrafya", **Osmanlılar**, 8. C, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.631-636.

15 Kaplan vd. **a.g.e.** s.XXVII.

16 Ayrıntı için bkz. Kaplan vd, **a.g.e.** s.XXIX.

17 Ayrıntı için bkz. Osman Gümüşçü, ve Tahir Kodal. "Milli Mücadeleyi Destekleyen ve Bilinmeyen Bir Coğrafya Eseri: Anadolu," **Erdem,** 2008, 52, s.137-182.

Levent Şahverdi Arşivi

olur.[18] Bu düşünce tarzı başta Halide Edip olmak üzere Mehmet Akif gibi birçok yazar ve düşünürün yazılı ve sözlü destekleriyle tüm yurt sathında yayılmıştır. Zaferle çıkılan savaşın ardından, yeni toplumun nasıl şekilleneceği ise Ziya Gökalp'in 1922'de İleri gazetesinde yazdığı şu satırlarında açıktır. *"İstiklal mücadelesi Cihad-ı asgarımzdı. Onu bitirince cihad-ı ekberimiz olan tekamül mücahedesine başlayacağız. Fakat bu mücahede çok uzun sürecektir. Demek ki daima milli bir Misakımz mevcut olacaktır."* [19] Bu düşüncelerin halkta yeni dinamikler oluşturacağı kuşkusuzdur. Dönemin fikir hayatını koruyan şekillendiren ve devamlılığı sağlayan faktör, devrimler başlığı altında, kanunlarla, kurumlarla, toplumsal ve ekonomik uygulamalarla ilgili yapılan bir dizi somut değişim adımlarıdır. Bu adımlar daha sonradan Atatürk İlkeleri olarak anılacak olan ve tüm bu düşünsel ortamı özetleyen bir fikir algoritmasına dönüşür.

Dönemde yaşanan bilimsel gelişmeler, öncelikle devletin kurucusu ve yöneticisi durumunda olan Atatürk'ün bilime bakış açısı ile de yakından ilgilidir. Atatürk Batının gelişmişliğinin temelinde bilimin olduğunu çok iyi bilmektedir.[20] Bununla bağlantılı olarak atılacak bütün adımların, bilimin gelişmesine katkı sağlaması gerektiğini her fırsatta vurgulamaktan çekinmez. Henüz Cumhuriyet ilan edilmemiş ve düşmanla savaş hali devam ediyorken toplanan Maarif Kongresi (1921) başta olmak üzere, eğitimcilerle her buluşmasında, bilimin, ilerlemenin tek yolu olduğunu ifade etmiştir. *"Dünya'da her şey için maddiyat için, maneviyat için, muvaffakiyet için en hakiki yol gösterici ilimdir fendir."* [21] Böylece Atatürk,

18 Gümüşçü, Kodal, a.g.m., s.144.

19 Kaplan vd. a.g.m., s.33.Gazete için bkz. **İleri**, nr.1679, 8 Teşrin-i evvel 1338/1922.

20 Esin Kahya, H. Gazi Topdemir, "Cumhuriyet Döneminde Bilim," **Türkler Ansiklopedisi**, s.871-894, 17. C, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.874.

21 Bu cümlenin bulunduğu konuşma bölümü şöyledir: "Efendiler; Dünyada her şey için, medeniyet için, hayat için, muvaffakiyet için en hakiki mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalalettir. Yalnız, ilmin ve fennin yaşadığımız her dakikadaki safhalarının tekâmülünü idrak etmek ve terakkiyatını zamanla takip eylemek şarttır. Bin, iki bin, binlerce sene evvelki ilim ve fen lisanının çizdiği düsturları, şu kadar bin sene evvel bugün aynen tatbike kalkışmak elbette ilim ve fennin içinde bulunmak değildir. Çok mesut bir his ile anlıyorum ki, muhataplarım bu hakikatlere nüfuz etmişlerdir. Mes'udiyetim yükseliyor. Şununla ki, muhataplarım tahtı talim ve terbiyelerinde bulunan yeni nesli de hakikatin nurlarıyla tulûuna müessir, amil olacak surette yetiştireceklerini vaad etmişlerdir. Bu, cümlemiz için iftihara şayan bir noktadır." 22. IX.1924 tarihinde Samsun İstiklal Ticaret Mektebinde Öğretmenler tarafından verilen çay ziyafetinde Atatürk'ün yaptığı konuşmanın bir bölümüdür. Kemal Aytaç, **Gazi M.Kemal Atatürk Eğitim Politikası Üzerine Konuşmalar**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, N:4, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1984, s.55.

Levent Şahverdi Arşivi

devletin gelişmesi için atacağı tüm adımlarda bilimsel gelişmeyi desteklemeyi temel bir prensip edinmiştir.

Bu yıllarda ortaya çıkan gelişmeler de bu düşünceler bağlamında şekillenir. Bilimin en önemli var edicisi ve devam ettiricisi olan okullar her düzeyde çok fazla önemsenmiştir. Burada diğer okullardan ziyade, bilimsel çalışmaların esas üretilme alanı olan üniversiteler konusuna kısaca değinmek gerekir. Daha önce de belirtildiği gibi Avrupa'daki gelişmelere yetişme çabası, Cumhuriyetten çok daha önce Osmanlı döneminde başlamıştır. Batılı tarzda eğitim veren üniversitenin temelleri de yine çok önceden atılmıştır. İlk üniversite olarak nitelenebilecek Dârül Funûn-u Osmani (1863)[22] tam olarak eğitim hayatına ne yazık ki kurulmasından yıllar sonra başlayabilmiştir. Birçok değişim, kapanma ve yeniden açılma aşamalarının ardından[23] faaliyete geçen bu kurum, yeni Türkiye Cumhuriyeti döneminde de bazı düzenlemelerle devam etmiştir. Darülfünun (Dârü'l-Fünûn)'a 1 Nisan 1924'te tüzel kişilik verilmiş, 7 Ekim 1925'te ise bilimsel ve idari özerklik alarak, teşkilatı içindeki medreseler fakülte adını almıştır.[24] Konu dâhilinde 1933 Üniversite Reformunu da bu düzenlemelere eklemek gerekir. Zira daha sonra kurulacak olan üniversiteler için de temel olacak bir şablon bu suretle oluşturulmuştur.

Darülfünun, Cumhuriyet sonrasında da hayatına devam etse de istenen niteliklere ulaşamadığı görülür. Çünkü bu dönemde Darülfünun'un durumuna iki önemli eleştiri getirilmiştir. Bunlardan biri, inkılaplara karşı olumsuz tavır takınması, diğeri ise ciddi ve topluma yararlı bilimsel çalışmalar yapmamasıdır.[25] Bu eleştiriler Darülfünun'un yenilenmesinin yolunu açmıştır. Üniversite Reformu için yurt dışına öğrenciler gönderilmiş,[26] ülkedeki durumu belirlemek adına da

22 Verilen ilk fizik dersi ile başlayan derslerde, Darülfünun'un öncelikli hedefi, her çeşit ilmi ve tekniği öğretmek olarak belirlenmiştir. Darülfünun'un bir diğer hedefi ise, devlet dairelerinde çalışmak isteyenlere gerekli bilgiyi sağlamaktır (Bilsel, 1943)'den aktaran, Yücel Namal ve Tunay Karakök, "Atatürk ve Üniversite Reformu (1933)," **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi**, 2011, C 1, S 1, s.027-035, s.29.

23 Dârü'l-Fünûn-u Osmani (1863), Dârü'l-Fünûn-u Sultani (1870) ve Dârü'l-Fünûn-u Şahane (1900) olarak isimleri değişmiştir.

24 Kahya, Topdemir, **a.g.e.** s.875.

25 Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, PegemA Yayıncılık, 10.Baskı, Ankara 2006, s.358.

26 "1927-1928 eğitim döneminde 42, 1928-1929 eğitim döneminde 170 ve 1929-1930 eğitim döneminde de 288 öğrenci yurtdışına gönderilmiştir." Bkz. Ali Rıza Erdem "Atatürk'ün Liderliğinde Üniversite Reformu: Yükseköğretim ve Bilim Tarihimizde Dönüm Noktası," **Belgi (Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi)**, 2012, S 4, Yaz/II, s.376-388. s.377.

Levent Şahverdi Arşivi

İsviçre Cenevre Üniversitesi pedagoji uzmanı Profesör Albert Malche Türkiye'ye davet edilmiştir.[27] Malche'nin 1932'te dönemin Milli Eğitim Bakanı'na verdiği rapor ve diğer gerekçeler doğrultusunda hazırlanan yasa, 31 Mayıs 1933'de TBMM'de onaylanmıştır.[28] Bu süreçte, Ankara'da 1925'te Hukuk Mektebi ile 1930'da Ziraat Enstitüsü kurularak faaliyetlerine devam etmiştir. Üniversite Reformu'nun ardından, 1935'te Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1943'te Fen Fakültesi, 1945'te Tıp Fakültesi, 1949'da İlahiyat Fakültesi[29] kurulmuştur.

Türk Tarihi'nin araştırılması, Türk Dili'nin ve coğrafyanın önemle bilimsel çalışmalara konu edilmesi Atatürk Dönemi'nin bir diğer önemli vurgusudur. Bu amaçla 1931'de kurulan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti,[30] de aynı şekilde, kültüre ve bilimsel çalışmaların üretilmesine destek oluşturma amacı gütmektedir. Türk Dil Kurumu'nun 1932'de kurulma gerekçesi de aynı düşüncedir. Sonrasında kurulan, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (1935) de batıdaki örnekleri gibi bir edebiyat fakültesi olmak yerine adında açığa çıkan, dil, tarih ve coğrafya vurgusu ile Atatürk'ün Cumhuriyet döneminde başlattığı, bu alanlarının kurumsallaştırılması çabalarının son halkalarından biri olmuştur. *"Fakülte için ilk ismin Tarih-Coğrafya yazdırmasının sebebi şudur. Coğrafya ile Tarih sıkı işbirliği içindedir. Bilhassa iki bilginin paralel gitmesinin ve coğrafi şartların izahı yapılmadan, harita rehberliğinden mahrum bir tarihin hiç işe yaramadığını kabul ederdi."*[31] Yeni Türkiye'de bilimsel gelişmenin hızla ve bir an önce sağlanması için dil, tarih ve coğrafyanın

27 Akyüz, **a.g.e.** s.358; **Erdem**, a.g.m., s.377.

28 TBMM 31 Mayıs 1933'de İstanbul Darülfünun'un yerini alan Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı "İstanbul Üniversitesi" ni 2252 sayılı yasayla onayladı. Bu yasaya göre: (1) Rektör, Milli Eğitim Bakanı'nın önerisi üzerine üçlü kararnameyle, (2) Dekanlar, rektörün önerisi ve Milli Eğitim Bakanı'nın kararıyla, (3) Profesörler ise Fakülte Kurulu'nun tespit ettiği 3 aday arasından Milli Eğitim Bakanı'nın kararıyla atanmaktaydı. Yasayla Türk yükseköğretimi "Kıta Avrupası Modeline dayandırılmıştır. (Gökberk, 1997; Gürüz, 2001; Korkut, 2001: 260; Demirtaş, 2008: 165)'den alıntılayan **Erdem**, a.g.m., s.382.

29 Ankara'daki bu fakülteler, 13 Haziran 1946'da Ankara Üniversitesi kurularak bir çatı altında toplanmıştır. Kahya ve Topdemir, **a.g.e.** s.876.

30 Bu cemiyet, Osmanlı döneminde kurulan 'Tarih-i Osmanlı Encümeni'nin Türk Tarihi Encümeni olarak 1927'de yeniden düzenlenmesi, 1931'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti olarak kurulması ve 1936'da Türk Tarih Kurumu olarak adlandırılması aşamalarından geçer. Mehmet Öz, "Cumhuriyet Döneminde Sosyal Bilimler" **Türkler Ansiklopedisi**, 2002, S.895-900, 17. C, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara. s.295.

31 http://www.tck.org.tr/kurumsal/tr/kurumsal-yapi/ataturk-ve-turk-cografya-kurumu

Levent Şahverdi Arşivi

bir arada ele alınıp değerlendirilmesi ve bu konudaki araştırmaların artırılması gereklidir.[32]

> "Türk Tarih Kurumu, ilk kurulduğu sene, derhal bir tarih atlası bastırmış (Harita Umum Müdürlüğü) ve coğrafi tetkiklerin tarihe temel teşkil etmesi lüzumlu addedilmiştir. Mesela Türklerin anayurdu orta Asya'nın kuraklık hadisesinin, ancak coğrafi ve jeolojik tetkiklerle mümkün olduğu kabul ediliyordu. Fakat bir de yurdumuzun coğrafyası, bizler tarafından tetkik edilip yazılmalı idi. Bu münasebetle şunu hatırlıyorum. Fakülte kurulurken programları üzerinde konuşulduğu esnada, Prof. Muzaffer GÖKER'e (Fakültenin ilk dekanı) Atatürk, coğrafya tedrisatı ve tetkikleri için uzun bir not yazdırmıştı. Orada tespit ettirdiği fikirlerde coğrafyanın dershaneden ziyade, arazi üzerinde hoca ve talebenin çalışmaları ve müşahedelerinin esas alınması lazım geldiği ve yeni metotlara göre tetkikten geçecek bir Türkiye Coğrafyasının yazılması idi. Hatta Tarih gibi Coğrafya Kurumu'nun kurulmasını düşünen Atatürk, bu uzun notların sonunda, fakülte açıldıktan sonra ihtiyaca göre böyle bir teşekkülün lüzumu belli olacaktır demiştir. Bu notun bulunup yayınlanması çok ilgi çeken tarihi bir belge olacaktır sanırım."[33]

Böylece Atatürk Döneminde bilimsel çalışmaların yapılması önünde engel teşkil edebilecek tüm faktörler bertaraf edilmeye çalışılmış, gerekli kurumlar tesis edilmiş, kanunlar çıkarılmış ve her vesile ile halkın da bilgilendirilmesi sağlanmıştır. Coğrafya kurumunun kurulması düşünülmüş, ama bu dönemde hayata geçememiştir. Tüm bu gelişmeler, Atatürk'ün devlet eliyle coğrafyaya verdiği destek sonucu ortaya çıkmıştır. Onuncu Yıl Nutku da bu hedeflerin bir özeti şeklinde, bizzat Atatürk tarafından halka ulaştırılmıştır.[34]

Bu dönemin yarattığı ivmelenmenin sonucunda Türkiye'de uluslararası başarılar elde etmiş bilim adamları yetişmiştir. Bunlar hemen aynı döneme denk gelen, Cahit Arf, Ahmet Cemal Eringen, Ratip Berker, Mustafa İnan, Turhan Onat, İhsan Ketin, Sırrı Erinç, Feza Gürsey, Asım Orhan Barut, Behram Kurşunoğlu, Oktay Sinanoğlu, Gazi Yaşargil gibi bilim adamlarıdır.[35] Buraya kadar Atatürk

---

32 Afet İnan'ın notlarından alınan bu bilgiler de o dönemdeki coğrafya anlayışını açıkça yansıtır.

33 Afet İnan, "D.T.C. Fakültesinin Kuruluş Hazırlıkları", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, S 1, s.2-16, Ankara 1957, s.7-8.

34 Bkz. Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk (Söylev),** İnkılap Kitapevi, İstanbul. (İlk basım 1927, Tayyare Cemiyeti), Ankara 2009.

35 Kahya ve Topdemir, **a.g.e.** s.880.

Levent Şahverdi Arşivi

Dönemi bilimsel gelişmeleri kısaca özetlendi. Ancak Atatürk Dönemi tarih aralığı olarak 15 yıl olmasına rağmen, dönemin olaylarını eksiksiz takip etmek son derece güçtür. Bu nedenle burada verilen bilgiler dönem hakkında sadece fikir verici nitelikte olabilir.

Bir döneme ait bilimsel gelişmelerin okunmasında, döneme hakim olan düşünce akımları, bu akımların savunucusu, yayıcısı olan okullar, ilgili diğer kurumlar, bilim adamları ve eserlerin önemli rol oynadığı açıktır. Dolayısıyla da coğrafya biliminin durumu da mutlaka bunlarla ilişkili şekilde gelişeceğinden değerlendirmeler bu alanlar üzerinden yapılmıştır.

2. Modern Coğrafyanın Gelişimi (1915-1941)

Bilim dalında modernleşmenin şekilsel ve düşünsel tabanda değerlendirilebilecek birçok ölçütü vardır. Ancak Osmanlı'nın son dönemleri ve Cumhuriyet'in ilk dönemleri için modernleşme, kurumlar üzerinden takip edilen bir kavram olmuştur. Modernleşmenin yukarıda da belirtildiği gibi Batı ile yakından ilgisi vardır. Coğrafya için Darülfünun'da ilk coğrafya bölümünün kurulması, modernleşmenin başlangıcı olarak kabul edilir. Böylece, Türk coğrafya tarihinde yeni bir dönem başlamıştır.[36] 1915-1941 arasında kalacak olan bu dönemi, kendi içinde 1915-1923, 1923- 1933 ve 1933-1941 şeklinde ayırmak gerekir. Belirtilen bu dönemler doğrudan coğrafyada olan gelişmeler dışında, coğrafyayı da etkileyen kurumsal değişimlerdir. 1915'te Darülfünun'da coğrafya bölümünün açılması, Türk Coğrafyası için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten sonra Cumhuriyetin kurulmasına kadar coğrafyanın bilimsel ve fikir bazında ilerleyen

36 Türk coğrafya tarihinin dönemlendirilmesi konusunda ayrıca bkz. İ. Hakkı Akyol, "Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya ve Jeoloji", **Tanzimat I,** İstanbul 1940, s. 511-571; İ. Hakkı. Akyol, "Son Yarım Asırda Türkiye'de Coğrafya II: Meşrutiyet Devrinde Coğrafya", **Türk Coğrafya Dergisi**, S 2, Ankara 1943b, s. 121-136; İ. Hakkı Akyol, "Son Yarım Asırda Türkiye'de Coğrafya III: Cumhuriyet Devrinde Coğrafya", **Türk Coğrafya Dergisi**, S 3, Ankara 1943 c, s. 247-276; İ. Hakkı Akyol, **Umumi Coğrafya,** İÜ. Edb. Fak. Coğrafya Enstitüsü Neşriyatı, No: 13, İstanbul, 1951; Sırrı Erinç, "Coğrafya", **Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Bilim**, TÜBA Yayınları, Ankara1997, s. 51-55; Sırrı Erinç, **Elli Yılda Coğrafya,** Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları: 11. Ankara 1973; Asaf Koçman, "Cumhuriyet Döneminde Yüksek Öğretim Kurumlarında Coğrafya Öğretimi ve Sorunları", **Ege Coğrafya Dergisi**, S 10, İzmir 1999, s. 1-14; İlhan Kayan, "Türkiye Üniversitelerinde Coğrafya Eğitimi, Amaç, Yeni Hedefler, Sorunlar ve Öneriler", **Ege Coğrafya Dergisi**, 11, İzmir, 2000, s. 7-22.

Levent Şahverdi Arşivi

seyrinin, henüz açığa çıkarılmamış birçok belge ve bilginin de varlığı hatırlanarak, savaş yıllarında çok önemli görevler üstendiği de bilinmektedir. Örneğin, Gümüşçü ve Kodal (2008)'ın ortaya çıkardıkları eserde, savaş yıllarında bile coğrafyacıların çeşitli üretimlerde bulundukları görülmüştür.[37] Coğrafyanın bu dönemde milliyetçilik fikrinin yerleşmesinde görev alacak bir mekan anlatımı üslubuna sahip olması, vatan kavramının içini doldurmada gerçek alan bilgilerini, uygun anlatım tarzı ile halka öğretme ve sevdirme görevinde olması, düşünce dinamiklerini etkileyen bir unsur halindedir. Bu coğrafyanın modernleşmesi aşamasında pratikte karşılık bulduğu bir alan olarak ilk kez ortaya çıkan bir durumdur ve bu dönemde başlamıştır. Daha sonraki yıllarda, yani cumhuriyet sonrasında, ortaöğretim Coğrafya derslerinin genel amaçları içinde, "öğrencilere vatan sevgisi kazandırmakla görevli" olduğu maddesi yer alır.[38] Milli Mücadelede görev alan coğrafya bilgisi, yeni kurulan cumhuriyetin devamlılığının sağlanması, vatan ve yurt sevgisinin oluşturulması noktasında da rol oynamıştır. Elbette, Gümüşçü ve Kodal (2008)'ın ortaya çıkardıkları eser gibi henüz incelenmeyen daha birçok eserin incelenmesi bu tür bilgilerin netleşmesini sağlayacaktır.

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında, savaş ortamı devam ederken bile coğrafya eserlerinin hazırlanıyor olması yukarıda işaret edilen coğrafyanın modernleşme sürecinin fasılasız sürdüğünü gösterir. 1923'te Cumhuriyetin ilan edilmesiyle eğitim ve bilim kurumları önemli değişimler geçirmişlerdir. 1933 itibariyle Darülfünun'dan üniversiteye geçiş gerçekleşmiş, kurum yeniden yapılanmıştır. 1941 ise yine bir kurumsal hareketi temsil eder ki o da Türk Coğrafya Kongresinin toplanmasıdır. Bu nedenle 1915-1941 dönemi belirtilen bu önemli gelişmelerin belirlediği alt dönemlere ayrılarak değerlendirilmiştir. Öncelikle Cumhuriyetin kuruluşuna kadar olan ilk kısım ve ilgili gelişmeler ele alınacaktır.

1915-1923 arasında kalan dönemde yaşanan en önemli olay dönemin de başlangıcını oluşturan Darülfünun'da coğrafya bölümü kurulmasıdır. "*Bir bilim dalının temeli, o konuda uzmanlaşmayı sağlayacak bir eğitsel örgütlenmeye sahip*

37 Eserin kaleme alındığı tarih tam olarak bilinmese de Milli Mücadele yıllarında kaleme alındığı açıktır. Büyük Taarruz sonrası gelişmelerden söz etmemesi, yazılış tarihinin 1921- 1922 olduğu kanaatini uyandırmıştır. Eserin yazarı, Ön Yüzbaşı Mustafa Niyazi Erenbilge'dir. Daha fazlası için bkz. Gümüşçü ve Kodal, a.g.m., s.144.

38 2005 Öğretim Programı tutum ve değerler kısmında "vatan bilinci ve ona ait değerlere sahip çıkma bilinci kazandırma" ifadesi geçer. Bkz. Servet Karabağ, "Coğrafya Öğretmenlerinin Mesleki Sorumlulukları", **Kuram ve Uygulamada Coğrafya Eğitimi**, Gazi Kitapevi, 2007, s. 271-289, (Ed. Servet Karabağ, Salih Şahin), Ankara s.275.

Levent Şahverdi Arşivi

olmasıdır" görüşünde olan Preston E. James'e (1972) göre, coğrafyada böyle bir örgütlenme dünyada ilk kez 1874'te Almanya'da üniversite coğrafya bölümlerinin açılmasıyla başlamıştır. İngiltere ve ABD ise bu konuda biraz daha geride kalmış ve esas gelişme sürecine 20. yüzyıl başlarında girmişlerdir. 1874'ten önce Avrupa'da coğrafya, ya amatör meraklılar tarafından ya da başka alanlarda yetişmiş bilim adamları tarafından araştırılan bir konu halindedir. Bu dönemleri 15. yüzyıla kadar giden ve keşiflerin de etkisiyle ortaya çıkan bir ön hazırlık evresi olarak kabul etmek gerekir. Ama 19. yüzyılın ilk otuz yılında, tüm Avrupa'daki entelektüel faaliyetlerle meydana gelen bilgi birikimi, çok çeşitli akademik toplulukların kurulması yolunda da bir başlangıca yol açmış ve yüzyılın son çeyreğinde bunların sayıları çok artmıştır. Coğrafya bölümlerinin açılması ve coğrafya öğretim üyelerinin tayini yanında, ünlü coğrafya dergilerinin de örneğin, *Annales de Geographie, Erdkunde, Geographical Journal* gibi sayı bakımından artışları ve iyice kök salmalarıyla, Avrupa kendi uzmanlaşmış kurumlarına sahip olur. Böylece coğrafya, James'e göre, Humboldt ve Ritter'in temsil ettiği "klasik dönemi" bitirir ve yaklaşık 1945'e kadar sürecek "modern dönemine" başlar; 1945'ten sonra ise "çağdaş" dönem" içine girilir.[39] Almanya'da coğrafyanın ilk ve orta eğitim seviyesinde yaygınlaşmasının da kısmen etkisiyle, akademik coğrafyanın bir üniversite konusu olması devletin onayını almıştır. 1871'de Leipzig ve 1873'te Halle'de coğrafya kürsüleri kurulmuş, 1874'te de Prusya Hükümeti tüm devlet üniversitelerinde bu tür kürsüler kurulmasını kararlaştırmıştır. 1871-1880 arasında Almanya'da 11 kürsü kurulurken, 1914'e kadar coğrafya kürsülerinin sayısı 23'e yükselmiştir.[40] Fransa üniversitelerinde ilk coğrafya kürsüsü, tarih ile birlikte 1809 yılında Sorbonne'da kurulmuş, bağımsız bir coğrafya kürsüsü ancak 1892 yılında aynı üniversitede "Sömürge Coğrafyası" adıyla ortaya çıkmıştır. 1893'de de Lille'de daha sonra bağımsız bir coğrafya enstitüsüne dönüşecek olan bir başka coğrafya kürsüsü kurulmuştur.[41]

Yukarıda da belirtildiği üzere, bir bilim dalının temeli, o konuda uzmanlaşmayı sağlayacak bir eğitsel örgütlenmeye sahip olması ile atılır. Avrupa'da bu kurumsallaşmanın ve örgütlü yapıların daha önce kurulduğu bilinmektedir. Oysa aynı süreç Türkiye'de çok daha sonra, ancak dördüncü girişimde 1900 tarihinde

39 Erol Tümertekin ve Nazmiye Özgüç, **Beşeri Coğrafya İnsan, Kültür, Mekan**, Çantay Kitabevi, İstanbul 2002, s.129-130.

40 Tümertekin ve Özgüç, **a.g.e.** s.136.

41 Tümertekin ve Özgüç, **a.g.e.** s.142.

Levent Şahverdi Arşivi

devamlılık kazanabilen Darülfünun'da, 1915 yılında coğrafya bölümünün açılması ile başlayacaktır. Üstelik bu başlangıç, aşağıda da görüleceği gibi, başta siyasi ve ekonomik sıkıntılar olmak üzere, Darülfünun'un birkaç defa kapanıp tekrar açılması yüzünden bir türlü verimli, işler hale getirilemez. Buna rağmen, Türk coğrafyası, bu tarihten sonra, kişilerin ilgi ve yakınlıklarına göre coğrafya bilimi üzerinde çalışmaları keyfiyetinden uzaklaşma yoluna girer. Bu sayede artık kendinden sonraki coğrafyacı nesilleri yetiştirerek geleceğini garantiye almış ve mesaisinin tamamını bu bilime ayıran kimselerin olması, eskiye oranla kıyaslanamayacak kadar hızlı gelişme kaydetmeye yol açar. İşte bu yüzden bir coğrafya bölümünün kurulmuş olması sadece kurumsal bir faaliyet değil, aynı zamanda bilimsel bir gelişim hareketine de dönüşmüştür. Bu noktada son derece önemli görülen Darülfünun'un kuruluşu ve ilgili olaylar daha önce ifade edilmişti. Burada kısaca hemen 1915 öncesi gelişmeler hatırlatılarak coğrafya bölümü açılması öncesi hangi hazırlıkların yapıldığı üzerinde durulacaktır.

1900 yılında, Darülfünun'da açılan üç şubeden biri olan Edebiyat şubesinde (diğerleri Fen ve İlahiyat) okutulan dersler arasında başlangıçtan beri coğrafya dersleri (Coğrafya-yı Umumi ve Osmani ve Umrani ve Ticari) vardır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, eğitim planlamalarında ve eğitimin her kademesinde ıslahat öngörülmüştür. II. Meşrutiyet'in ardından ilk olarak Darülfünun-ı Şahane'nin adı Darülfünun-ı Osmani olarak değiştirilmiş ve öğrenci sayılarındaki sınırlamalar kaldırılmıştır. Özellikle 1910 ve 1912 yıllarında iki defa Maarif Nazırlığı[42] yapan Emrullah Efendi'nin yükseköğretime öncelik vermesi, eğitimin son merhalesi olarak kabul edilen Darülfünun'un daha da önem kazanmasına neden olmuştur. Türk eğitim tarihinin en önde gelen kişilerinden biri olan Emrullah Efendi (1858-1914)'nin, basit bir yüksekokul olarak kurulan Darülfünun'un üniversiteleşmesi yolunda atılan adımlarda çok büyük bir yeri vardır.[43] Bu dönemde yapılan düzenlemeler ile yeni ders programının Edebiyat Şubesi heyet-i ilmiyesi tarafından hazırlanması ve eğitim süresinin üç yıl olarak devamı sağlanmıştır. Her üç yılda da iki saat olarak verilen coğrafya dersi Mekteb-i Mülkiye müdürü olan Celal Bey tarafından yürütülmüştür.[44]

---

42 II. Meşrutiyet dönemini kapsayan 1908-1918 yılları arasında tam 18 Maarif Nazırı göreve gelmiştir. Liste için bkz: Emre Dölen, **Türkiye Üniversite Tarihi 1 Osmanlı Döneminde Darülfünun 1863-1922,** İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s.297.

43 Dölen, **a.g.e.** s.313.

44 Ekmeleddin İhsanoğlu, **Darülfünun, Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı I-II**, IRCICA Yayınları, İstanbul 2010a, s.214-216; Dölen, **a.g.e.** s.295.

Levent Şahverdi Arşivi

Emrullah Efendi döneminde yapılan yenileşme hamleleri, Birinci Dünya Savaşı yıllarında da kesilmemiş, Almanya ile askeri olduğu kadar, kültürel alanda da yoğun bir işbirliğine gidilmesi, Darülfünun'da Alman öğretim üyelerinin istihdamına yol açmıştır. 1914-1918 yılları arasında, her alanda olduğu gibi maarif sahasında da Osmanlı-Alman ilişkileri en yoğun dönemini yaşamıştır. 1908'de Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat veTerakki hükümetinin Almanya ile olan ittifakları içinde ve Darülfünun'un ıslah programları kapsamında Alman üniversiteleri model alınmış, bu bağlamda Maarif Nezareti danışmanı olarak Alman Dışişleri Bakanlığı eğitim şubesinde görevli Bükreş'teki Alman okulunun eski müdürü pedagog Prof. Franz Schmidt (1874-1963) Aralık 1914'te atanmıştır. Bu süreçte, 1915 yılında değişik bilim dallarında 14 Alman muallim getirilerek Darülfünun'da göreve başlamışlardır. Maarif Nazırı Ahmed Şükrü Bey, danışmanı F. Schmidt ve Alman Dışişleri arasındaki üçlü işbirliği ile 12 Eylül 1915 tarihinde Almanya'dan gelen ilk grupta yer alan 11 muallim ile beş yıllığına birer mukavele yapılarak devlet hizmetine alınmışlardır. Gelen bu ilk grup içerisinde Marburg Üniversitesi (Breslau) doçenti Dr. Erich Obst[45] coğrafya muallimi ve Leipzig Üniversitesi doçenti Dr. Walter Penck de jeoloji ile coğrafya muallimi olarak görev yapan isimlerdir.[46] 1915 yılı sonlarından itibaren Almanya'dan gelen hocalar arasındaki E. Obst, hem bu bölümün başkanlığına hem de kurulan Coğrafya Enstitüsü'nün müdürlüğüne getirilmiştir. Araştırma ve incelemeler bakımından, mesela aynı tarihte jeoloji bölümüne gelen W. Penck'in başarısına ulaşamamış olsa da, Türkiye'de fiziki coğrafyanın tanıtılmasına katkı yapmıştır.[47]

14 Ekim 1915 tarihinde İstanbul'da modern Darülfünun'un kurulmasıyla burada gerçekleştirilen reorganizasyon hareketleri çerçevesinde tıp, hukuk, fen ve edebiyat fakültelerinden oluşan dört bilim kurumu oluşturulmuştur. Bunlardan Edebiyat Fakültesi'nde edebiyat, felsefe, tarih ve coğrafya olmak üzere 4 şube/bölüm kurulmuştur. Bu örgütlenme aşamasında Coğrafya Bölümü'nün öğretim kadrosunda Almanya'dan davet edilmiş olan Prof. E. Obst başkanlığında Faik

45 Obst ve diğer yabancı bilim adamları için bkz. M.Akif, Ceylan, "Türkiye Coğrafyasına Katkıda Bulunan Yabancı Bilim Adamları: E. Obst, TH. Lefebvre ve E. Chaput" İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü, **Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)**, 2013, II/1, s.311-351; M. Akif, Ceylan, "Türkiye Coğrafyasına Katkıda Bulunan Yabancı Bilim Adamları: H. Louis Ve W.J. MCCallien," **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,** C 7, S. 29, 2014, s.176-191.

46 İhsanoğlu, **a.g.e.**, C I, s. 247-256 ve C II, s.549.

47 İhsanoğlu, **a.g.e.**, s.584.

Levent Şahverdi Arşivi

Sabri (Duran), Ali Macit (Arda), Selim Mansur ve Hamit Sadi (Selen) görev almışlardır. Bu dönemde Darülfünun Coğrafya Bölümü'nde "Coğrafya-i Tabii, İslam ve Türk Coğrafyası, Coğrafya-i Beşeri, Coğrafya Usul ve Tatbikatı, Mevzii Coğrafya ve İstatistik gibi dersler okutulmuştur. Bölüme, o yıllara ait periyodikleri de içeren zengin bir kütüphane sağlanmıştır. Araştırmalara önem verilmiş ve bölüm araştırma malzemesiyle donatılmıştır. Bu bölüm 1935 yılına kadar tek başına coğrafya araştırma ve öğretim merkezi olarak ülkeye hizmet vermiştir.[48] Böylece kurulan ilk coğrafya bölümü Alman ekolüne göre şekillendirilmiştir. 11 kasım 1918'de Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi, 13 Kasımda İstanbul'un işgali ve İtilaf Devletleri'nin isteğine uyarak Maarif Nazırı Rıza Tevfik Bey'in, 2 Kasım 1918 tarihinde Alman hocaların sözleşmelerinin feshedildiğini bildirmesi üzerine, Alman öğretim üyeleri 20 aralıkta İstanbul'u terk etmişlerdir. Sonrasında Dünya Savaşı'ndan önce Maarif Vekaleti (Milli Eğitim Bakanlığı) hesabına Fransa'da coğrafya eğitimi görmüş olan Faik Sabri Duran, Ali Macit Arda, Selim Mansur ve Viyana'da doktorasını yapmış olan Hamit Sadi Selen ilk hocalar olarak yurda dönerek görev almışlardır. Böylece Alman profesörlerin idaresinde kurulmuş olan coğrafya bölümüne Fransız coğrafya ekolüne bağlı ya da başka ülkelerde eğitim görmüş elemanlar da katılmıştır.[49]

Alman muallimlerin I. Dünya Savaşı'nın ardından 1918'de ülkelerine geri dönmelerinin etkisi, en fazla Edebiyat Fakültesi'nde hissedilmiştir. Bu etkiler, Darülfünun'da sadece kürsülerdeki düzenlemelerle sınırlı kalmamış, Darülfünun sisteminde büyük değişiklikler de yaratmıştır. Öncelikle tam olarak özümsenemeyen ve uygulama imkanı bulunamayan Alman tarzı üniversite modeli yerine, Osmanlı muallimlerinin daha yakından tanıdıkları ve tercih ettikleri Fransız modelinin yeniden ikamesi söz konusu olmuştur. Böylece Edebiyat Fakültesi, dört sene evvel ihdas edilen kürsüler ve ihtisas sistemini terk edip edebiyat, tarih, coğrafya ve felsefe adlarında dört şube halinde teşkilatlanmıştır. Bu yıl için coğrafya şubesinde üç ders ve iki hoca adı geçmektedir. Tabii coğrafya dersi için Fransa'dan bir mütehassıs getirilecek şeklinde not düşülürken, "Memalik-i

48 Koçman, **a.g.e.**

49 Erol Tümertekin, "Türkiye'de Beşeri Coğrafyanın Gelişmesi", **Türkiye Coğ. ve Sos. Araş**, s. 1-17. İÜ. Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1971, s.2; Erol Tümertekin, "Beşeri Coğrafya", **Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Bilim 'Sosyal Bilimler-II**, TÜBA Yayınları, Ankara 2001, s.194-196.

Levent Şahverdi Arşivi

İslamiye ve Osmaniye Coğrafyası" Müderris Faik Sabri Bey ve "Beşeri ve İktisadi Coğrafya" dersi Muallim Ali Macid Bey tarafından okutulmuştur.[50] Yurt dışından gelen hocaların dönemin şartları gereği yaşadıkları olumsuzluklar, akademik yetersizlik, yurt dışında kısa süre kalmış olmaları ve kültürel nedenlerle yaşanan iletişim sorunları coğrafyanın geliştirilmesi için beklenen başarının ortaya çıkmasında etkili birer faktör olmuşlardır.[51] Osmanlı'nın son dönemindeki gerek Darülfünun'un işleyişi, gerek hocaların görevlendirilmesi ve mevcut şartlar altında yapılan çalışmalar gibi konular, Cumhuriyet ile birlikte tamamen farklı bir boyut kazanmıştır. Dolayısıyla batı ile kurulan bu köprüler Cumhuriyetten sonra da devam etse bile birçok değişime uğramıştır. 1915-1923 arasında kalan zamanda, kurumsal olarak yapılan faaliyetler, tüm zorluklara rağmen kısa sürede meyvesini vermeye başlamıştır. Almanya'dan gelen hemen her hoca için, kendi bilim dalında, binası ve bütün teçhizat masrafları Osmanlı idaresi tarafından karşılanan, içinde bir ders odası, doçent ve asistan odası, kütüphane ve çalışma odaları bulunan birer Darülmesai (enstitü) kurulmuştur.[52] Alman öğretim üyeleri, her biri Darülfünun'a bağlı olarak kurulan bu Darülmesailerin başına geçerek, Darülfünun yanında araştırmaya yönelik yeni kurumlar oluşturmuşlardır. Bu enstitülerin sadece birkaç tanesinin kimin idaresinde ve nerede kurulduğuna dair bilgiler mevcut olup diğerlerinin ancak isimleri bilinmektedir. Bunlardan Dr. Obst tarafından Safvet Bey/Paşa Konağı'nda kurulan Coğrafya ve Dr. Penck idaresi altında Vefa'daki Feyzullah Efendi veya Abdülkerim Efendi Konağı'nda kurulan Arziyat (Jeoloji) enstitüsü en iyi bilinenlerdendir.[53] Zamanın kısalığı, tecrübesizlik ve diğer olumsuzluklara rağmen, Alman hocalar sayesinde Darülfünun'da ilk defa seminer çalışmalarının başlatılması, enstitülerin kurulması, laboratuvarların, kütüphanelerin teşkili, araştırma ve incelemeye yönelik yeni tarz eğitim anlayışının getirilmesi, öğrenciler için ders kitapları ve teksirlerin hazırlanarak basılması gibi modern üniversite eğitiminin icapları, bu dönemde geniş ölçüde uygulama imkanı bulabilmiştir.[54]

---

50 İhsanoğlu, **a.g.e.** s.549-550.

51 Ceylan, **a.g.e.** s.316.

52 Bkz. Turgut Bilgin, **İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Faaliyeti (1950-1960),** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul 1961.

53 İhsanoğlu, **a.g.e.** s.256-257.

54 İhsanoğlu, **a.g.e.** s.262-263.

Levent Şahverdi Arşivi

Asaf Koçman, 1915-1933 dönemini bir bütün olarak, Türkiye'de modern coğrafyanın kurulması yolunda bir hazırlık dönemi olarak nitelendirmektedir.[55] Ancak görüldüğü gibi bu tarihler arasında Cumhuriyetin kurulmasıyla gerçekleşen çok önemli bir dönüm noktası atlanmıştır. Türk Coğrafyası'nın düşünsel olarak değişim süreci her ne kadar Cumhuriyet öncesi başlamış olsa da Atatürk'ün çabalarıyla Cumhuriyet sonrası tesis edilen kurumlar da coğrafyaya önemli katkılar sağlamıştır. Bu nedenle de 1915-41 döneminin ilk bölümü olarak, 1923'e kadar geçen süre alınmıştır. Buraya kadar üzerinde durulan kısım, sadece1923'e kadar olan gelişmelerdir. Dolayısıyla 1915-1923 arasında kalan süre, bir yandan savaş ikliminde yaşanırken, öte yandan bazı gelişmeler için ön hazırlık mahiyetinde olmuştur. Ayrıca 1915 ile 1923 arasında kalan dönemde, coğrafi bilginin işlevi üzerine bazı değişimler ortaya çıkmaya başlamıştır. Önceleri daha çok devlet yönetimi için gerekli olarak nitelenen coğrafi bilgiler[56] vatan sevgisi ve yurttaşlık anlamında da değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu durum, coğrafya eğitiminin de yeniden yapılandırılmasını gerektirmiştir. Bir anlamda Dünya'yı saran milliyetçilik akımları coğrafya bilgisi bağlamında etkisini böyle göstermiştir.

Yukarıda belirtilen nedenlerle de hem gelen hocalar, hem Darulfünun'un kurumsal yapısının değişimi (1924 kanunu ile), hem de diğer şartlar açısından 1923'ten sonra ayrı bir süreç ortaya çıkmıştır. 1923-1933 arasında kalan zaman diliminde özellikle kurumsal çabaların ön plana geçtiği görülür. Ülkenin tek üniversitesi olan Darülfünun, faaliyetlerine devam etmiştir. Cumhuriyet'in kurulması ile başa geçen yeni yönetim yukarıda açıklandığı gibi genel olarak bilimin önemine odaklanmış ve bunun için gerekli görülen tüm adımların kısa sürede atılması sağlanmıştır. Yurt dışına öğrenci gönderilmeye devam edilmesi, daha alt kademelerdeki eğitim kurumlarının düzenlenmesi, üniversite eğitiminin desteklenmesi ve çeviri çalışmalarına hız verilmesi bunlar arasında sayılabilir. Hem kurumsal girişimler, hem de Atatürk'ün kişisel olarak bu konu üzerinde durması, kısa sürede bilimsel faaliyetler için gerekli yeni bir düşünce ufkunun oluşmasında önemli rol oynamıştır.

Bu bilgiler ışığında 1923'ten sonraki zaman diliminde ortaya çıkan gelişmeler kısaca şöyle özetlenebilir. Darülfünun Coğrafya Bölümü, 1920'de ayrılan E.

55 Bkz. Koçman, a.g.m.

56 Özellikle Katip Çelebi'de bu görüşün savunulduğu görülür. Bkz. Katip Çelebi. **Cihannüma**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, İstanbul, 2010.

Levent Şahverdi Arşivi

Obst dışında, aynı öğretim kadrosu ile Cumhuriyet dönemine girmiştir. Bölüme, Lozan'da fiziki ve doğal bilimler öğrenimi gören İbrahim Hakkı Akyol 1924 yılında katılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında bu kadro Batı'nın modern coğrafyasını aktarmak ve gençlerin yetişmesini sağlamak için çalışmıştır. Bölümde aynı zamanda araştırmalara da önem verilmiş, araştırma faaliyetlerini düzenlemek ve deneyimlerinden yararlanmak amacıyla Batı ülkelerinden öğretim üyeleri davet edilmiştir. Darülfünun, 21 Nisan 1924'te çıkarılan kanunla şahsiyet-i hükmiye (tüzel kişilik) kazanmış ve mülhak (katma) bütçeyle yönetilmesi kararlaştırılmıştır. 1925 yılından sonra Darülfünun'da Coğrafya Bölümünde Theodore Lefebvre (1889-1943) ve Ernest Chaput (1880-1943) gibi yine Avrupalı hocaların ders verdikleri görülmektedir.[57] Bu defa gelenler Fransa'dandır. Akademik geçmişi olmamasına rağmen Lefebvre'nin olumlu etkileri olmuş, aralarında Ali Tanoğlu ve Cemal Arif Alagöz gibi önemli hocaların bulunduğu birçok öğrenci yetiştirmiştir. İbrahim Hakkı Akyol'u yetiştiren Chaput'un katkıları da son derece önemlidir.[58] Hızla devam eden çalışmalar devlet tarafından da desteklenmiştir. Bununla ilgili olarak, 1927 yılından itibaren, Darülfünun bütçesinde Coğrafya Enstitüsü'nün *"seyahat-i tedkikiyesi"* için bir araştırma tahsisatı ayrıldığı görülmektedir.[59]

İstanbul'daki tek Coğrafya Bölümü'nde, 1 Temmuz 1933 yılında, coğrafyanın fiziki ve beşeri alanları arasındaki dengeyi sağlayan yeni bir yapılanma gerçekleştirilmiştir. Bu yapılanma ile birlikte aynı zamanda yeni bir dönem daha başlamıştır. Söz konusu tarihte daha önce bahsedilen üniversite reformu gerçekleşmiş, İstanbul Darülfünun'u, üniversite'ye (İstanbul Üniversitesi) dönüştürülmüştür. Bu reformdan önce, coğrafya öğrenimi için devlet tarafından Fransa'ya gönderilen Besim Darkot, Ali Tanoğlu, Ahmet Ardel ve Cemal Arif Alagöz dönmüşler ve İstanbul Coğrafya Bölümü'nün başında bulunan İ. Hakkı Akyol ile birlikte Türkiye'de çağdaş coğrafyanın kurucuları olarak yeni bir anlayış ve görüşle çalışmaya başlamışlardır. 1933 yılında başlayan bu yeni dönem, bazı coğrafyacılar tarafından *"Türk coğrafyasının kuruluş ve örgütlenme dönemi"* (1933-1941 yıllarını kapsar) olarak da tanımlanmıştır.[60] Bu dönemde görev yapan öğretim üyelerinin, reform komisyonunun coğrafyayı fiziki ve beşeri olmak üzere ayırıp farklı fakülte

57 İhsanoğlu, **a.g.e.** s.553.

58 Bkz. Ceylan, **a.g.e.**

59 1927 yılında bu miktar 9.417 lira iken 1928'den itibaren 2.500 liraya indirilmiştir. İhsanoğlu, **a.g.e.**, s.585.

60 Bkz. Koçman, **a.g.e.**

Levent Şahverdi Arşivi

bünyesine alma düşüncesine karşı coğrafyanın bütünlüğüne inandıklarını, öğretim ve araştırma alanında yaptıkları iş bölümüne rağmen, coğrafyanın hemen her alanında iyi bir formasyona sahip olduklarını da kaydetmek gerekir. 1933-1941 dönemine "Türk coğrafyasının kuruluş ve teşkilatlanması" adını veren Erinç, bu dönemde Türkiye'de bir '*coğrafya devrimi'* nin yapıldığını da ileri sürmektedir.[61] Üniversite reformundan sonra coğrafya enstitüsünde, başlıca coğrafya okullarının telakkilerine vakıf olmakla beraber, gerek fiziki, gerek beşeri coğrafyada bu okulların Fransa'da gelişmiş dallarının hakim tesiriyle etkilenmiş bir kadronun öğretim ve araştırma görevini devraldığı görülür. Böylece Türk coğrafyası kısa süre içinde yeni bir döneme daha girer.

1933 yılında kabul edilen üniversite reformu yasasına göre Darülfünun kapatılmış, 1 Ağustos 1933 tarihinde tıp, hukuk, edebiyat ve fen fakültelerinden oluşan İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Yasaya göre, üniversite araştırma yapmak, yüksek düzeyde bilgi üretmek ve yaymak, milli kültürü yaymak, devlet ve ülkeye hizmet edecek nitelikli elemanlar yetiştirmekle görevlendirmiştir. İstanbul Üniversitesi'nin kurulmasıyla, Darülfünun öğretim üyesi kadrosu büyük oranda tasfiye edilmiş, ancak yaklaşık üçte birine üniversitede görev verilmiştir. Yeni üniversitenin öğretim üyesi gereksiniminin karşılanması için Nazi baskısı yüzünden Almanya ve diğer Avrupa ülkelerinden kaçanlar başta olmak üzere yurt dışından çok sayıda öğretim üyesinin istihdamı yoluna gidilmiştir. Bu reform ile üniversitenin kürsü, enstitü ve yönetim organları sistematik bir modele kavuşurken, yükseköğretim düzeyinde enstitü, kürsü, klinik, laboratuvar gibi araştırma, inceleme ve öğretim birimleri kurulmuş ve ayrıca üniversite, fakülte, dekan ve rektör gibi kavramlar Türkçe'ye yerleşmiştir.[62]

1933 yılı, Darülfünun'daki diğer bölümler gibi coğrafya için de önemli ve üzerinde durulması gereken bir yıldır. Ülkemizde İsviçreli Profesör Albert Malche başkanlığındaki bir komisyon tarafından yapılan çalışmalardan sonra 1 Temmuz 1933 Üniversite Reformunda Darülfünun Coğrafya Bölümü için şu düzenlemeler öngörülmüştür.

"Reform komisyonu Coğrafya Bölümünü ikiye ayırarak fiziki coğrafyayı Fen Fakültesi'ne, beşeri ve iktisadi coğrafyayı da Edebiyat Fakültesi'ne bağlamayı dü-

61 Erinç, **Elli Yılda Coğrafya,** s.17-21.

62 Bahadır Erişti, "Yükseköğretim I: 1923-1980", Ed. Mustafa Sağlam, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 203-222, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2007, s.207-208.

Levent Şahverdi Arşivi

şünmüş, fakat o zaman bölümün bu parçalanmaya karşı coğrafyanın bir bütün olduğu yolunda reform komisyonuna verdiği mukni mütalaa üzerine, komisyon bu niyetinden vazgeçmiş ve böylece coğrafya eskiden olduğu gibi Edebiyat Fakültesi bünyesinde bırakılmıştır. Ayrıca 1933 yılındaki Üniversite Reformu ile İstanbul Darülfununu Coğrafya Bölümü "Coğrafya Enstitüsü"ne dönüştürülmüş, 1980 yılına kadar da öyle kalmıştır." [63]

Sadece İstanbul'da bulunan yükseköğretim kurumları, Cumhuriyetin ilanından sonra yeni Türkiye'nin ihtiyaçlarına cevap verememiştir. Bu durumu gören Atatürk ve devrin yöneticileri, Türkiye'yi üç eğitim bölgesine ayırarak batı için İstanbul, orta için Ankara ve doğu için de Van'ın merkez olarak seçilmesini düşünmüşlerdir. İlk olarak çeşitli fakülteler kurulmuş bunlardan biri de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi olmuştur. Bu fakülte içinde, daha önce kurulan ve Türk Tarihi ile Türk Dilini araştıran kurumlar ile ortaöğretim kurumlarına eleman yetiştirmek ve yabancı ülkelerle olan ilişkilerde faydalı olmaları için dil bilen elemanlar yetiştiren bölümlerin yer almasını istenmiştir. *"Türk tarih, dil ve coğrafyasını ilmi metotlarla incelemek ve layık olduğu yere ulaştırmak, ortaöğretime kaliteli öğretim elemanı yetiştirmek, Anadolu halkını muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkarmaya çalışmak ve yükseköğretim kurumlarına öğretim elemanı yetiştirmek"* amaçlarıyla kurulan fakültede dil bölümleri, tarih bölümü yanında coğrafya bölümünün de kurulmasına karar verilmiştir.[64] Böylece adını bizzat Atatürk'ün verdiği bu fakültede "temel alan" kabul edilen coğrafya da yerini almıştır.

1933 Üniversite Reformu sonrasında çağdaş eğitime başlayan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi bünyesinde, 1935 yılında Coğrafya Bölümü kurulmuştur. Bu bölümün kuruluş kadrosunda Almanya'dan davet edilen H. Louis (Müdür), İstanbul Coğrafya Bölümü'nden Cemal Arif Alagöz, Danyal Bediz, Niyazi Çıtakoğlu ve daha sonra Reşat İzbırak öğretim üyesi olarak görev almışlardır. Türkiye'de bilimsel coğrafya alanında araştırma ve yayınlarla büyük hizmetler veren bu bölümde "Fiziki Coğrafya ve Jeoloji, Beşeri ve İktisadi Coğrafya ile Ülkeler Coğrafyası" olarak adlandırılan üç ayrı kürsüde coğrafya eğitim-öğretimi verilmiştir.[65] Louis'in ayrılmasının ardından davet edilen William John McCallien de Türk

63 Erinç, **a.g.e.** s.18-19.

64 Osman Gümüşçü, "A.Ü.D.T.C.F. Coğrafya Bölümü Tarihçesi," **AÜ. DTCF. Coğrafya Araştırmaları Dergisi**, S 12, s. 161-177, 1996, s.164.

65 Bkz. Ceylan, "Türkiye Coğrafyasına Katkıda Bulunan Yabancı Bilim Adamları: E. Obst, TH. Lefebvre ve E. Chaput"; Koçman, 1999; Gümüşçü, a.g.m.

Levent Şahverdi Arşivi

coğrafyasının kuruluş dönemine katkı veren isimler arasındadır. *"McCallien, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin daveti üzerine 1944'te Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Coğrafya Bölümü'nde profesör olarak görevlendirilmiş ve 1950'ye kadar 6 yıl aralıksız burada çalışmıştır."*[66] Ancak onun gelişi 1941 sonrası olduğundan burada daha ayrıntılı incelenmeyecektir. Burada sadece 1950'ye kadar dışardan davet edilen coğrafyacıların varlığına dikkat çekilmiştir.

Milli Eğitim Bakanlığı Ankara'da yeni açılan fakültede Coğrafya Bölümünü kurmaları için H. Louis yanında C. A. Alagöz, D. Bediz, N. Çıtakoğlu'nu da görevlendirmiştir. H. Louis başkanlığında toplanan bu hocalar yeni kurulan fakültede ilk bölümlerden birini, o zamanki adı ile *"Coğrafya Enstitüsü"* nü kurmuşlardır. Böylece 1935 yılında Profesör Krebs'in yetiştirip tavsiye ettiği genç Profesör Herbert Louis (1900-1985) başkanlığında; daha önce İstanbul'da Coğrafya Bölümünde görev yapmış Profesör E. de Martonne'nin yetiştirdiği C. Arif Alagöz; Almanya'da tahsil gören, güney kutbu araştırmacılarından Drygalski'nin yetiştirdiği Danyal Bediz ve Sölch'ün yetiştirdiği N. Çıtakoğlu'ndan oluşan kurucu hocalar göreve başlamıştır. Bu hocalar sayesinde, bölüm, Türk bilim hayatı ve eğitim-öğretim camiasına çok faydalı olacak hizmetlerine başlamıştır.[67]

Almanya'dan gelen H. Louis'in Alman Humboldt-Richtofen okulunun temsilcisi olması, D. Bediz ve N. Çıtakoğlu'nun da Almanya'da tahsil görmesi nedeniyle bu bölüm, kurulduğundan beri Alman coğrafya ekolünün etkisinde olmuştur. Ancak, Fransız ekolünün temsilcisi, Sorbonne Üniversitesi mezunu olan C. A. Alagöz'ün burada da bulunması nedeniyle Fransız ekolü de temsil edilmiştir. Ama daha sonra Almanya'da okuyan R. İzbırak'ın bölüme katılması ve 1940 yılında göreve başlayan ilk mezunlardan F. A. Sanır ve C. R. Gürsoy'un da Louis tarafından yetiştirilmesi nedeniyle bölümde Alman ekolü ağır basmıştır.[68]

Kurucu üyelerden sonra, 1939 yılında eğitimini Almanya'da tamamlamış R. İzbırak (1911-1998)'ın da, göreve başlamasıyla buradaki hoca sayısı beşe çıkmıştır. Bu öğretim üyelerinin çabalarıyla, 1935 yılında öğretime başlayan bölüm, 1939-40 öğretim yılında ilk mezunlarını vermiştir. İçlerinde daha sonra kıymetli birer bilim adamı olan F. A. Sanır, C. R. Gürsoy, S. T. Trak ve K. Kökten'in de

66 Ceylan, "Türkiye Coğrafyasına Katkıda Bulunan Yabancı Bilim Adamları: H. Louıs Ve W.J. McCallıen," s.186.

67 Gümüşçü, a.g.m., s.165.

68 Gümüşçü, a.g.m., s.166.

Levent Şahverdi Arşivi

bulunduğu 30 öğrenci DTCF, Coğrafya Bölümü'nün ilk mezunları olmuştur. İlk mezunlardan Sanır ve Gürsoy 1940 yılında bölümün ilk asistanları olarak göreve başlamışlardır. Her ikisi de Almanca bildiği için H. Louis ile beraber çalışarak ondan çok etkilenmişlerdir. 1941 yılında ilmi yardımcı olarak Hatice Özçörekçi ve 1942 yılında B. Cengiz'in katılımıyla da bu bölümdeki öğretim kadrosu, 5 öğretim üyesi, 2 asistan ve 2 ilmi yardımcı ile dokuza yükselmiştir.[69] Bu sayede 1915 yılında kurulan ilk coğrafya bölümü ardından, 1935 itibariyle kurulan ikinci bölümle Türkiye'de ilmi olarak coğrafya ile uğraşan hoca ve öğrenci sayısı artmış[70] öğrenci yetiştirme faaliyetleri düzen kazanmış ve daha sonra yaşanacak gelişmeler için uygun zemin oluşmaya başlamıştır.

Adı Soyadı	**D/Ö Tarihi**	**Görev Yeri**	**Görev Süresi**	**Açıklama**
Mehmed Celal Bey		Darülfünun	1900-1913/15	Mekteb-i Mülkiye Müdürü
Osman Saffet Geylangil	1873-1945	Darülfünun	…..-1913	Hiçbir bilgiye ulaşılamamıştır
Osman Nuri Bey		Darülfünun		Hiçbir bilgiye ulaşılamamıştır
Abdülvahab Bey		Darülfünun		Hiçbir bilgiye ulaşılamamıştır Coğrafya Darülmesai kuruluşundan önce coğrafya dersi verenler (4 kişi)
Faik Sabri Duran	1882-1943	Darülfünun	1913-1920	İstifa etmiştir
Erich Obst	1886-1981	Darülfünun	1915-1918	Almanya'ya dönmüştür
Ali Macit Arda	1887-1967	Darülfünun	1915-1933	Galatasaray Lisesi'ne geçmiştir
Selim Mansur		Darülfünun		Hiçbir bilgiye ulaşılamamıştır
Hamit Sadi Selen	1892-1968	Darülfünun	1915-1933	Ankara Mülkiye Mektebi'ne geçmiştir
İbrahim Hakkı Akyol	1888-1950	Darülfünun	1923-1950	
Ahmet Ardel	1902-1978	İstanbul	1933-1973	
Theodore Lefebvre	1889-1943	Darülfünun	1925-1928	Fransa'ya dönmüştür

69 Gümüşçü, a.g.m., s.166-167.

70 Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için **Tablo 1** incelenebilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Ernest Chaput	1880-1943	Darülfünun	1928-1939	Fransa'ya dönmüştür
Mehmet Besim Darkot	1903-1990	Darülfünun	1932-1973	
Ali Tevfik Tanoğlu	1904-1978	İstanbul	1934-1974	
Sırrı Erinç	1918-2002	İstanbul	1940-1985	
İsmail Yalçınlar	1915-2003	İstanbul	1941-1984	
Herbert Louis	1900-1985?	DTCF	1935-1943	Almanya'ya dönmüştür
Ahmet Niyazi Çıtakoğlu	1908-1953	DTCF	1936-1946	1946'da milletvekili dokunulmazlığı kaldırılmıştır
Cemal Arif Alagöz	1902-1991	DTCF	1935-1972	
İbrahim Danyal Bediz	1908-1978	DTCF	1935-1978	
Reşat İzbırak	1911-1998	DTCF	1936-1998	
Ferruh Ali Sanır	1907-1998	DTCF	1940-1950	
Cevat Rüştü Gürsoy	1917-1986	DTCF	1940-1985	

Tablo 1: 1915-1940 Arasında Coğrafya Bölümlerinde Görev Yapan Coğrafyacılar

Coğrafyanın kurumsal olarak gelişimi dışında hocaların etki ve katkılarıyla ekoller de oluşmaya başlamıştır. Alman ve Fransız ekollerinin birbirini takip ettiği dönemlere fiziki ve beşeri coğrafyacıların ağırlık kazandıkları dönemler eklenir. İstanbul'da Edebiyat Fakültesi'nin nüvesini oluşturan Ulum-u Edebiye'deki Alman bilim adamlarından sonra görev alan, batı eğitim kurumlarında yetişmiş, adı geçen ilk nesil coğrafyacılara, kısa bir zaman sonra, 1924'te, Lozan'da fiziki ve doğal bilimler eğitimi görmüş olan İ. Hakkı Akyol (1888-1950) katılır. Böylece özellikle fiziki coğrafya, hatta jeoloji ve jeofiziğin coğrafya üzerinde egemen olduğu bir dönem başlar. Fiziki coğrafya egemenliği, bir süre sonra beşeri coğrafyacı olan Hamit Sadi Selen'in (1892-1968) Ankara Mülkiye Mektebi'ne gitmesi ve Ali Macit Arda'nın (1887-1967) da üniversite reformu ile ayrılarak Galatasaray Lisesi'nde görev alması yüzünden -beşeri coğrafya alanından uzman olan bu iki elemandan yoksun kalınmasıyla- daha da güçlenir. Coğrafya bölümünde beşeri ve ekonomik coğrafyanın, fakat aslında tümüyle coğrafyanın batı üniversitelerinde uygulandığı şekilde fiziki ve beşeri konular arasında denge sağlayabilecek yapılanma girişimi ancak 1933 üniversite reformu ile gerçekleşebilmiştir. Reform sonucunda 1933 yılında, İstanbul Üniversitesi yeni şekliyle kurulduğu zaman, reformdan önce devlet tarafından coğrafyacı yetiştirmek üzere Fransa'ya gönderilmiş olan Mehmet Besim Darkot (1903-1990), Ali Tevfik Tanoğlu (1904-1974), Ahmet Ardel (1902-1978), Cemal Arif Alagöz (1902-1991) ve Reşat İzbırak

Levent Şahverdi Arşivi

(1911-1998) dönmüşlerdir. Bu isimler, İstanbul coğrafya şubesinin başında olan İ. Hakkı Akyol ile birlikte (Alagöz Ankara'ya gitti) Türkiye'de çağdaş coğrafyanın öncüleri olarak yeni bir anlayış ve görüşle çalışmaya başlamışlardır.[71]

Türkiye'de, Türk coğrafyacılarının olmaması veya yetersizlikleri nedeniyle İstanbul Coğrafya Enstitüsüne kuruluştan itibaren yurt dışından üç yabancı bilim adamı E. Obst (hizmeti 1915-1918), T. Lefebvre (hizmeti 1925-1928) ve E. Chaput (hizmeti 1928-1939) gelmiş ve dönemin şartları ve kendi bilgilerine göre hizmet etmişlerdir. İ. H. Akyol, bu konuda bir yazısında ilk iki ismin katkısını az ve yetersiz bulmakta ve Chaput'u şöyle yüceltmektedir: "İstanbul Coğrafya Enstitüsü Meşrutiyet ve Cumhuriyet devirlerinde, oldukça kısa bir zaman zarfında, birbiri ardınca, coğrafya ve jeoloji sahalarında memleketimiz içinde araştırma ve incelemeler yapabilecek üç yabancı mütehassıs çağırmış ve ancak üçüncüsünde, E. Chaput'un şahsında istediği ilmi vasfı ve profesörlük meziyetlerini en iyi şekilde bulabilmiş ve bu alimden gerek coğrafya ve jeoloji enstitüleri, gerek memleketimiz çok faydalanmıştır." [72] Kısaca, 1915 yılında Darülfünun'u ıslah operasyonu sırasında Edebiyat Fakültesi'nde Coğrafya şubesi adı ile bir birimin faaliyete geçmesi, ayrıca Almanya'dan davet edilen E. Obst'un başkanlığında "Coğrafya Darülmesaisi"nin kurulması ile başlayan ve 1933 Üniversite Reformuna kadar süren evre, yurdumuzda bilimsel coğrafyaya ilk adımların atıldığı bir dönem olarak önem taşır. Bu evrenin en önemli özelliklerinden biri de daha sonra enstitü adını alan Coğrafya Darülmesaisi'nin, zamanın en zengin kitaplığı ve her türlü araştırma ve inceleme araçları ile donatılmış olmasıdır. Buna rağmen araştırma ve yayın faaliyetinin, Hamit Sadi'nin bilimsel coğrafi metotla hazırlanarak 1926'da yayınlanan *"Türkiye Coğrafyası"* ve İbrahim Hakkı'nın, 1932'de yayınlanan "İstanbul İklimi" başlıklı çok değerli klimatolojik çalışması dışında, tatminkâr olduğu söylenemez. Yapılan diğer birkaç araştırma ve yayın da, tam coğrafi olmaktan ziyade, Chaput'un etkisiyle jeolojik niteliktedir. Bununla beraber, 1933 reformuna kadar Darülfünun Coğrafya şubesinde görev yapan kıdemli kadronun (Duran, Arda ve Selen), bilimsel coğrafyayı tanıtmak, sevdirmek, özellikle yurt dışında eleman yetiştirerek Türkiye'de de yerleşmesini sağlamak ve bu suretle, müteakip yıllarda gerçekleşecek *"Erinç'e göre Coğrafya Devrimi'nin"*[73] temellerini hazırlamak yolunda sarf ettikleri çeşitli çabaları şükran ile anmak ve belirtmek gerekir.

---

71 Tümertekin, "Beşeri Coğrafya" s.196; **Tablo 1**.

72 İ. Hakkı Akyol, 1944. "Ölümlerinin Yıl Dönümü Münasebetiyle Müderris Faik Sabri Duran ve Prof. Ernest Chaput," s.146-147.

73 Erinç, a.g.m., s.51-52.

Levent Şahverdi Arşivi

Darülfünun Coğrafya Bölümünü kurulmasından sonra, yapılan çalışmaların yurt dışında tanıtılmasını sağlayan kongrelere katılım süreci, coğrafyanın gelişimini gösteren manidar bir kanıttır. Gerçekten de Dünya'daki coğrafyacılar, I. Dünya Savaşından sonra, 1925 yılında Kahire'de, 1928 yılında Cambridge'de, 1931 yılında yine Paris'te toplanmıştır. 1925 Kahire Kongresi'ne Türkiye davet edilmemiş, 1928 Cambridge Kongresi'ne ise Askeri Coğrafya Encümeni Reisi Ferik Pertev Paşa katılmıştır. Şu durumda 1928 gibi geç bir tarihte bile ülkemiz coğrafyacılarını temsil etme görevi hala asker coğrafyacılara verilmiş, bu iş ancak 1931 yılında olması gerektiği haliyle akademisyen coğrafyacılara kalmıştır. 1931 Paris Kongresi'ne ise Darülfünun adına A. Macid katılmıştır. A. Macid, katıldığı bu kongrede bir sunum yapmamış, önemli bir görev veya bir yöneticilik almamıştır. Ancak Türkiye'yi temsilen giderek, kongrede yapılan birçok faaliyete iştirak etmiştir. Kongre faaliyetlerini uzun uzun anlattığı yazısını ise şu ifadelerle bitirmiştir: "*Diğer taraftan artık memleketimizde de ilmi coğrafya telakkilerini yayacak ve bu ilim ile ciddi olarak uğraşanları bir araya toplayacak teşekküllerin kurulması zamanı da gelmiştir*"[74]. Bu ifadelerden böyle bir eksikliğin giderilmesi yolunda çeşitli hazırlıkların yapıldığı anlamı da çıkabilir.[75] Kurumsallaşmanın temel unsuru yetişmiş elemanlardır. 1915'ten bu yana devam eden çabalar ancak dönemin sonuna doğru böyle bir girişim için yeterli eleman yetişmesini sağlamıştır. Türk coğrafyasının, Batı ülkelerinin araştırmaya dayanan bilimsel coğrafyası ile sıkı teması olmuş ve çağın coğrafyasından etkilenmiştir. Bu bağlamda Chaput, jeomorfoloji konusunda alan çalışmalarını getirmiş ve Türk coğrafyacılarının yetişmesinde yardımcı olmuştur. Öte yandan, İ. Hakkı Akyol, özellikle fiziki coğrafya ve jeoloji öğretimine ağırlık kazandırmıştır. Buna karşılık, Hamit Sadi Selen ve Macit Arda beşeri coğrafya alanında öğretim yapmışlardır.[76] Böylece gerek uluslararası gerekse ülke içinde yetişmiş coğrafyacıların temsil edileceği bir kurum ortaya çıkarma aşamasına geçilebilmiştir.

---

74 A. Macid (Arda), "Paris Beynelmilel Coğrafya Kongresi", **Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası**, VIII/1, s. 67-82. 1932, s.67-82.

75 Kongreler için ayrıca bkz. Danyal Bediz, "XIX. Asırda Türkiye'nin Coğrafya Sahasındaki Büyük Hamlesi ve Milletlerarası Bir Yarışmada Türk Başarısının 90. Yıl Dönümü," **Coğrafya Araştırmaları Dergisi**, 1966, 1, s.20-24; Nazan Özür, "Uluslararası Coğrafya Kongrelerine Bakış:Yerler Konular Katılımcılar", **21-23 Mayıs Coğrafyafyacılar Derneği Uluslarası Kongresi Bildiriler Kitabı**, (Ed. Salih Şahin, Songül Arslan, Alper Uzun, Bilgen Orhan) Pegem Akademi Yayınları, s.33-45, Ankara 2015.

76 Koçman, **a.g.e.**

Levent Şahverdi Arşivi

Türk coğrafyasının kuruluş döneminde önemli yer tutan hocalar arasında F. S. Duran'ın özel bir yeri vardır. Gerçekten de Duran, bir yayıncı gayretiyle yalnız coğrafi mevzulara değil, pek çeşitli bilgi sahalarında da cep muhtırası, almanaklar, ansiklopediler, atlaslar çıkarmak suretiyle hizmet etmiştir. Duran, aynı tarihçi Ahmet Refik'in 'tarih'i halka tanıtıp sevdirdiği gibi, *'coğrafya'yı halka tanıtıp sevdiren kişi'* durumundadır. Türkiye'de o zamana kadar devam eden "isim coğrafyası" yerine, dönemin modern coğrafya görüşü olan, hocası P. Vidal de la Blache'ın da etkisi ile 'tasviri coğrafya'yı memleketimize sokan Duran, coğrafya öğretimi sahasında bir devir açmıştır.[77] O dönemde F. S. Duran'ın fiziki ve beşeri coğrafya dengesini kurmaya çalıştığını, A. M. Arda'nın Blache ve Brunhes'in etkisiyle, beşeri ve iktisadi coğrafyaya ağırlık verdiğini ve H. S. Selen'in tarihselci Ratzel ekolü çerçevesinden baktığını ifade etmek yanlış olmayacaktır.[78] B. Darkot ve C. A. Alagöz'ün Fransız ekolü etkisinde olduğu, İ. H. Akyol ile R. İzbırak'ın da Alman ekolünün fiziki coğrafya esaslarına bağlı kaldığı söylenebilir. Böylelikle, çeşitli ekoller çevresinde toplanan iyi eğitim almış, iyi yetişmiş bu coğrafyacı kadrosu, batılı modern coğrafyanın ülkemize girmesinde büyük katkılar yapmışlardır.[79]

Bu dönemin analiz edilmesinde ve değerlendirilmesinde üretilen eserlerin rolü büyüktür. Yapılan bilimsel çalışmalara bakılarak, coğrafyacıların bilimsel performansları hakkında da bazı tespitler yapmak faydalı olacaktır. Öncelikle yapılan çalışmaların yurt içinde ve yurtdışında yayınlanmasına bakılarak bir değerlendirme yapmak mümkündür. Ayrıca kitap, makale ve harita olarak da tasnif etmek başka bir açıyı görmeyi sağlayacaktır. S. Trak (1941) tarafından hazırlanan coğrafya eserler bibliyografyasına göre 1941 yılına kadar Türkiye coğrafyası hakkında 2400 eser (kitap, makale, harita) üretilmiştir ve bunların 1000 tanesi Türkçe ve 1400 tanesi yabancı dillerde ve yabancı yazarlar tarafından kaleme alınmıştır.[80] Yayınlanan kitaplar arasında Türk coğrafyacılar tarafından hazırlanarak

77 Akyol, **a.g.e.** s.143-146.

78 Erinç, a.g.m., s.12.

79 Burada önemli bir konu da, modern coğrafyanın Türkiye'ye girmesi hakkında kapsamlı hiçbir çalışmanın yapılmadığıdır. Gerçekten de, Cumhuriyet döneminde coğrafya başlığı altında bazı çalışmalar yapılmış olmakla birlikte ne yazık ki, ülkemize modern coğrafyanın girmesinde büyük emeği geçen bu bilim adamları ve eserleri hakkında bir tane doktora tezi bile yapılmamıştır. Oysaki bu isimlerin hepsi ile ilgili en azından bir monografik çalışma hazırlanmalıdır.

80 Ayrıca H. Tunçel ve arkadaşlarının çalışmasında verilen coğrafya eserleri, 1836 yılından itibaren taranmış ve bu sonuçlarla birleştirilmiştir. Bkz. Harun, Tunçel vd. **Türkiye Coğrafya Bibliyografyası Kitaplar ve Makaleler**, Bilecik Üniversitesi Yayınları, Bilecik, 2010.

Levent Şahverdi Arşivi

yurt dışında yabancı dille hazırlanan bir kitap bulunmadığı gibi, yurtdışındaki SCI, SSCI ve AHCI kapsamındaki dergilerde 1949 yılına kadar hiçbir makalenin olmaması[81] tamamen modern Türk coğrafyasının yeni kurulması gerçeği ile ilgilidir. Başka bir ifade ile yurt dışında tahsil görüp yurda dönen coğrafyacılar, yaptıkları çalışmalarda genellikle yurtdışındaki temel coğrafya eserlerini Türkçe' ye kazandırmak veya Türkiye şartlarına uyarlanmasıyla uğraştıklarından, genellikle kitap hazırlamışlar, makale yazımını geri plana itmek zorunda kalmışlardır. Yine aynı gerekçelerden dolayı yapılan çalışmaların çoğu kitap olunca yurtiçinde yayınlanması öncelikli olmuş ve bu dönemde, coğrafyanın temel konularına ait çok sayıda eser yayınlanmıştır. 1915 yılından 1940 yılına kadar olan dönem dikkate alındığında toplam 447 eser ve bunların da 142 tanesinin kitap olduğu hemen dikkati çeker.[82] Bu rakamlara 1915 ile 1923 arasındaki dönem için bakılırsa, 25 kitap ve sadece 14 makalenin yayınlandığı görülebilir. Cumhuriyet'in ilanından sonra da aynı eğilim devam etmiş görünmekte olup 1923-1940 arasındaki dönemde 117 kitap 291 makale yayınlanmıştır.

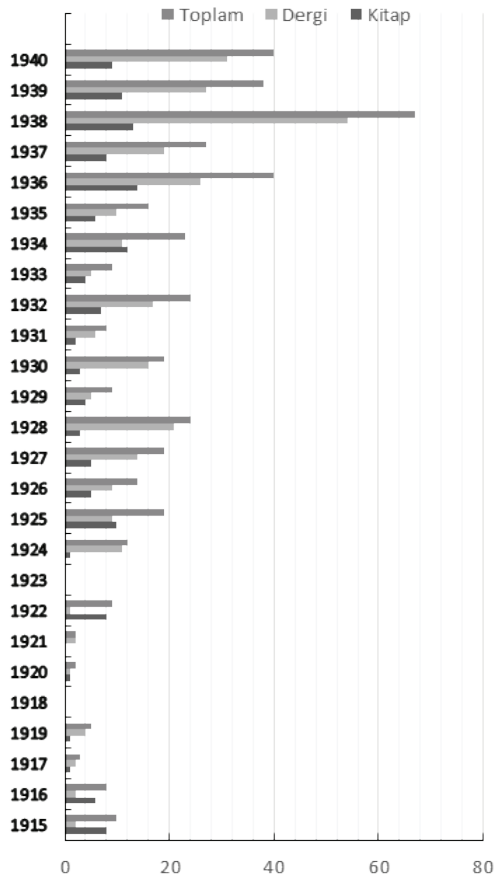
81 Nuri Yavan, "SCI ve SSCI Bağlamında Türkiye'de Coğrafya Biliminin Uluslararası Yayın Performansının Karşılaştırmalı Analizi: 1945-2005", **AÜ. TCAUM, Coğrafi Bilimler Dergisi**, 3/1, s. 27-58. Ankara 2005, s.27-57.

82 Bkz. **Tablo 2, Grafik 1.**

Levent Şahverdi Arşivi

Yıllar	Kitap	Makale	Toplam
1915	8	2	10
1916	6	2	8
1917	1	2	3
1919	1	4	5
1920	1	1	2
1921	0	2	2
1922	8	1	9
Ara toplam	25	14	39
1924	1	11	12
1925	10	9	19
1926	5	9	14
1927	5	14	19
1928	3	21	24
1929	4	5	9
1930	3	16	19
1931	2	6	8
1932	7	17	24
Ara toplam	40	108	148
1933	4	5	9
1934	12	11	23
1935	6	10	16
1936	14	26	30
1937	8	19	27
1938	13	54	67
1939	11	27	38
1940	9	31	40
Ara toplam	117	291	408
Genel toplam	**142**	**305**	**447**

Tablo 2: Yıllara ve Türlerine Göre Yayınlanan Coğrafya Eser Sayıları

Grafik 1-Yıllara Göre Yayınlanan Coğrafya Eserlerinin Gelişimi

Levent Şahverdi Arşivi

Bu dönemde basılan kitaplara bakıldığında büyük çoğunluğunun gerçekten de Türkiye'de ilk defa temas edilen konularda ve modern bilimsel metotlar çerçevesinde hazırlanan ilk eserler olduğu hemen dikkati çeker. Grafik'te ise niceliksel artışın geçen zaman içinde nasıl gerçekleştiği açıktır.[83] Kısa bir zaman zarfında modern coğrafyanın ülkeye girmesi, bunula ilgili kurumların tesisi, hocaların yetişmesi ve eser üretimi aşamasına geçilmesi sağlanmıştır. Henüz çok yüksek düzeyde olmasa da bu ilerleme, Türk coğrafyası için önemli görülmelidir. İlerlemenin temel unsurları ise yetiştirilmek üzere yurt dışına gönderilen hocalar ve buraya davet edilenler oluşturmaktadır. Bu eserler içerisinde Cumhuriyet'in ilanına kadar olan dönemde basılanları genel olarak F. Sabri Duran'a aittir. Gerçekten de bu dönemde Duran'ın çok sayıda atlas ve kitabının basıldığı görülür. Bu eserlerin her birinin de birçok baskı yapmış olması hem onun ne kadar üretken olduğunu hem de bu döneme damgasını vurduğunu kanıtlamaktadır.[84]

Kitap Adı	**Yayın Yılı**
Yeni Coğrafyaya Medhal	(1331/1915)
Coğrafyada İlk Adım	(1331/1915)
Coğrafya-yı Tabii	(1331/1915)
Osmanlı Coğrafya-yı İktisadisi	(1331/1915)
Çocuklara Coğrafya Dersleri	(1331/1915)
Yeni Cep Atlası	(1332/1916)
Coğrafya Tedrisatı	(1332/1916)
Osmanlı Coğrayfa-yı Tabii ve İktisadisi	(1333/1917)
Coğrafya-yı Umumi	(1337/1921)
Coğrafya-yı Osmani	(1337/1921)
Asya ve Afrika	(1337/1921)
Yeni Avrupa Coğrafyası	(1339/1923)

Tablo 3-Faik Sabri Duran'ın Bazı Kitapları

Duran, dışında daha önceki dönemde de kitap hazırlamış ve hatta Duran ile de ortak çalışmalar yapmış olan hocası Saffet Bey [Geylangil]'in eserlerinden de söz etmek gerekir.[85]

83 Bkz. **Grafik 1**.

84 Bkz. **Tablo 3**.

85 Bkz. **Tablo 4**.

Levent Şahverdi Arşivi

Kitap Adı	Yayın Yılı
Resimli ve Haritalı Coğrafya-yı Osmani	(1331/1915)
Coğrafya-yı Riyazi ve Osmani	(1331/1915)
Mufassal Coğrafya-yı Tabii	(1331/1915)
Coğrafya-yı Osmani	(1332/1916)

Tablo 4-Saffet Geylangil'in Bazı Kitapları

Türk coğrafyacılığının çok iyi araştırılmamış bir bölümü olan 1915-41 arasında, özellikle ilk kısma denk gelen ve aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin son yıllarını kapsayan zaman dilimi Osmanlı Türkçesi ile yazılmış birçok esere şahitlik eder. Ne yazık ki bu eserler Türkay (1958)[86]'ın bibliyografya çalışmasında ismen zikredilmek dışında daha ayrıntılı şekilde incelenememiştir. Bu eserlerin sadece adları ve bulundukları yerler değil, içeriklerinin bilinmesi dönemin coğrafyacılık anlayışı ile ilgili beklenmedik gelişmelerin yaşanmasına neden olabilecektir. Bununla ilgili bir örnek, daha Gümüşçü ve Kodal (2008)'ın gün yüzüne çıkardığı Mehmet Niyazi Erenbilge'nin 1921-1922 yılları arasında yazdığı tahmin edilen Anadolu adlı eseridir. Milli Mücadeleyi de anlatan bu eserin Anadolu'yu sistematik şekilde anlatması, savaş yıllarında bir kesinti olmadan Türk coğrafyacılığının devam ettiğini gösterir. Bu nedenle daha önce Cumhuriyet öncesi ve sonrasını ayrı tutan sınıflandırmaların yeni bilgiler ışığında tekrar düzenlenmesi gerekecektir. Coğrafya alanında daha birçok eser üreten ve öğrenci yetiştiren Erenbilge'nin diğer eserleri Tablo 5'te gösterilmiştir.

Kitap Adı	Yayın Yılı
Anadolu	(1921-22?)
Franklin'in Kutup Seyahati	(1931)
Alexander von Humboldt'ın Hayatı ve Asarı	(1932)
Coğrafya Seyahat Kitapları	(1933)
Grönland'ın Şark Sahillerinde	(1933)
Eski Zamanda Türklerin Coğrafyaya Hizmetleri	(1933?)
Seven Hedin Orta Asya'da	(1933)

86 Bkz. Cevat Türkay, **İstanbul Kütübhanelerinde Osmanlılar Devrine Aid Türkçe-Arabca-Farsça Yazma ve Basma Coğrafya Eserleri Bibliyoğrafyası**, Maarif Vekaleti, Bilim Eserleri Serisi, İstanbul 1958.

Levent Şahverdi Arşivi

Meşhur Kaşifler	(1933)
Büyük Devletler Coğrafyası	(1933)
Osmanlı Türklerinde Coğrafya	(1936)
Habeş Eli ve İtalya Habeş Harbi	(1936)
Balkanlar, Avrupa Memleketleri Coğrafyası	(1940)

Tablo 5- Mehmet Niyazi Erenbilge'nin Kitapları (Gümüşçü ve Kodal, 2008)

Müellif	**Kitap Adı**	**Yayın Yılı**
İ.Hakkı Akyol	(Tabii, Beşeri, İktisadi- L. Galouedec ve Maurette'den Tercüme)	(1925)
	Nebatlar Alemi	(1927)
Besim Darkot- C. Arif Alagöz	Cumhuriyet Çocuklarına Coğrafya Dersleri (4. ve 5. sınıf)	(1926)
A.Macit Arda	Avrupa Coğrafyası L. Galouedec ve Maurette'den Tercüme	(1925)
	Umumi Coğrafya Dersleri C 1	(1940)
Ahmet Ardel	Umumi Coğrafya Dersleri C 1	
	Klimatoloji	(1940)
Danyal Bediz	İzmir (Smyrna) und Sein Wirtschafts Geographisches Einzugsgebiet	(1935)
E. Chaput- İ. Hakkı Akyol	İzmir Civarının Bünyesine Ait Tetkikler	(1930)
	Ankara Civarında Suların Cereyanına ve Onlardan İstifadeye Dair Mülahazalar	(1930)
E. Chaput	İstanbul Civarındaki Neojen Arazisinin Bünyesi Hakkında Müşahedeler	(1931)
Besim Darkot	İlk Mekteplerde Coğrafya Muallim Kitabı	(1928)
	İstanbul Coğrafyası	(1938)
	Kartoğrafya Dersleri	(1938)
F. Sabri Duran	Coğrafyaya İlk Adım	(1934)
	Çocuklara Coğrafya Kıraatleri I	(1934)
	Hayvanlar Alemi	(1938)
	Coğrafya Ders Hazırlıkları	(1939)
	Bir Türk Kızının Amerika Yolculuğu	(1935)
H. Sadi Selen	Türkiye Coğrafyası	(1926)
	İktisadi Türkiye	(1929)
	Ticaret Tarihi	(1938)

Levent Şahverdi Arşivi

H. Sadi Selen- F. Reşit Unat	Yüksek Yayla	(1938)
	Coğrafya İş Atlası Asya-Afrika	(1939)
	Coğrafya İş Atlası Avrupa	(1939)
	Coğrafya İş Atlası Amerika-Avustralya	(1939)
Ali Tanoğlu	Enerji Kaynakları	(1940)
C.Arif Alagöz	Anadolu'da Yaylacılık	(1938)

Tablo 6- Cumhuriyet Sonrasında Yayınlanan Bazı Kitaplar ve Müellifleri

Bu çalışmanın kapsamı dışında kaldığı için bahsedilen eserler nitelik açısından bir tahlile tabi tutulmayacaktır. Fakat Türk Coğrafya tarihindeki yeri ve önemini anlatabilmek adına, en azından birkaç tespit yapmak faydalı olacaktır. Öncelikle Cumhuriyet öncesi dönemde Türkiye'de coğrafya sahasında ilk-orta ve yükseköğretim düzeylerinde F. S. Duran tartışmasız önemli ve öncü bir isim olarak sonraki bütün coğrafyacıların yetişmesinde verdiği eserlerle büyük katkılar yapmıştır.[87]

Tablolarda verilen kitap isimlerine bakıldığında[88] çeviri ve çeviriden telif edilenlerin sayıca fazlalığı dikkat çeker. Özgün araştırma eserleri dönem sonuna doğru artış gösterir. İ. H. Akyol'un Fransızca'dan çevirdiği Umumi Coğrafya ve A. Macit Arda'nın Fransızca'dan çevirdiği Avrupa Coğrafyası gibi kitaplar Cumhuriyet döneminin ilk çeviri coğrafya kitapları karakterindedir. A. Ardel'in Umumi Coğrafya Dersleri, Klimatoloji; B. Darkot'un Kartografya Dersleri; H. S. Selen'in Türkiye Coğrafyası ve İktisadi Coğrafya; A. Tanoğlu'nun Enerji Kaynakları gibi kitapları alanlarında ilk ve bugün bile hala faydalanılan eserlerdir.[89] Ayrıca, E. Chaput'nun yalnız ve İ. H. Akyol ile birlikte hazırladığı kitaplar sadece coğrafya tarihi için değil jeoloji tarihi için de ilk sayılabilecek çalışmalardır.

1915-1940 arasını kapsayan bu kuruluş döneminde coğrafya terimleri sözlüğü ve coğrafya araştırma yöntemleri kitabının yokluğu yanında, yukarıda belirtilen yabancı dillerden kitap çevirisinin istenilen düzeyin altında olması, üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu durum geleceğin Türk Coğrafyasının gidişi hakkında ipucu niteliğindedir. Kurumsallaşma ile eskiye göre hızlı bir gelişme eğrisi görülse, hatta 1933 yılından itibaren kitap ve makale sayılarında belirgin bir artış olsa da, bu gelişimi Erinç'in dediği gibi "devrim" olarak nitelemek biraz

87 **Tablo 3**.

88 **Tablo 3,4,5,6**.

89 **Tablo 6**.

Levent Şahverdi Arşivi

iyimser bir tespit olur.[90] Gerçekten de 1933-1941 arasındaki kısa dönemde 77 kitap ve 183 makale yayınlanmıştır.[91] Ancak modern coğrafyanın ülkeye girmesi ve yerleşmesi konusundaki bazen kişisel bazen de kurumsal olarak gösterilen çabalar diğer dönemlere nazaran dikkate değerdir.

Türkiye'de coğrafyanın örgütlenme girişimleri, dönemin sonunda toplanan *I. Coğrafya Kongresi* ile gerçekleşmiştir. Bu kongre, ülkemizde coğrafya eğitim ve öğretimine, özellikle orta öğretim okullarımızdaki gereksinimlere yön vermek amacıyla dönemin Milli Eğitim bakanı Hasan Ali Yücel'in himayesinde, 6-21 Haziran 1941 tarihinde Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde toplanmıştır. Hasan Ali Yücel kongrede, modern coğrafya biliminin ilke ve yöntemleri ile çalışmalara başlanılmasını, her derecedeki okullarımızda coğrafya öğretiminin realiteye uygun bir şekilde yapılmasını amaç ve hedef olarak göstermiştir. Başka bir sözle, bu tarihi kongre ile coğrafya biliminin, diğer bilimler gibi, çağdaş bir anlayışla gelişmesi, okullarımızda realiteye uygun bir biçimde öğretilmesi ve ülke topraklarının bilim gözü ile incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçlara ulaşmak için, kongre sırasında Türk coğrafyacılarını bir araya toplayan bir kurumun oluşturulması teklif edilmiş ve kongre başkanı Hasan Ali Yücel'in işareti üzerine bu kurumun "Türk Coğrafya Kurumu" olması fikri üzerinde anlaşma sağlanmıştır. Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu gibi, I. Coğrafya Kongresi ile bilim ve kültür hayatımızda *"Türk Coğrafya Kurumu "* doğmuştur (1942). I. Coğrafya Kongresi'nde alınan kararlarda Türkiye'de bilimsel coğrafya çalışmalarının koordinasyonu da sağlanmıştır. Araştırma sonuçlarının yayınlanabildiği bilimsel bir coğrafya dergisinin (Türk Coğrafya Dergisi-1942), çıkarılması, coğrafya terimleri listesinin hazırlanması ve Türkiye Coğrafya Bölgeleri'nin saptanması kongrede sonuçlandırılan diğer kararlardır. Erinç'e göre, I. Coğrafya Kongresi bilimsel bakımdan üstün bir başarı ve Türk Coğrafyasının evriminde en önemli dönüm noktası sayılmalıdır. Bu kısa dönemin önemli bir özelliği de Türk coğrafyacılarının yurt sathında bilimsel araştırmalar yapmaları, uluslararası kongrelerde bildiriler sunarak temsil edilmeleri ve her iki bölümün mensupları lisans öğrencileri için ders kitapları hazırlamalarıdır.[92] Buradan anlaşıldığına göre bu kongre ile coğrafyacılar için yeni bir dönem başlamaktadır. Böylece modern coğrafyanın kuruluşu, 25 yıl gibi kısa bir sürede

90 Bkz. **Tablo 2**.

91 Bkz. **Tablo 2, Grafik 1**.

92 Bkz. Koçman, a.g.m.

Levent Şahverdi Arşivi

okullar, hocalar ve eserler bazında önemli bir noktaya getirilmiştir. Henüz tam olarak Batının seviyesine ulaşılmış olmasa da Batı ile yakın temas kurmuş hocalar yurda dönerek, aradaki açığı kapatmak üzere kendilerine tahsis edilen okullarda göreve başlarlar. Ancak sonrasında devam eden süreçte, ekol oluşturmak ve öğrenciler yetiştirerek – Batıda modern coğrafyanın kurulması döneminde olduğu gibi- hızla ilerlemek pek mümkün olamamıştır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türk Coğrafyasının modernleşme yolundaki ilk adımlarını attığı 1915-1941 arasında kalan dönem kurumsallaşmanın ağır bastığı bir dönem olarak görülür. Burada kurumların ortaya çıkması, değişmesi ya da dönüşmesi yönetim ile doğrudan ilişkilidir. Söz konusu dönemde Osmanlı'nın son yıllarının yenileşme, Batılılaşma çabaları içinde geçtiği görülür. Cumhuriyetin kurulması ile birlikte Atatürk'ün bu konudaki çalışmalara ağırlık vermesi kısa sürede çok büyük ilerlemelerin ortaya çıkmasına neden olur. Atatürk, daha önce de değinildiği gibi devletin gelişimini ve bekasını bilimden alacağı güce bağlamıştır. Bu nedenle de bilimsel faaliyet gösterecek kurumların kurulması ve halkın bilimin önemi konusunda bilgilendirilmesi, eğitilmesi ve teşvik edilmesi üzerinde ısrarla durulmuştur. Aynı zamanda söz konusu dönem, bilimsel devrimler öncesi yaşanan düşünsel altyapının oluşturulması hazırlığıdır. Her ne kadar bu konuların gelişip yaygınlaşması Avrupa'da yüzlerce yıl alsa da Türkiye Cumhuriyeti için *yeni insan* ve *yeni yaşam* heyecanı, baş döndüren gelişmelerin kabulünde önemli bir motivasyon olmuştur. Bu genel çerçevenin coğrafyayı etkilememiş olması mümkün değildir. Üstelik bizzat Atatürk'ün emri ile Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nin ve devamında da coğrafya kurumunun kurulması ihtiyacının dile getirilmiş olması, dönemin gelişen olaylarında devlet yönetiminin ne derece etkin rol aldığını gösterir.

Türkiye'nin genel durumu açısından "Atatürk Dönemi" olarak adlandırılan, ama bilimsel coğrafya açısından *"Modern Türk Coğrafyasının Kuruluşu ve Örgütlenmesi"* süreci olarak tanımlanan bu dönemde, Darülfünun'da coğrafya bölümünün kurulmasıyla, Türkiye'de coğrafya ilk defa kurumsal kimliğine kavuşmuştur. Başlangıçta hem yabancı coğrafyacılar hem de yurtdışında tahsil yapan Türk coğrafyacıların görev aldığı bu bölüm, yüzyılların açığını kapatmak istercesine, hızlı bir çalışma temposuna girmiştir. Fakat ülkenin içinde bulunduğu I. Dünya

Levent Şahverdi Arşivi

Savaşının zor ve sıkıntılı yılları ile arkasından gelen Milli Mücadele döneminde bilimsel anlamda yapılanların sayıca az olacağı malumdur. Yine de bu konuda yapılan araştırmaların azlığı söz konusu dönemlere ait eserlerin henüz incelenmemiş olması genel bir yargıya varmayı engeller. Yayın sayılarının da gösterdiği gibi, bilimsel anlamda Cumhuriyet'in ilanından sonra biraz iyileşme görülmekteyse de, asıl ilerleme üniversite reformunun yapıldığı 1933 ve DTCF Coğrafya bölümünün kurulduğu 1935 yılından sonra dikkati çekmektedir.

Çalışmanın içerdiği 1915-41 zaman dilimi içinde bazı kırılma noktalarının olduğu görülür. Bu tarihler kurumların kurulması ya da değişime uğraması gibi idari mekanizmalarla yakından ilgilidir. 1915, 1923, 1933 ve 1941 hep kurumlarla ilgili tarihlerdir. Modernleşme döneminde Türk Coğrafyasının gelişiminde son derece önemli görülen bir dizi olay kısa süreler içinde cereyan etmiştir. Ancak konu ile ilgili incelemelerin sadece süreğen tarihsel olaylar bağlamında değil ayrı ayrı ele alınıp değerlendirilmesine de ihtiyaç vardır. Örneğin yabancı bilim adamlarının katkıları ayrı bir çalışma alanı olarak iyice analiz edilmelidir. Bu konuda hemen tek sayılabilecek bir çalışma olan Ceylan (2013)'ın eserinde Türk Coğrafyasına katkıda bulunan bilim adamları 3 grup altında incelenir. Birincisi Osmanlı topraklarına gelerek burada bilimsel çalışma yapanlar ki bunlar arasında Banse, Ramsay, Frech, Hoerness, Philippson, Grund ve Cvijic vardır. İkincisi ülkeye okullarda görev almak üzere davet edilen hocalar ve üçüncü grup coğrafyaya yardımcı bilimlerde çalışan meteorolog, botanikçi ya da kartograflardır.[93] Böyle bir sınıflandırma bile sebep sonuç ya da etki tepki gözetilerek yapılması nedeniyle, konuya önemli katkı sağlamıştır. Benzer şekilde kurumların ve Avrupa'ya giden bilim adamlarının rolleri, çeviri eserlerin bilime katkıları ve yeni açılan okullar da tartışmaya açılmalı, bu konularda daha derinlikli incelemeler yapılmalıdır.

Tüm modern bilim geleneğinde olduğu gibi felsefi akımlar ve ekollerin bilim dalları üzerindeki etkileri göz ardı edilmemelidir. Dönem incelemelerinde baskın olan ekollerin ne ifade ettiği, tarihi kanıtlar ışığında ayrıntılı şekilde değerlendirilmelidir. Eski ekollerin belirlenmesi, doğacak olan yeni ekoller için bir ilham kaynağı olacaktır. Bu noktada Faik Sabri Duran gibi Türk Coğrafyasına hizmet etmiş kişiler üzerinde ayrıca çalışılmalıdır. Çünkü bir dönem Fransız bir dönem Alman ekolünden etkilendiği söylenen Osmanlı Coğrafyacılığında, neden 1903'te basılan Blache'nin, bölgesel ekolü temsil eden çalışması, 'Tableau de la Geographie

93 Ceylan, a.g.m., s.312.

Levent Şahverdi Arşivi

France' isimli eserinin veya diğer kuruculardan Ritter'in ve Humbold'un eserlerinin çevrilmediği sorusu hala cevapsızdır. Atatürk Dönemi ile birlikte başlatılan yeni çeviri hareketi, sözü geçen eserlerin çevrilmesi noktasında etkisiz kalmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

(Arda), A. Macid, "Paris Beynelmilel Coğrafya Kongresi", **Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası**, VIII/1, İstanbul 1932, s. 67-82.

Ak, Mahmut, "Osmanlı Coğrafya Çalışmaları", **TALİD**, 2/4, İstanbul 2004, s. 163-211.

Akyol, İ. Hakkı, "Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya ve Jeoloji", **Tanzimat I,** İstanbul 1940, s. 511-571.

Akyol, İ. Hakkı, "Son Yarım Asırda Türkiye'de Coğrafya I: Mutlakiyet Devrinde Coğrafya", **Türk Coğrafya Dergisi**, S 1, Ankara 1943a, s. 3-15.

Akyol, İ. Hakkı, "Son Yarım Asırda Türkiye'de Coğrafya II: Meşrutiyet Devrinde Coğrafya", **Türk Coğrafya Dergisi**, S 2, Ankara1943b, s. 121-136.

Akyol, İ. Hakkı, "Son Yarım Asırda Türkiye'de Coğrafya III: Cumhuriyet Devrinde Coğrafya", **Türk Coğrafya Dergisi**, S 3, Ankara1943c, s. 247-276.

Akyol, İ. Hakkı, "Ölümlerinin Yıl Dönümü Münasebetiyle Müderris Faik Sabri Duran ve Prof. Ernest Chaput", **Türk Coğrafya Dergisi**, 5-6, Ankara1944, s.143-152.

Akyol, İ. Hakkı, **Umumi Coğrafya,** İÜ. Edb. Fak. Coğrafya Enstitüsü Neşriyatı, No: 13, İstanbul1951.

Akyüz, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi**, PegemA Yayıncılık, 10.Baskı, Ankara 2006.

Atatürk, M. Kemal, **Nutuk (Söylev)**, İnkılap Kitapevi, (İlk basım 1927, Tayyare Cemiyeti, Ankara), İstanbul 2009.

Aytaç, Kemal, **Gazi M.Kemal Atatürk Eğitim Politikası Üzerine Konuşmalar**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, N:4, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara1984.

Bediz, Danyal, "XIX. Asırda Türkiye'nin Coğrafya Sahasındaki Büyük Hamlesi ve Milletlerarası Bir Yarışmada Türk Başarısının 90. Yıl Dönümü," **Coğrafya Araştırmaları Dergisi, 1,** 1966, s.20-24.

Bilgin, Turgut, **İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Faaliyeti (1950-1960),** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul1961.

Levent Şahverdi Arşivi

Ceylan, M. Akif, "Türkiye Coğrafyasına Katkıda Bulunan Yabancı Bilim Adamları: H. Louıs Ve W.J. McCallıen," **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,** C 7 S 29, 2014, s.176-191.

Ceylan, M.Akif, "Türkiye Coğrafyasına Katkıda Bulunan Yabancı Bilim Adamları: E. Obst, TH. Lefebvre ve E. Chaput" İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstütüsü, **Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)**, II/1, 2013, s.311-351.

Demir, Remzi, **Osmanlılarda Bilimsel Düşüncenin Yapısı,** Epos Yayınları, Ankara 2014.

Dölen, Emre, **Türkiye Üniversite Tarihi 1, Osmanlı Döneminde Darülfünun 1863-1922**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009.

Erdem, Ali Rıza, "Atatürk'ün Liderliğinde Üniversite Reformu: Yükseköğretim Ve Bilim Tarihimizde Dönüm Noktası," **Belgi (Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi)**, S 4, Yaz/II, 2012, s.376-388.

Erinç, Sırrı, "Coğrafya", **Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Bilim**, s. 51-55. TÜBA Yayınları, Ankara1997.

Erinç, Sırrı, **Elli Yılda Coğrafya,** Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları: 11, Ankara1973.

Erişti, Bahadır, "Yükseköğretim I: 1923-1980", (Edt: M. Sağlam), **Türk Eğitim Tarihi**, s. 203-222, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2007.

Gümüşçü, Osman, "Osmanlılarda Coğrafya Bilimi", **Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji** (Editör: Yavut Unat), s. 593-646, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2010.

Gümüşçü, Osman ve Kodal Tahir, "Milli Mücadeleyi Destekleyen ve Bilinmeyen Bir Coğrafya Eseri:Anadolu," **Erdem**, 52, 2008, s.137-182.

Gümüşçü, Osman, **Coğrafyaya Davet**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014.

Gümüşçü, Osman, "A.Ü.D.T.C.F. Coğrafya Bölümü Tarihçesi", **AÜ. DTCF. Coğrafya Araştırmaları Dergisi**, S 12, 1996, s. 161-177.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, **Darülfünun, Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı I-II**, IRCICA Yayınları, İstanbul 2010a.

_____, **Osmanlılar ve Bilim**, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2010b.

Levent Şahverdi Arşivi

İnan Afet, "D.T.C. Fakültesinin Kuruluş Hazırlıkları" **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, S 1, 1957, s.2-16.

İnönü, Erdal, "Bilimsel Devrim ve Türkiye" **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, V/2, 2004, s. 103-116.

Kahya, Esin ve Topdemir H.Gazi, "Cumhuriyet Döneminde Bilim," **Türkler Ansiklopedisi**, s. 871-894, 17. C, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Kaplan Mehmet, Enginün İnci, Kerman Zeynep, Birinci Necat, Uçman Abdullah, **Atatürk Devri Fikir Hayatı I-II**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara; Demir, 2014. Osmanlılarda Bilimsel Düşüncenin Yapısı, Ankara 1981.

Karabağ, Servet, "Coğrafya Öğretmenlerinin Mesleki Sorumlulukları" **Kuram ve Uygulamada Coğrafya Eğitimi**, Gazi Kitapevi, s. 271-289, (Ed. Servet Karabağ, Salih Şahin), Ankara 2007, s.275.

Katip Çelebi, **Cihannüma**, (Yayına haz. Said Öztürk), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, İstanbul 2010.

Kayan, İlhan, "Türkiye Üniversitelerinde Coğrafya Eğitimi, Amaç, Yeni Hedefler, Sorunlar ve Öneriler", **Ege Coğrafya Dergisi**, 11, s. 7-22. İzmir 2000.

Kazancıgil, Aykut, **Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji**, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2007.

Koçman, Asaf, "Cumhuriyet Döneminde Yüksek Öğretim Kurumlarında Coğrafya Öğretimi ve Sorunları", **Ege Coğrafya Dergisi**, S 10, s. 1-14. İzmir 1999.

Koyre, Alexandre, **Bilim Tarihi Yazıları**, çev. Kurtuluş Dinçer, TÜBİTAK Yayınları 7. Baskı. Ankara 2007.

Kreiser, Klaus, "Batıdan Bilgi Transferinde Üç Örnek Bilim Dalı, Üç Yöntem: Zooloji, Kimya, Coğrafya", **Osmanlılar**, 8. C, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.631-636.

McClellan III, James E., Dorn, Harold, **Dünya Tarihinde Bilim ve Teknoloji**, Akılçelen Kitaplar Bilim Dizisi, Ankara 2007.

Namal, Yücel, Karakök, Tunay, "Atatürk ve Üniversite Reformu (1933), **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi**, C 1, S 1, 2011, s.027-035.http://higheredusci.beun.edu.tr/text.php3?id=1519 adresinden 16.02.2016'da, 14:47'de alındı.

Levent Şahverdi Arşivi

Öz, Mehmet, "Cumhuriyet Döneminde Sosyal Bilimler" **Türkler Ansiklopedisi**, S 895-900, 17. C Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Özer, Ahmet, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Siyasal Kurum ve Düşüncelerde Süreklilik ve Değişim,** Sis Yayıncılık, İstanbul 2000.

Özür, Nazan, "Uluslararası Coğrafya Kongrelerine Bakış: Yerler Konular Katılımcılar," **21-23Mayıs Coğrafyacılar Derneği Uluslararası Kongresi Bildiriler Kitabı**, (Ed. Salih Şahin, Songül Arslan, Alper Uzun, Bilgen Orhan) Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2015, s.33-45.

Trak, Selçuk, **Türkiye Coğrafya Eserleri Genel Bibliyografyası**, DTCF, Coğ. Ens. Neşriyatı, Ankara 1941.

Tunçel, Hakan, Yiğit, Ali vd. **Türkiye Coğrafya Bibliyografyası Kitaplar ve Makaleler,** Bilecik Üniversitesi Yayınları, Bilecik 2010.

Tümertekin, Erol, "Türkiye'de Beşeri Coğrafyanın Gelişmesi", **Türkiye Coğ. ve Sos. Araş**, s. 1-17. İÜ. Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1971.

Tümertekin, Erol, "Beşeri Coğrafya", **Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Bilim 'Sosyal Bilimler-II'**, TÜBA Yayınları, Ankara 2001.

Tümertekin, Erol ve Özgüç, Nazmiye, **Beşeri Coğrafya İnsan, Kültür, Mekan**, Çantay Kitabevi, İstanbul 2002.

Türkay, Cevat, **İstanbul Kütübhanelerinde Osmanlılar Devrine Aid Türkçe-Arabca-Farsça Yazma ve Basma Coğrafya Eserleri Bibliyoğrafyası**, Maarif Vekaleti, Bilim Eserleri Serisi, İstanbul 1958.

Unat, Yavuz (ed), **Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji,** Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2010.

Westfall, Richard S., **Modern Bilimin Oluşumu**, TÜBİTAK yay. (çev.İsmail Hakkı Duru), ilk basım1977 Cambridge) 8. Basım, Ankara 1994.

Yavan, Nuri, "SCI ve SSCI Bağlamında Türkiye'de Coğrafya Biliminin Uluslararası Yayın Performansının Karşılaştırmalı Analizi: 1945-2005", **AÜ. TCAUM, Coğrafi Bilimler Dergisi**, 3/1, s. 27-58. Ankara 2005.

http://dictionary.reference.com/browse/novus-ordo-seclorum

http://www.dtcf.ankara.edu.tr/?page_id=61

http://www.tck.org.tr/kurumsal/tr/kurumsal-yapi/ataturk-ve-turk-cografya-kurumu

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

BORALTAN FACİASI: TÜRK KÖKENLİ SOVYET VATANDAŞI MÜLTECİLERİN SOVYETLER BİRLİĞİ'NE İADESİ (1945)

İsmail KÖSE*

ÖZET

Sovyet Rusya kuruluşundan itibaren dünyaya barış mesajları vermiş, buna karşın idaresindeki halkları baskı ile yönetirken, yakın çevresine Marksizm ihraç etmeye çalışmıştır. II. Dünya Savaşı'nda elde edilen galibiyet Sovyet Rusya'ya Çarlık benzeri yeni yayılmacı politikaları uygulamaya koyma fırsatı sağlamıştır. Bu fırsatı kazanca çevirmek yolunda Sovyet lideri Josef Stalin ve Dışişleri Komiseri V. Mihailoviç Molotov Türk Boğazları'nda egemenlik ve Doğu Avrupa ile Ortadoğu'da etkinlik kurmak için çalışmışlardır. Stalin ve Molotov savaş bittiğinde Türkiye'nin yalnız başına kalmasını istiyordu ve bu dileği Yalta Konferansı'nda (1945) dile getirmişlerdi. İlk başta İngiltere'nin Sovyet taleplerine direnmesi Türkiye'ye yönelik politikada farklı bir yöntem izlenmesine neden olmuştur.

Savaşın son senesi olan 1945 yılı Mart ayında Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e 1925 yılında imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık (Saldırmazlık) Antlaşması'nın süresinin uzatılmayacağı, Haziran ayında ise Kars ve Ardahan'ın iadesi ile Boğazların statüsünün yeniden ele alınması gerektiği bildirildi. Bu esnada yaşanan diğer kriz Savaş başladıktan hemen sonra Türkiye'nin doğu sınırına kaydırılmış Sovyet Ordusu'ndan firar ederek Türkiye'ye sığınmış 243 Türk kökenli Müslüman Sovyet asker ve subayının iadesi sorunuydu. Türkiye söz konusu mültecilerin bir kısmını 1945 yılı Şubat ayında başlayan müttefiklik ilişkileri ve mütekabiliyet esasıyla zorla iade etmeye karar vermiş ve 195 kişi Kars sınırında Sovyet askerlerine teslim edilmiştir. Bu çalışmada, söz konusu iade hadisesiyle ilgili arşiv vesikaları incelenerek Sovyet vatandaşı Türk kökenli Müslüman asker mültecilerin iade süreci ve sonuçları irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Sovyetler, Stalin, İade, Türk Kökenli Müslüman Mülteciler.

* Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, Trabzon, ismailkosetr@ktu.edu.tr

Levent Şahverdi Arşivi

TOURIST PROMOTION AND PROPAGANDA ACTIVITIES IN THE PERIOD OF PRESS-EDITION AND TOURISM GENERAL DIRECTORATE

ABSTRACT

Soon after its foundation, Soviet Russia (SU) had been expressing peace messages to the world whilst it was ruling the country by oppressive policies and trying to export Marxism to periphery. The decisive victory achieved by WWII granted SU a new chance for readmission of Tsarist imperial policies. To turn this opportunity into gain Josef Stalin and Foreign Affairs Commissar V. Mihailoviç Molotov tried to obtain sovereignty in Turkish Straits and dominance on Eastern Europe and the Middle East. Both were working for a lonely Turkey after the war and had declared this wish during Yalta Conference (1945). British opposing to SU demands at the beginning implied Stalin and Molotov to admit a new method for achieving their desires from Turkey.

The year of 1945 which was the last year of the war, Turkey's Ambassador to Moscow Selim Sarper in March was told that the 1925 Friendship and Neutrality Treaty would not be extended and in June of the same year, it was told that SU should have some bases in Turkish Straits and two Turkish cities Kars and Ardahan should be ceded to SU. Meanwhile, another crisis between both countries was readmission of 243 Muslim Soviet soldiers and officers of Turkish origin who had flad to Turkey during Soviet shift of some units to Turkey's eastern borders. Said soldier refugees had settled in Yozgat Refugee Camp until 1945 and after Turkey's declaration of war on Germany and Japan Turkey and SU had become allies so-called on paper. Turkey, decided to surrender those soldier refugees to SU forcibly and 195 of them surrendered to SU soldiers in Kars City's border. In this paper, archival documents related to that case will be examined and the process which Turkish origin refugee soldiers surrendered will be focused on.

Key Words: Soviet Union, Stalin, Readmission, Turkish Origin Muslim Refugees

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Türkiye, II. Dünya Savaşı başladıktan bir buçuk ay sonra, 19 Ekim 1939 tarihinde imzaladığı ittifak antlaşması nedeniyle İngiltere'nin bulunduğu kampta yer alıyordu. Buna rağmen Fransa'nın beklenenden çok daha hızlı bir şekilde çökerek 22 Haziran 1940'da teslim olması, Yunanistan'ı işgal ederek sınırlarına dayanmış Nazi Almanya tehlikesi nedeniyle savaşa katılmama politikası kapsamında 1945 yılı Şubat ayına kadar tarafsız kaldı.[1] Türkiye'nin sembolik de olsa Savaş'a taraf olmasında Yalta Konferansı önemli bir dönüm noktasıdır. Zira, 1945 yılının 4-11 Şubat tarihleri arasında toplanan Yalta Konferansı, II. Dünya Savaşı'nın son yılında müttefik devlet başkanları düzeyindeki ilk buluşmadır. Konferans'ın ilk gün toplantılarında savaş sonrası Almanya, ertesi gün Birleşmiş Milletler (BM) ve Güvenlik Konseyi'nin çalışma usulleri ele alındı ve savaş sonrasında üç büyük gücün birlikte hareket etmesi konusunda uzlaşı sağlanarak, sadece Mihver güçlerine savaş ilan eden devletlerin BM toplantısına çağrılması kararlaştırıldı.[2]

Milletler Cemiyeti'nin yerini alacak daha etkin ve geniş tabanlı uluslararası bir yapı olması planlanan BM'nin kuruluşunun şekilleneceği San Francisco Konferanslarına, sadece Mart ayı başına kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan eden devletlerin davet edilmesine karar verildi. Savaşın başından itibaren beş yıl altı ay sürdürdüğü savaşa dahil olmama politikasından vazgeçmek zorunda kalan Türkiye, 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti. Savaşın son aylarında gerçekleşen bu ilanla fiilen olmasa da kâğıt üzerinde resmen Almanya ve Japonya ile savaşan durumunda, ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği ile de müttefik olunmuştu. Yalta'da Balkan devletleri arasında bir federasyon kurulması ve Türkiye'nin de bu federasyona dahil olması gündeme gelmiş, Stalin ile Molotov, Türkiye'nin böyle bir federasyona katılmasının çok acil olmadığını söyleyerek Türkiye'yi dışarıda bırakmaya çalışmıştı.[3] Konferans

---

1 Fransızların Alman sınırına inşa ettikleri Maginot Savunma Hattı'nın olası bir Alman işgalini engelleyebileceği düşünülüyordu. Bkz. **Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, II. Dünya Savaşı Koleksiyonu** (bundan sonra **ATASE II. DSK** şeklinde kısaltılacaktır), 23/02/1940, Belge No: 1-156-2.

2 Winston S. Churchill, **Triumph and Tragedy, The Second World War VI**, Houghton Mifflin Company, USA, 1981.s. 316-318.

3 **Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers The Conferences at Malta and Yalta 1945**, Government Printing Office, Washington, 1955. s. 876, 881.

Levent Şahverdi Arşivi

toplandığı esnada hükümet güdümlü Sovyet radyo ve gazetelerinde, *"Türkiye'de Alman zaferinin istendiğini"* ima eden haberler yayınlanmaktaydı.[4] Açıkça görüldüğü gibi Stalin ve Molotov savaş sonrası planları için Yalta'da Türkiye'yi yalnızlaştırmaya çalışıyorlardı.

Sovyetlerin bulunduğu Müttefiklerin içinde yer alınmasına karşın, Sovyet lideri Stalin özellikle savaşın son iki yılında Türk Boğazlarında egemenlik paylaşımı ve üs isteklerini sıklaştırmıştı. Stalin'in geleceğe yönelik planları dostane değildi ve bu durum Mart ayında Sovyet Dışişleri Komiseri Molotov tarafından Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e verilen nota ile açığa çıktı. Molotov benzer talepleri savaş başladıktan hemen sonra 1939 yılı Eylül-Ekim aylarında Moskova'ya giden Şükrü Saraçoğlu ile yapılan görüşmelerde de gündeme taşımıştı.[5]

Stalin ve Molotov, Yalta Konferansı görüşmelerinde Türk Boğazlarında egemenlik taleplerini ABD ve İngiltere'ye kabul ettirmeye çalışıp ilk adımı atmış özellikle Churchill, Akdeniz'deki İngiliz çıkarlarını göz önünde tutarak Sovyet taleplerine direnmişti. Bunun üzerine bir sinir harbi uygulamaya konularak Büyükelçi Selim Sarper'e, önce 1925 yılında imzalanan ve en son 7 Kasım 1935 tarihinde 10 yıl temdit edilen Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın artık uzatılmayacağı bildirildi.[6] Haziran ayında ise talepler bir adım ileri taşınarak dostluk antlaşmasının yenilenebilmesi için Kars ve Ardahan'ın Sovyetler'e verilmesi ve Boğazlar'dan üs şartı ileri sürüldü.[7] Böylece Türk-Rus ilişkilerinde Bolşevik Devrim (1917) sonrası başlayan ve 1921 yılında imzalanan Moskova Antlaşması ile resmiyet kazanan, 1925 yılında Paris'te imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması ile karşılıklı güven zeminine oturan barış dönemi 1945 yılına gelindiğinde, 28 yıl sonra yeniden büyük bir krizle karşı karşıya kaldı.

---

4 Mustafa Sıtkı Bilgin ve Steven Morewood, "Turkey's Reliance on Britain: Britisih Political and Diplomatic Support for Turkey aganist Soviet Demands, 1943-47", **Middle Eastern Studies**, C 40, No. 2, Mart 2004. s. 40.

5 Bilgi için bkz. Yaşar Semiz ve Birol Akgün, "Dostluktan Krize: İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türk-Rus İlişkileri", **Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, C 8, Yıl 7, Sayı 14. 2007. s. 239-270.

6 İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C I, TTK Yayınları, Ankara, 1983. s. 265-

7 Süleyman Seydi, **An Outline of 2000 Years of Turkish History**, Ministry of Culture and Tourism, Ankara, 2009. s. 158-159.

Levent Şahverdi Arşivi

Savaşın galibi Sovyetler'den gelen tehditlere karşı denge ve uzlaşı arandığı esnada ilişkilerde ikinci bir kriz patlak verdi. Sovyetler, müttefiklik statüsü kapsamında savaş esnasında Türkiye'ye sığınmış olan Sovyet vatandaşı Türk kökenli asker mültecilerin iadesini talep etmekteydi. Sovyetler'den gelen isteğe karşın çoğunluğu Yozgat'taki mülteci kampında yaşamakta olan ve diğerleri İstanbul ya da Sivas'taki akrabalarının yanında yerleşmiş bulunan asker mülteciler Sovyetler'e iade edildiklerinde öldürülecekleri endişesiyle geri dönmek istemiyorlardı. Savaş süresince sadece Sovyetler'den değil Suriye, Yunanistan, Almanya, Fransa ve ulaşabilen diğer yerlerden sivil ve asker mülteciler Türkiye'ye sığınmıştı.[8] Bu tarihte siyasi mültecilerin statüsünü düzenleyen Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi imzalanmamıştı. Buna karşın mültecilerin durumu siyasi sığınmacı konumu ile uyumluydu ve geri iade edilmeleri için hukuki bir zorunluluk yoktu. Ayrıca, 1864 tarihli Cenevre Sözleşmesi Protokolleri de mülteci asker kişilerin durumu ile ilgili iltica edenlerin lehinde yeni düzenlemeler getirmişti.[9] Aynı tarihte Avrupa'daki kamplarda da Alman Ordusunda savaşmış çok sayıda Türk uyruklu Müslüman esir bulunmaktaydı.

İade meselesi hassas bir konuydu, Türkiye'yi savaş dışı tutmayı başarmış olan İsmet İnönü Sovyetlerle mevcut anlaşmazlıklara bir de mülteci krizinin eklenmesini istemiyordu. Mevcut durum değerlendirilerek Sovyetlere bir jest yapılmasına, mültecilerin müttefiklik ilişkisi içerisinde ve mütekabiliyet ilkesi doğrultusunda iade edilmesine karar verildi. Karar, Selim Sarper'e verilen, Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın süresinin uzatılmayacağını belirten üstü kapalı tehdit yüklü Sovyet notasından bir buçuk ay sonra alındı. Kararın uygulanması en az alınması kadar zordu. Hayatlarından endişe eden mülteciler geri dönmek istemiyor hatta iade durumunda kaçacaklarını söylüyorlardı. Ayrıca, böyle bir uygulamanın kamuoyu tarafından öğrenilmesi de tepkilere neden olacaktı. İadenin gizlilik içinde, tüm emniyet tedbirleri alınarak yapılması gerekiyordu. Bu nedenle iade esnasında ve sonrasında sıkı bir sansür uygulandı. Sansür uygulaması, süreçle ilgili sağlıklı bilgi akışını engelleyerek, daha sonraki yıllarda iade hadisesiyle alakalı çok sayıda sansasyonel, doğruluğu tartışmalı rivayetin

8 Mehmet Vedat Gürbüz, **An Overview of Turkish-American Relations and Impact on Turkish Military, Economy and Democracy**, 1945-1952, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Wisconsin, Madison, 2002. s. 40.

9 Tim Hiller, **Sourcebook on Public International Law**, C I-II, Cavendish Publishing Ltd., London, 1998. s. 671-672.

Levent Şahverdi Arşivi

oluşmasına, yaşanmamış hadiselerin yaşanmış gibi nakledilmesine ve sayıların abartılarak, sanki bir değil birkaç iade hadisesi yaşanmış gibi kaydedilmesine sebebiyet verdi.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü liderliğinde alınan iade kararı Türk tarih geleneğinde bir ilktir. Zira Osmanlı Dönemi'nde de benzer hadiseler yaşanmış fakat Çarlık Rusyası'nın iade talepleri reddedilmişti. 236 yıl önce, 1709 yılında İsveç Kralı XII. Karl (Demirbaş Şarl) Rus Çarı Deli Petro'nun eline düşmemek için Osmanlı Devleti'ne sığınmış ve iade edilmemişti. Yine yaklaşık 100 yıl önce 1848 yılında Osmanlı Devleti'ne sığınan Macar ve Polonyalı mültecilerin iadesi de reddedilmişti. Her iki talep de 1945 yılıyla benzer şekilde Çarlık Rusyası'ndan gelmişti.[10] Mültecilerin Türk kökenli ve Müslüman olması iadeyi zorlaştıran diğer bir etkendir. Lakin İnönü Hükümeti Sovyetler ile sorun istemiyordu, Türkiye dışındaki Türklerin varlığı görmezden geliniyordu ve devlet ricali iadeden yana irade bildirme taraftarıydı. Dönemin arşiv vesikalarındaki ilgi çekici bir saptama bu dönemdeki politikayı açıkça ortaya koymaktadır. Şöyle ki, bakanlıklar, başvekâlet, genelkurmay başkanlığı ve cumhurbaşkanlığı arasındaki yazışmaların hemen tamamında asker ya da sivil Türk kökenli kişiler, Türklükleri yok sayılarak "Rus" ya da "Rus uyruklu" şeklinde kaydedilmiştir.[11]

Sovyet vatandaşı Türk kökenli Müslüman mültecilerin iadesi hukuki olmanın çok ötesinde siyasi bir karardır ve Demokrat Parti (DP) iktidara geldikten sonra Cumhurbaşkanı İnönü'nün tercihi sorgulanarak sert eleştirilere muhatap olmuştur. Uygulamadaki gizlilik ve sansür nedeniyle mültecilerin sayısı, iade şekli ve akıbetleri hakkında çok sayıda bilimsel temelden yoksun yazı kaleme alınarak hadisenin objektif tarih süzgecinden geçirilip akademik formatta değil, siyasi amaçlara hizmet edecek şekilde nakledilmesi tercih edilmiştir.

Bu çalışmanın amacı zikredilen konudaki çelişkili, tutarsız ve karmaşık rivayetleri birincil vesikalar ışığında açıklığa kavuşturmaktır. Çalışmada, konu asker mültecilerin iadesi ile sınırlı tutulup, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Genel Kurmay Başkanlığı ATASE Arşivi, Iğdır ve Yozgat Valilikleri'nin yazışmaları, dönemin gazeteleri ve ilgili ikincil kaynaklar akademik süzgeçten

---

10 Bkz. Enver Ziya Karal, **Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, Ankara: V. C, 7. Baskı, Türk Tarih Kurumu, 2007. s. 214-218; **New York Daily Times,** "Latest Intelligence, Senate", December 13, 1851.

11 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri** (Bundan sonra **"BCA"** şeklinde kısaltılacaktır), 04/11/1941/Fon 0301000 Kutu 100, D. 648, S 5.

Levent Şahverdi Arşivi

geçirilerek, 70 yıl önce yaşanmış iade hadisesi, içinde bulunulan tarih diliminin dayatmış olduğu şartlar göz önünde bulundurulmak suretiyle açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

II. Dünya Savaşı Esnasında Mülteci Hareketleri ve Türkiye'deki Mülteci Kampları

Asker mültecilerin iade kararının daha iyi anlaşılabilmesi için Sovyet politikalarıyla, II. Dünya Savaşı dönemindeki göç ve iltica hareketlerine göz atmak yerinde olacaktır. Kırım Savaşı (1856) sonrasında Batı'daki ilerleyişini zorunlu olarak durdurup Orta Asya'yı işgale yönelen Çarlık Rusyası, Türk Hanlıklarını ortadan kaldırarak bölgede hızlı bir Ruslaştırma politikası uygulamaya başladı. Orta Asya Hanlıkları'nın bir türlü bitmeyen iç çekişmelerinden ve çağın getirmiş olduğu teknolojik yoksunluklarından yararlanan Rusya, I. Dünya Savaşı başladığında Orta Asya ve Karadeniz'in kuzey sahillerindeki Türk topluluklarının yaşadığı toprakların hemen hemen tamamını işgal etmişti.[12] 1917 Devrimi sonrasında Çarların söz konusu politikasını devam ettiren Bolşevikler, Türk topluluklarını Ruslaştırmaya yönelik, asimilasyon temelli, dini inançları özgürce yaşamayı yasaklayan bir yönetim şekli uyguladılar.[13]

Baskı ve Ruslaştırma uygulamaları karşısında Rus işgal bölgesinde kalan Türk toplulukları fırsat buldukça Türkiye'ye iltica etmek için girişimde bulundular. Örneğin, 1931 yılında Kızılçakçak (1961 yılında adı Akyaka olarak değiştirilmiştir) mevkiinde bir grup Türk kökenli mülteci Türkiye'ye sığındı. Mültecileri yakalamaya çalışan Sovyet askerleri sıcak takip yaparak Türk sınırını ihlal etti ve sınırdaki Türk birlikleri ile Sovyet askerleri arasında silahlı çatışma yaşandı. Zikredilen tarihlerde bu tür hadiseler Iğdır ve Kars'ın Kızılçakçak (Akyaka) yerleşimi mevkiinde birkaç kez tekrarlandı. Ardahan mıntıkasındaki çatışmada bir Türk askeri yaşamını yitirdi.[14] Benzer hadiseler kuzeyde Artvin sınırında da

12 Baymirza Hayit, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleri Tarihi**, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 2004. s. 41-267; Nadir Devlet, **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi**, 3. Baskı, TTK Yayını, Ankara, 2014.

13 Bkz. Emel Esin, **Türkistan Seyahatnamesi**, TTK Yayını, Ankara, 1997; Ayrıca bkz. Mustafa Sıtkı Bilgin, "İkinci Dünya Savaşı Sonrası Uzak Şark Türkleri'nin Sovyet Esareti Altına Düşmesi ve Ayaz İshaki'nin Siyasi Mücadelesi", **Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi**, S 216, 2004. s. 12-19; Ronald Wixman, "Sovyetler Birliği'nde 'Etnik Kimlik' Terim ve Konseptler", **Kafkasya Yazıları**, S 7, Güz 1999. s. 27-29.

14 **BCA**, 11/08/1931 /Fon 0301000 Kutu 248, D. 676, S 7.

Levent Şahverdi Arşivi

yaşanıyor, Sovyet sınır birlikleri, sivil veya asker ayrımı yapmadan sınırı aşarak Türkiye'ye iltica etmeye çalışan mültecilerin üzerine ateş ediyordu.[15] Örneğin Arapkir'in güneyinde yaşanan bir hadisede Aras Nehri'ni aşmaya çalışan sivil mülteciler üzerine ateş açılmış, 19 kişi yaralı olmak üzere 38 kişi Türkiye'ye iltica edebilmişti. Bu tarihten üç yıl sonra, 1933 yılında Kars Valiliği üç ay içerisinde, 1.745 kişinin Sovyetler'den kaçarak Türkiye'ye iltica ettiğini bildirdi. Mültecilerin ifadesine göre Ahıska ve Ahılkelek'te yaşamakta olan yarım milyona yakın kişi Türkiye'ye iltica etmek için fırsat beklemekteydi.[16] Türk kökenli mülteciler ya da ihtida ederek Türk ismi alanlardan gerekli şartları taşıyanlar, Bakanlar Kurulu Kararı ve Cumhurbaşkanı'nın onayı ile vatandaşlığa alınmaktaydı.[17] Sınır çatışmalarına rağmen bu dönem Türk-Sovyet ilişkilerinin karşılıklı güven üzerinde temellendiği bir devreye rast gelir. Dolayısıyla sınır sorunlarının çözümü için 1933 yılında müşterek bir komisyon kuruldu.[18]

Sovyetler'in uyguladığı baskıcı politikalar nedeniyle II. Dünya Savaşı öncesinde yaşanana iltica hareketlerinin savaş başladıktan sonra artması beklenebilirdi. Sovyetler Birliği savaş başlamadan bir yıl önce, sınır boyundaki halkların karşılıklı olarak iki ülke topraklarında serbest hareket edebilmelerini sağlayan 1928 tarihli Hudut Sözleşmesi'ni *"sınır halkları artık ait oldukları devlet topraklarına alıştılar"* gerekçesiyle yürürlükten kaldırdı. Buna ek olarak Sovyetler, savaş başladıktan hemen sonra sınır kontrollerini sıkılaştırdılar, Türkiye'yi kendi politikaları doğrultusunda yönlendirebilmek için ve olası bir Türk-Alman işbirliğine karşı sınıra askeri birlikler kaydırdılar. Belirtilen tedbirler sonrasında Sovyet sınırından Türkiye'ye yönelik iltica akını hemen hemen durdu.

Sovyet ordusunun yaklaşık beşte biri Türk kökenli Müslüman askerlerden oluşuyordu ve tüm ordudaki Türk asker rakamı ortalama 1 milyon civarındaydı. Türk kökenli Müslüman askerlerin bir kısmı Sovyet subaylarının kötü muamelesinin de etkisiyle Savaş esnasında Almanya'ya sığınmaktaydı. Sovyetler'in Türkiye sınırına konuşlandırdığı birlikler içinde Türk kökenli asker ve subaylar

15 **BCA**, 06/07/1929 /Fon 0301000 Kutu 247, D. 674, S 14.

16 Çağatay Benhür, **Stalin Dönemi Tür-Rus İlişkileri (1924-1953),** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya, 2008. s. 186.

17 **BCA**, 29/05/1936 /Fon 0301812 Kutu 65, D. 45, S 8; **BCA**, 28/05/1938 /Fon 0301812 Kutu 83, D. 46, S 8.

18 **BCA**, 05/11/1631 /Fon 0301000 Kutu 248, D. 676, S 14.

Levent Şahverdi Arşivi

da bulunuyordu. Bunların kaçabilenleri de Türkiye'ye kaçmaya çalışmaktaydı.[19] Türk kökenli Sovyet vatandaşı asker mültecilerin Türkiye'ye ilticası söz konusu şartlar altında gerçekleşti. Subay ve asker geçişleri hariç, Doğu Sovyet sınırlarındaki durgunluğa rağmen diğer ortak sınırlardan ve komşulardan ya da sınır paylaşılmayan savaşan devletler tabiiyetinden olup savaştan kaçan mülteciler savaş süresince Türkiye'ye sığınmaya devam etti.[20]

Sınırdaki sıkı denetimlere ve birlik kaydırma girişimlerine ek olarak Sovyetler, Türk kökenli subayları casusluk yapmak üzere Türkiye'ye gönderiyorlardı. Bunlardan bir tanesi olan Rus Basın Ataşesi ve İstihbarat Subayı İsmail Ege, Büyükelçi Sergei Vinogradov'un 1942 yılında Türkiye'ye karşı casusluk teklifini reddederek görevinden istifa etmiş ve Türkiye'ye sığınmıştı.[21] Vinogradov savaş başladıktan bir yıl sonra, 1940 yılında Ankara'ya atanmıştı. Ege, iade edilen mülteciler arasında yer almayacaktır.

Savaş süresince Türk kökenli olduğu iddia edilen Sovyet vatandaşlarının casusluk maksadıyla Türkiye'de kullanılmasından vazgeçilmemiştir. Savaşın başında yakalanan Türkçe konuşabilen iki casus 1941 yılında 15 ve 20 yıl ağır hapse mahkûm edildi. Casusluk faaliyetleri o kadar ileri götürüldü ki, İran'ın işgalinden sonra Tahran'da ele geçirilen Kudüs Müftüsü Emin El-Hüseyin'in şoförü casusluk yapmak üzere Türkiye'ye gönderilmiş, şoför yakalanarak sorgulanmıştır. Zikredilen yıllarda Sovyetler, Türk ordusundaki uçak mevcutlarını, birliklerin konuşlanma durumunu, İran'a saldırma niyetini ve en önemlisi orduda varsa Alman askerlerini ve bu askerlerin kıtalarıyla yaka numaralarını öğrenmek istiyordu. Savaş süresince bu tür vakalar devam etmiştir.[22] Söz konusu faaliyetler Sovyetler'in Türkiye ile ilgili niyet ve beklentilerini açıkça ortaya koymaktadır.

Türkiye, sınırında yukarıda bahsedilen gelişmeler yaşanırken, mülteci akını ile baş edebilmek amacıyla bazı yeni uygulamaları yürürlüğe koydu. Savaş başladıktan hemen sonra mültecilerin iskânı için farklı illerde kamplar oluşturuldu ve savaş başladıktan üç yıl sonra Genelkurmay Başkanlığı tarafından 15 Temmuz 1942 tarihinde Türkiye'deki asker mülteci kamplarını ve kamplarda bulunan

19 Bilgin, a.g.m., s. 14.

20 **BCA**, 28/05/1941, Fon 080180102 Kutu 95, D. 45, S 2; **BCA**, 26 Şubat 1938 /Fon 0301000 Kutu 230, D. 546, S 10.

21 **Dünya,** "1942 Yılında Türkiye'ye Sığınan Rus Basın Ataşesi ve Gizli Servis Subayı İsmail Ege'nin Bir Makalesi", 23 Mart 1954.

22 **BCA**, 31/01/1942 /Fon 0301000 Kutu 100, D. 648, S 11; **ATASE II. DSK,** 10/09/1941, Belge No: 1-019-1.

Levent Şahverdi Arşivi

mülteci sayılarını gösteren bir harita ile cetvel hazırlandı. Harita üzerinde Türkiye'deki asker mültecilerin *enterne*[23] edildiği kamplar ve milliyetlerine göre mülteciler farklı renklerle gösterildi. Genelkurmay Başkanlığı'nın hazırladığı harita ve ekindeki cetvel 1942 yılı ortasında Türkiye'de yedi adet asker mülteci kampı bulunduğunu göstermektedir. Kamplar alfabetik sırayla: Adana, Ankara, Erdek, Isparta, Niğde, Sivas ve Yozgat illerinde yer alıyordu. Sivas'taki kamp boştu dolayısıyla harita üzerinde gösterilmemiştir.[24]

Deniz hududu yakınında yer alan tek kamp olan Adana'da sadece İngiliz mülteciler bulunmaktaydı ve bunlar yeşil renkle gösterilmiştir. Adana'daki kampta yedi İngiliz er vardı. *Enterne* edilen askerlerin konulduğu Yozgat ve Ankara'da bulunan iki kamp karmaydı, diğer dört ildekiler karma değildi. Ankara'daki kampta ikisi erbaş iki Alman (harita üzerinde açık mavi); üç subay, altı erbaş olmak üzere dokuz Fransız (sarı); altı subay, yedi erbaş, 15 er olmak üzere 28 İtalyan (mor); altı subay, bir erbaş, bir er olmak üzere sekiz Rus (kahverengi); bir İngiliz subay (yeşil); 12 subay, sekiz erbaş, sekiz er olmak üzere 28 Amerikan (koyu mavi); 105 subay iki er Yunan (turuncu) askeri mülteci bulunmaktaydı. 1942 yılı Temmuz ayında Kampın mevcudu 76 idi.[25]

Diğer karma kamp olan Yozgat'ta; bir er, 10 askeri memur olmak üzere toplam 11 Alman; bir erbaş, bir er olmak üzere toplam iki Fransız; bir erbaş, iki er toplam üç İtalyan; 13 subay, 103 er, bir askeri memur Türk kökenliler dahil toplam 117 Rus; bir erbaş, 11 er toplam 12 Bulgar; bir İngiliz er ve bir İspanyol er bulunmaktaydı. Türk kökenli Sovyet vatandaşı askerler dahil en çok Rus bulunan kamp Yozgat'taydı. 1942 yılı Temmuz ayında tüm Türkiye'de bulunan kamplardaki toplam Rus asker mülteci sayısı 125 idi ve bunların sekizi Ankara'da kalan 117 kişi Yozgat'taki kampta tutulmaktaydı. Kampın mevcudu 147 idi.[26]

---

23 Fransızca asıllı askeri bir deyim olan *"enterne"* kelimesinin Türkçe karşılığı "gözaltına almak" "etkisizleştirmek" "denetim altında tutmak" şeklinde ifade edilebilir. Söz konusu kullanımlar yapılan işleme göre değişmekte ve işlemi tek kelimeyle ifade edilebilecek tam Türkçe karşılık bulunmamaktadır. Dönemin askeri vesikalarında da kelimenin orijinali tercih edildiğinden bu çalışmada yabancı kökenli bir kelime olmasına karşın, çalışılan alanla ilgili teknik bir terim olması ve konu bütünlüğünü muhafaza edilebilmesi keyfiyeti de göz önünde bulundurularak tam anlamı karşılamayan Türkçe karşılıkların değil teknik bir terim olan *"enterne"* sözcüğünün kullanılması tercih edilmiştir. Bkz. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bati&arama=kelime&gu-id=TDK.BATI.575a83003b1758.94903790 (10.06.2016).

24 **ATASE II. DSK,** 15/07/1942, Belge No: 1-031-1.

25 **ATASE II. DSK,** 15/07/1942, Belge No: 1-031-1; Belge No: 1-032-2.

26 **ATASE II. DSK,** 15/07/1942, Belge No: 1-031-1; Belge No: 1-032-2.

Levent Şahverdi Arşivi

Karma olmayan Bandırma İline bağlı Erdek'teki kampta 11 subay, 166 erbaş, 72 er olmak üzere toplam 249 Fransız mülteci askeri bulunmaktaydı. Isparta'daki kampta da üç subay, 32 erbaş, 63 er ve üç askeri memur toplam 101 Fransız askeri vardı. Sivas'taki kamp boştu, Niğde'deki kampta 105 subay ve iki er, toplam 107 Yunan asker mülteci bulunmaktaydı.[27] Harita üzerindeki işaretleme ve notlardan bu kampın 1942 Temmuz ayından önce tamamen boşaltıldığı anlaşılmaktadır. Niğde kampındaki Yunan mültecilerin başka bir kampa nakledilmemiş olması mültecilerin Yunanistan'a geri iade edildiklerini göstermektedir. Niğde dahil dört kampın hiçbirinde farklı tabiiyetten mülteci asker yoktu. Savaşın ilk üç yılında Türkiye'deki kamplarda toplam 161 subay, 225 erbaş, 288 er, 14 askeri memur olmak üzere toplam 688 mülteci asker vardı. Elbette bu rakam savaşın ilerleyen yıllarında değişmiş, kamplardaki mevcutlar artmıştır.

ATASE arşivlerinde 1942 yılı sonrasına ait kamp mevcutlarını gösteren harita ya da cetvel yoktur. Bu nedenle 1945 yılındaki mevcutları ve tabiiyet dağılımlarını askeri kaynaklardan yararlanarak tespit etmek ya da doğrulamak olası değildir. Buna karşın, 1942 yılı Temmuz ayındaki durumu gösteren harita ve cetveldeki rakamlardan hareketle, Aras Nehri'ni geçerek Türkiye'ye iltica eden Sovyet vatandaşı asker mültecilerin bir kısmının 1942 yılından sonra Türkiye'ye sığındığını ve Sovyet kökenli mültecilerin 1942 yılından sonra Yozgat'taki kampta bir araya toplandığını saptamak olasıdır.

Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlanan harita ile ekindeki cetvelin de açıkça gösterdiği gibi *enterne* kamplarının özellikle İç Anadolu'daki illerde oluşturulması tercih edilmiştir. Böylece asker mültecilerin güvenliklerinin sağlanması amaçlanmıştı. Asker mülteciler kampın bulunduğu şehir merkezine gidebiliyordu, fakat kampın bulunduğu meskûn şehremaneti sınırlarından izinsiz çıkılması yasaktı.[28]

Savaşan devletler tabiiyetindeki mülteci askerlerin *enterne* ve kamplardaki iaşe-ibate işlemleri 1939 yılında yürürlüğe konulan düzenlemelere göre yapılıyordu. Fakat zikredilen düzenlemelerin, sayıları gün geçtikçe artan asker mültecilere yönelik ihtiyaçları karşılamakta yetersiz kalması üzerine 1942 yılında, asker mültecilere ait 13559 sayılı talimata ilave "*Yabancı Ordu Mensuplarından Türkiye'ye İltica Edenler Hakkında (13559) Sayılı Talimata Ek"* adlı yeni bir talimat yayınlandı. Yeni talimata göre; Türkiye'ye iltica eden savaşan yabancı

27 **ATASE II. DSK**, 15/07/1942, Belge No: 1-031-1; Belge No: 1-032-2.

28 **BCA**, 02/08/1942 /Fon 0301000 Kutu 55, D. 367, S 12.

Levent Şahverdi Arşivi

ordu mensupları asker olduklarını ispat etmek zorundaydılar. Asker mülteciler münferit giriş yapmışsa ilk olarak daha önce tespit edilmiş olan kontrol noktalarına gönderilerek öncelikle durumları kontrol edilecekti. Mültecilerin sayısı fazla ya da toplu iltica durumu söz konusuysa kontroller kamplarda yapılacaktı. Asker mülteciler arasında casuslar da olabilmekteydi ve bazen asker mülteciler sivil kıyafetle yurda giriş yapıyordu. Belirtilen nedenle ilk kontroller önemliydi. Kontrollerden sonra asker olduğu tespit edilenler kamplara sevk olunarak *enterne* edilecekti.[29]

Savaşan ülkelerin asker mültecilerinin *enterne* edilmesi şartına karşın sivil mülteciler mülki amirliklere teslim edilecekti. Savaşan devlet tabiiyetinde olmayan asker mültecilerden durumlarında sakınca görülmeyenlerin yurtta serbest dolaşmalarına müsaade edilecekti. Yabancı bir devlette harp esiri iken Türkiye'ye kaçarak sığınanlar, gerekli kontrollerden sonra 1907 tarihli Lahey Sözleşmesi'nin 13. Maddesi kapsamında Türkiye'den ayrılmak üzere serbest bırakılacaktı. Bu kişilerin tabiiyetinde bulundukları devlet temsilcilikleriyle iletişime geçmeleri serbestti. Söz konusu mülteciler kaçtıkları ülkeye geri iade edilmeyecekti. Çatışmalar esnasında mecburen Türkiye'ye sığınan ya da araçları (uçak, gemi vb.) arızalandığı için Türkiye topraklarına ayak basan asker mülteciler ve beraberlerindeki harp araçları da *enterne* edilecekti.[30] Türkiye savaşta taraf olmadığı için *enterne* işlemi zorunlu bir uygulama değildi ve asker mülteciler *enterne* edilmeyi reddederlerse ülkelerine geri iade ediliyorlardı.

Talimatnamenin son maddesi mülteci kamplarının idaresiyle ilgilidir. Buna göre: Mülteci kampları Genelkurmay Başkanlığı, ilgili bakanlıklar ve Milli Savunma Bakanlığı'nın görüşü alınarak kurulacaktı. Birbirine düşman milletlerin asker mültecileri farklı kamplarda tutulacak, kampların sevk ve idaresi ve mültecilerin iade ve sınır dışı edilme işlemlerinden Milli Savunma Bakanlığı, güvenlik ve intizamdan Genelkurmay Başkanlığı sorumlu olacaktı.[31]

Türkiye II. Dünya Savaşı'nın son aylarına kadar tarafsız olduğu için çok sayıda farklı devletin tabiiyetinde bulunan asker ve sivil kişiler Türkiye'ye sığınmıştır. Sığınmacı asker ve subaylar arasında Yunanlılar bile bulunuyordu ve tüm

---

29 **ATASE II. DSK,** 16/03/1942, Belge No: 1-034-1; **ATASE II. DSK,** Belge No: 1-036-1; **ATASE II. DSK**, Belge No: 1-043-1.

30 **BCA**, 28/04/1942 /Fon 0301000 Kutu 55, D. 367, S 2.

31 **BCA**, 28/04/1942 /Fon 0301000 Kutu 55, D. 367, S 2; Ahmet Emin Yaman, "II. Dünya Savaşında Türkiye'de Asker Mülteciler ve Gözaltı Kampları (1941-1942)", **Tarih Araştırmaları Dergisi,** C XXI, S 33, 2003. s. 153-155.

Levent Şahverdi Arşivi

asker kişi statüsündeki mültecilere 4101 Numaralı Kanun kapsamında uluslararası kurallara uygun miktarda maaş ödenmekte, iaşeleri karşılanmaktaydı. Savaşın başında Türkiye'ye sığınan asker mülteciler ağırlıklı olarak Fransız, Alman, İtalyan, Rus, Irak ve Yunanlılardan oluşmaktaydı.[32] 1942 yılında yayınlanan ek talimatnameyle sivil mülteci ya da göçmenlerin iaşe ve iskânlarının karşılanması usulleri de belirlenmiştir. Talimatın 2. Maddesinde Türk kökenli mültecilerin de aynı haklardan yararlanacağı belirtilmiştir.[33]

Asker mülteciler 4101 Numaralı Kanun'un 6. Maddesi hükmünce Türk Ordusu Hizmet Kanununa tabi idiler ve 13559 sayılı talimatın 24. Maddesi gereğince tabiiyetinde bulundukları ülkelerin Türkiye'deki sefaret ya da benzer temsilcilikleri ile doğrudan temasları yasaktı.[34] Nitekim yabancı sefaret mensuplarının da tabiiyetlerindeki asker mültecilerle doğrudan temasına izin verilmiyordu. Kampa gelen asker mülteciler Türkiye'de kalabilmek için *enterne* kâğıdını imzalamak zorundaydılar. Kamplardan kaçan askerler genellikle Yozgat Kampı'na sevk ediliyordu ve enteresan şekilde kamptan kaçmak isteyen Fransız ve Yunan asker mültecilerin Almanya Büyükelçiliği'nden yardım talep ettikleri hadiseler de yaşanıyordu.[35] Tarafsız olduğu için Türkiye'ye mecburi sığınmalar da sık sık meydana geliyordu. Örneğin 1942 yılı Haziran ayında Romanya'dan bombardımandan dönen dört Amerikan B24 C tipi savaş uçağı düşmanları tarafından takip edilmiş ve uçakların bir tanesi yakıtı bitmek üzere olduğu için Arifiye'ye inmek zorunda kalmıştı. Savaş uçağı ve yedi kişilik mürettebatı uluslararası teamüllere uygun şekilde *enterne* edilerek muhafaza altına alınmıştır.[36]

Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlanan harita ve cetvellerden anlaşıldığı kadarıyla farklı devletlerin tabiiyetindeki asker kişiler ve Sovyetler Birliği'nden kaçarak Türkiye'ye sığınan Türk kökenli Müslüman mültecilerin hemen hepsi *enterne* edilerek Ankara ve Yozgat'taki kampa yerleştirilmekteydi.[37] Türk mültecilerin büyük kısmı Iğdır-Ermenistan sınırını belirleyen Aras

---

32 **BCA**, 28/05/1941 /Fon 080180102 Kutu 95, D. 45, S 2; **BCA**, 15/05/1942 /Fon 301000 Kutu 55, D. 367, S 4.

33 **BCA**, 18/06/1942 /Fon 080180102 Kutu 102, D. 45, S 7.

34 **ATASE II. DSK,** 04/06/1942, Belge No: 1-021-1.

35 **BCA**, 29/05/1942 /Fon 0301000 Kutu 55, D. 367, S 5; **BCA**, 03/07/1944 /Fon 301000 Kutu 55, D. 368, S 15.

36 **BCA**, 12/06/1942 /Fon 030100 Kutu 61, D. 410, S 9; **BCA**, 13/11/1941 /Fon 0301000 Kutu 55, D. 366. S 53.

37 **Ayın Tarihi,** 02 Temmuz 1951.

Levent Şahverdi Arşivi

Nehrinden geçerek Alican, Boralan (Boraltan) Sınır Kapısı'ndan ve bazen de Tiknis (Kalkankale) Hudut Kapısından Türkiye'ye girmekteydiler. Örneğin, 7 Temmuz 1942 tarihinde Cevat Esat adlı Sovyet vatandaşı er Leninakan'da (Gümrü) bulunan 61. Sovyet Tümeninden kaçarak Tiknis bölgesindeki huduttan Türkiye'ye iltica etmişti. Bu vakadan dört gün önce de aynı tümenden İvan adlı bir Sovyet vatandaşı Rus er aynı huduttan Türkiye'ye iltica etmişti.[38] Bu tür hadiseler sık sık yaşanmaktaydı.

Tek giriş noktası doğudaki kara sınırları değildi. Zikredilen sınırlara ek olarak asker ve sivil mülteciler Karadeniz, Akdeniz ve Ege'den geçmek suretiyle de Türkiye'ye sığınmaktaydılar. Almanya, Sovyetler Birliği'ne savaş ilan ettikten dört gün sonra, 1941 yılı Haziran ayında Sovyet tabiiyetinden beş sivil ile iki asker mülteci bir römorkör vasıtasıyla Kefken Limanı'na ve aynı yılın Aralık ayında 17 asker motorbotla İnebolu'ya gelerek Türkiye'ye sığınmıştır. Mülteciler, Genelkurmay Başkanlığı'nın emri ile *enterne* edildiler.[39] 1942 yılı Temmuz ayı başında ise Sovyet tabiiyetinden 17 er ve subay iki kürekli sandalla İnebolu sahiline çıkmış, iltica etmek niyetinde olmadıkları için *enterne* edilmeyerek geri dönüş ihtiyaçları karşılanarak Sovyetler'e geri gönderilmiştir. Esaretten kaçanlar dahil mülteciler kesinlikle düşman devletlere iade edilmiyorlardı.[40] Söz konusu tarafsız ve beynelmilel hukuk ilkeleri doğrultusundaki uygulama neticesinde 1945 yılına kadar Türkiye'ye sığınmış olan asker ya da sivil mültecilerin tabiiyetinde bulundukları devletlerden kaynaklanan önemli bir sorun yaşanmadı.

Sovyetler Birliği de 1945 yılına kadar Türkiye'ye sığınmış olan asker mülteci vatandaşları için resmi olarak girişimde bulunmadı. Türkiye'nin 23 Şubat 1945 tarihinde savaşa katılma zorunluğunun ortaya çıkması, zafer kazanmış Sovyet lideri Stalin ile Molotov'un savaş sonrasına ait planları ve Türkiye'ye yönelik talepleri kaçınılmaz olarak asker mülteci sorununu da gündeme taşıdı.

Müttefiklerin Mihver'e karşı zafer kazanacağının kesinleştiği esnada Türkiye'de Sovyet karşıtı 23 Turancının yargılanması tamamlandı ve "ırkçı" suçlamasıyla 10 kişi mahkûm edildi. Mahkeme, aslen Başkurt olan Zeki Velidi Togan'a 10, Nihal Atsız'a 6.5 ve Reha Oğuz'a 6 sene mahkumiyet verdi.[41] Sov-

38 **ATASE II. DSK,** 11/07/1942, Belge No: 1-023-3; **ATASE II. DSK,** 11/07/1942, Belge No: 1-023-7.

39 **BCA**, 22/09/1943 /Fon 301000 Kutu 55, D. 367, S 28.

40 **ATASE II. DSK,** 13/07/1942, Belge No: 1-023-4; **ATASE II. DSK,** 11/07/1942, Belge No: 1-023-5.

41 **Cumhuriyet,** "Irkçıların Davası Bitti", 30 Mart 1945. s. 1, 3.

Levent Şahverdi Arşivi

yet karşıtı oldukları bilinen Turancıların hapsedilmesiyle Sovyetlerle ilişkilerin yumuşatılabileceği ümit ediliyordu. Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Almanya'nın 8 Mayıstaki kesin mağlubiyetinden birkaç gün sonra TBMM'de yaptığı konuşmada *"cihan harbinin pek çok parlak sayfalarını Sovyetler yazmıştır ve yazılan her sayfada daima Stalin'in diri yüzü görülmektedir"* diyerek 19 Mart notasına rağmen Sovyetlere sıcak mesajlar vermeyi tercih edecektir.[42] Oysa Moskova'daki beklenti ve planlar Ankara'dakinden çok farklıydı. Bu durum daha sonraki aylarda anlaşılacaktır.

Mültecilerin iade dilmesinden beş gün önce, Potsdam Konferansı sona ermiştir ve Sovyetler Boğazlarla ilgili taleplerini bu Konferans'ta da tekrarlamışlardır. Konferans başından itibaren Boğazlar'a ve Türkiye'ye yönelik planlarına destek arayan Stalin ile Molotov ikilisi, ABD ve İngiltere Devlet Başkanlarının 1 Ağustos'taki son toplantısında, Montrö Sözleşmesi'nin tadilini değil tamamen iptal edilerek Boğazların Türkiye ile Rusya arasında ortak kontrol edilmesi isteğini ileri sürmüştür.[43]

Stalin'in itirazına rağmen Konferans'ın kapanış tebliğinde Türk Boğazları ile ilgili herhangi bir görüş yer almamıştır. Boğazlar; Ruhr Havzası, Uluslararası iç suyolları, Avrupa İçi Taşımacılık Konferansı, Müttefik Kontrol Kurulu askeri komutanlara direktifler ve Doğu Avrupa'daki Müttefik mülkleri ile birlikte açıklama yapılmadan Konferans protokolüne konulmuştur.[44] Protokolde yer alan maddeler açıklanmadığı için tebliğ Türkiye'de memnuniyetle karşılanmıştır. Zira tebliğde Boğazlar ya da Türkiye ile ilgili başka bir konunun yer almaması bu konuda herhangi bir karar alınamadığını göstermiştir.[45] Açıkça görüldüğü gibi, mülteci subayların iadesine yönelik karar Ankara'daki beklentinin aksine Stalin'in Türkiye'ye yönelik politikasının yumuşamasını sağlayamamıştır.

---

42 **TBMM Tutanak Dergisi,** 11 Mayıs 1945. C 17, D. VII, s. 45.

43 **Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, The Conference of Berlin (The Potsdam Conference) 1945,** C II, Government Printing Office, Washington, 1960. s. 1600. Yalta ve Potsdam Konferansları'ndaki Sovyet istekleri için bkz. Süleyman Seydi, **The Turkish Straits and the Great Powers: From the Montreux Convention to the Early Cold War, 1936-1947,** Isıs Press, İstanbul, 2003; Ayrıca bkz. İsmail Köse, "Yalta ve Potsdam Konferansları: Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazlarında Egemenlik Paylaşım Talepleri", Karadeniz İncelemeleri Dergisi, S 19, Güz, 2015, s. 241-276.

44 **Foreign Relations of the United States, a.g.e.,** s. 527, 606, 1444, 1497, 1499.

45 **Cumhuriyet,** "Konferansın Kararları", 3 Ağustos 1945. s. 1; Yavuz Abadan, "Postdam Kararları", **Cumhuriyet,** 5 Ağustos 1945. s. 1, 3.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'deki Sovyet Vatandaşı Mültecilerin İadesi

Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya savaş ilanından yaklaşık bir ay sonra, Moskova Büyükelçisi Selim Sarper Türkiye ziyareti öncesinde diplomatik teamüller çerçevesinde 19 Mart'ta Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov ile görüştü. Molotov, görüşme esnasında Sarper'e 1925 senesinde imzalanan ve en son 1935 yılı Kasım ayında 10 yıllığına uzatılan Türkiye-Sovyetler Birliği Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın artık yenilenmeyeceğini bildirdi.[46] Molotov'un tehdit ifadeleriyle yüklü mesajının ardından Türkiye'ye gelen Sarper, iki ülke ilişkilerinin düzeltilebilmesi amacıyla Sovyetler'in Ankara Büyükelçisi Vinogradov ile bir dizi görüşme gerçekleştirdi. Bu esnada Dışişleri Bakanı Hasan Saka ve Bakanlık Genel Sekreter Vekili Feridun Cemal Erkin BM görüşmeleri için San Francisco'ya gitmişlerdi. Savaş sonrası dönemin şekillenmesi görüşmelerinin neden olduğu yoğunlukta Genel Sekreter Cevat Açıkalın da Ankara'da çok az süre ikamet edebildiği için Sovyet Büyükelçisi'yle görüşmeler Sarper tarafından gerçekleştirilmekteydi. Sovyet vatandaşı Türk kökenli asker mültecilerin iade talebi bu görüşmeler esnasında gündeme geldi. F. Cemal Erkin, Sarper'in tutmuş olduğu görüşme tutanaklarından naklen, "*görüşmeler esnasında Vinogradov'un önce 1942 yılında Von Papen'e suikast düzenlemeye çalıştıkları için 20 yıl hapse mahkûm edilen iki Sovyet vatandaşının serbest bırakılmasını istediğini*" söylemektedir. İki mahkûmun serbest bırakılmasının ardından Vinogradov, Türkiye'ye sığınmış olan Sovyet vatandaşı mültecilerin iadesini gündeme getirmiştir.[47]

Vinogradov vasıtasıyla Sovyetler'den gelen talep üzerine Dışişleri Bakanlığı'ndan Başbakanlığa yazılan 21 Mayıs 1945 tarihli tezkereyle Almanya ve Japonya'ya savaş ilanından sonra Türkiye'nin müttefiki devletler tebaasından Türkiye'ye sığınmış olan asker mültecilerin iadesinin mütekabiliyet kuralları çerçevesinde gerçekleştirilmesinin uygun olacağı bildirildi.[48] Bu esnada savaş sonrasına yönelik Sovyet talepleri ortaya çıkmaya başlamıştı ve Ankara'da Türkiye'nin egemenlik haklarını hiçe sayan dayatmacı Sovyet istekleri karşısında tedirginlik vardı. Dolayısıyla Dışişleri Bakanlığı'nın tezkeresi bekletilmeden aynı gün ivedi olarak Bakanlar Kurulu'nda görüşüldü.

---

46 Soysal, **a.g.e.**, s. 264-267.

47 Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl,** C I, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987, s. 149.

48 **BCA**, 30/07/1945 /Fon 0301000 Kutu 117, D. 815, S 20.

Levent Şahverdi Arşivi

Dışişleri Bakanlığı'nın tezkeresi ve ilgili Bakanlar Kurulu karına ait vesika, *"iade kararı İsmet İnönü tarafından Dışişleri Bakanlığı haberdar edilmeden alınmıştır"* şeklindeki savların temelsiz olduğunu göstermektedir. Bakanlar Kurulu Kararı: *"Almanya veya Japonya veya her ikisi ile harp halinde olan Devletler uyruğundan [tabiiyetinden] memleketimizde bulunan mültecilerin, yalnız askerlik hizmetlerine mensup olanlarının, mütekabiliyet esası çerçevesinde iade edilmeleri, Dışişleri Bakanlığı'nın 10647/102 Sayılı yazısı üzerine Bakanlar Kurulu tarafından 21/05/1945 tarihinde kararlaştırılmıştır"* şeklindedir.[49]

Bakanlar Kurulu Kararında iki nokta dikkat çekmektedir. İsmi zikredilmemekle birlikte kararla Türkiye'de bulunan Sovyet vatandaşı mültecilerin de iade edilmesi planlanmaktaydı. Zira Mayıs ayında Sovyetler Japonya'ya savaş ilan etmemişlerdi ve bu nedenle kararda "Almanya veya Japonya" ifadesi kullanılarak üstü kapalı şekilde Sovyetler'e iadenin önü açılmıştır. İkinci önemli husus sadece asker kişilerin iade edilecek olması ve bunun mütekabiliyet ilkesi çerçevesinde yapılmasının kararlaştırılmasıdır. Oysa Türkiye'den Sovyetler'e sığınan asker mültecilerin sayısının, Türkiye'deki Sovyet asker mültecilerin sayısından mukayese edilemeyecek kadar az olduğu bilinmektedir. Böyle bir durumda kantitatif bir dengeden, mültecileri bekleyen akıbet nedeniyle de hukuki mütekabiliyet ilkesinden bahsetmek mümkün değildir. Karar, hukuki bir zorunlulukla alınmamıştır ve aynı zamanda mütekabiliyet ilkesinden de yoksundur. Ayrıca uygulamada mütekabiliyetin nasıl yapılacağı da belirtilmemiştir. Mülteciler sınırda aynı anda mı değiştirilecektir, yoksa önce Sovyetler'deki Türk vatandaşı asker mülteciler iade edilecek ve sonra Türkiye'deki Sovyet vatandaşı olanlar mı geri verilecekti belirsizdir.

Erişilebilen vesika ve bilgilerle, iade kararında Sovyetlerle gergin olan ilişkilerin ve Mart ayında Selim Sarper'e verilen üstü kapalı tehdit notasının ne derece etkili olduğunu tam olarak saptamak olanaksızdır. Buna karşın, iadenin toplumda yaratacağı tepki göz önüne alınarak kararın gizlilik içinde uygulanması tercih edilmiştir. Derecesi saptanamasa da toprak talebi ve Boğazlar'da egemenlik isteyen tehditler hukuki ve insani hiçbir meşrulaştırıcı temeli ya da gerekçesi bulunmayan iade kararında etkili olmuştur. Zira Sovyetler herhangi bir iade yapmadan ve mütekabiliyet dikkate alınmadan 195 asker mülteci Tiknis (Kalkankale) Sınır Kapısında teslim edilerek ölüme gönderilecektir.[50]

---

49 **BCA**, 321/05/1945 /Fon 0301812 Kutu 108, D. 29, S 16.

50 **TBMM Tutanak Dergisi,** 18 Temmuz 1951, Dönem, IX, C 9. s. 204.

Levent Şahverdi Arşivi

Bakanlar Kurulu Kararının hemen ardından Sovyetler'in Ankara Büyükelçiliği ile gerçekleştirilen bir nota teatisiyle asker sığınmacıların karşılıklı olarak iade edilmesi kararı resmileştirildi. Bakanlar Kurulu'nun 21 Mayıs 1945 tarih ve 3/2563 sayılı kararında belirtilen rakama göre Türkiye'de Sovyet vatandaşı 243 mülteci mevcuttu. Mültecilerden iki kişi İstanbul'da, diğer 241 kişi ise Yozgat'taki kampta barınmaktaydı.[51] İstanbul'da asker mülteci kampı bulunmadığı için burada yaşayanlar akrabalarının yanında ikamet ediyordu.

İadesi planlanan mültecilerin sayısı konusunda belirsizlik vardır zira 1951 yılında Demokrat Partili Adalet Bakanı Rükneddin Nasuhioğlu, Tekirdağ Milletvekili Şevket Mocan'ın soru önergesine verdiği yanıtta; Türkiye'de bulunan Sovyet vatandaşı mülteci sayısının 237 olduğunu söylemiştir.[52] Mocan, soru önergesini ilk olarak TBMM'nin 11 Temmuz Çarşamba günkü oturumunda vermiş ve daha sonra 13 Temmuz'daki oturumda tekrarlamıştır. Önergenin verilmesinden 18 Temmuz'a kadar geçen sürede Adalet Bakanı konuyla ilgili tahkikat yapmış olmalıdır.[53] Buna rağmen Adalet Bakanı'nın verdiği rakam ile Bakanlar Kurulu'nun 3/2563 sayılı kararındaki rakam arasında uyum yoktur. Zikredilen nedenlerle iade edilen mülteci sayıları ile ilgili daha sonraki yıllarda birbiri ile hiçbir şekilde uyuşmayan çelişkili rakamlar ortaya atılacaktır.

Türkiye'deki asker mültecilerin sayısı dikkate alındığında Bakanlar Kurulu'nun mütekabiliyet ilkesi doğrultusunda gerçekleştirmeyi kabul ettiği iadenin de sorgulanması gerekir. Nitekim, yine Adalet Bakanı'nın TBMM'de ifade ettiği bilgiler, Türkiye'den Sovyetlere sığınan asker mültecilerin sayısının iki er bir subay olmak üzere toplam üç kişi olduğunu göstermektedir.[54] Bu saptama önemlidir çünkü daha önce de söylendiği gibi iade edilecek ve geri alınacak mülteci askerlerin rakamları arasında hiçbir şekilde karşılıklılığı haklı çıkartabilecek uyum yoktur.

Ayrıca, mülteci askerler Türkiye'ye kaçarak sığınmışlardı ve siyasi mülteci statüsünde olmaları gerekiyordu. Her ne kadar *enterne* edilerek Yozgat'taki kampa konulmuş olsalar da, *enterne* edilen asker kişi kapsamına uçağı bozulduğu, yakıtı bittiği, savaşırken zorda kalarak ya da yolunu kaybettiği için mec-

51 **BCA**, 30/07/1945 /Fon 0301000 Kutu 117, D. 815, S 20.

52 **TBMM Tutanak Dergisi,** 18 Temmuz 1951, Dönem, IX, C 9. s. 204.

53 **TBMM Tutanak Dergisi,** 13 Temmuz 1951, Dönem, IX, C 9. s. 123; **TBMM Tutanak Dergisi,** 11 Temmuz 1951, Dönem, IX, C 9. s. 116.

54 **TBMM Tutanak Dergisi,** 18 Temmuz 1951, Dönem, IX, C 9. s. 204.

Levent Şahverdi Arşivi

buren tarafsız bir devlet topraklarına girmek durumunda kalan muharip asker kişiler giriyordu. Bu kişiler ilk fırsatta gönüllülük ilkesi doğrultusunda kendi ülkelerine iade edilebilirlerdi. Dolayısıyla kaçarak başka bir ülke topraklarına giren ve geri dönmek istemeyen asker kişiler *enterne* edilse bile gönüllü değillerse iade edilmeyerek siyasi mülteci kapsamında değerlendirilmeliydiler. Savaş başladığında değiştirilen mülteci kanunu ve 1942 yılındaki ek talimatnamenin asker mültecilerin şekil ve mahiyetini tespit eden maddesinde, tabiiyetinde bulunduğu devletten kaçan askerlerin durumu şöyle tanımlanmıştır: *"Yabancı bir ordunun fiili tazyiki olmadan mensup olduğu ordudan firar edip hudutlarımıza iltica edenler [askerler]. Bunların memleket dahilinde kalmaları mahzurlu olmadığı takdirde serbest bırakılabileceği gibi umumi emniyet mülahazaları icap ettirdiği takdirde, daimi göz altına almak [enterne etmek] maksadile mülteci kamplarına da konulabilir[ler]".*[55] Bu tanım Türkiye'ye iltica etmiş olan Sovyet vatandaşı Türk kökenli asker mültecilerin durumuna tamamen uymaktadır ve her ne kadar açıkça belirtilmiş olmasa da, zikredilen talimatın iadeyi düzenleyen son maddesinde zorla iadeyi meşrulaştıracak doğrudan ya da dolaylı herhangi bir hüküm yoktur.[56]

Tabiiyetinde bulunduğu devletten kaçan mültecilerin Türkiye'de serbest dolaşımına izin verilebileceğinin belirtilmiş olması bu mültecilere uygulanacak hukukun farklı olduğunu göstermektedir ve böylece zorla iadeyi destekleyici herhangi hukuki temel de bulunmamaktadır.[57] Zira Tekirdağ Milletvekili Şevket Mocan'ın da 1951 yılında TBMM'deki konuşmasında belirttiği üzere; savaş esnasında Fransa'daki kamplardan nakilleri esnasında Arnavutköy açıklarında gemilerden kaçıp yüzerek Türkiye'ye sığınan asker kişiler de siyasi mülteci kapsamındaydı ve bu nedenle kaçtıkları ülkeye geri iade edilemezlerdi.[58] Mültecilerin iadesinden altı yıl sonra, 1951 yılında imzalanacak Cenevre Sözleşmesi *non-refoulement* hükmü gereğince *"mültecilerin yaşamlarını tehdit eden kaynak ülkeye iadesi"* yasaklanacak, bu hüküm imzacı olsun ya da olmasın tüm devletler için *erga omnes* bir kural haline gelecektir.[59]

---

55 **ATASE II. DSK,** 1942, Belge No: 1-036-1.

56 **ATASE II. DSK,** 1942, Belge No: 1-036-1.

57 **ATASE II. DSK,** 1942, Belge No: 1-036-1.

58 **TBMM Tutanak Dergisi,** 18 Temmuz 1951, Dönem, IX, C 9. s. 205.

59 https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/Toolkit-files/08-58296_tool_7-9.pdf (18.11.2015).

Levent Şahverdi Arşivi

İade edilmesi planlanan mülteciler arasında Sovyetler'den kaçarak Almanya'ya sığınmış olan ve 1945 yılı başında Almanya'daki Türk öğrencileri Türkiye'ye getiren İsveç bandıralı vapur ile Türkiye'ye sığınan Kızılordu Subayları Enver Anar (Enver Kaziyef) ve Kadri Başaran (Adem Kardeşbeyli) de yer almaktaydı.[60] Her iki subay da doğrudan Türkiye'ye sığınmamıştı ve aslında mülteci kamplarında hiç kalmadıkları için iade listelerinde hiçbir şekilde yer almamaları gerekiyordu. Fakat anlaşılamaz bir şekilde iki subayın da iade edilecekler listesine dahil edilmesine karar verildi. 1951 yılında Şevket Mocan, *"iki subay Türkiye'de mukim Amca ve Teyzelerinin yanından Ankara'ya göndereceğiz bahanesiyle alınarak Komiser Muavini Ali Rıza nezaretinde Kars'ta Sovyetler'e teslim edildi"* diyecektir. Adalet Bakanı teslimat konusunda ayrıntı vermekten kaçınacak fakat Mocan'ın iki Kızılordu subayı ile ilgili iddiasını doğrulayacaktır.[61] Tabiiyetinde bulunduğu devletten kaçarak kendisine iltica eden mültecileri asker ya da sivil olsun geri iade ederek kaynak devletin insafına terk etme kararı hukuki ve insani değerlerden yoksundu. Buna karşın Ankara iade konusundaki kararını değiştirmek niyetinde değildi.

Bakanlar Kurulu Kararının ardından Yozgat Valiliği iade için gerekli hazırlıkları yapmaya başladı. Bu esnada kararın uygulanmasında beklenmedik aksaklıkların yaşandığı anlaşılmaktadır. Yozgat Valiliği, İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir yazı ile karşılaşılan zorlukları iletti. Bakanlık, 30 Temmuz 1945 Tarih ve 40125 Sayılı yazıyla keyfiyeti Başbakanlığa bildirdi.[62]

İade esnasında yaşanacak zorlukların yanında Valilik, mültecilerden gelen talepleri de dikkate almıştı. Bu nedenle iade esnasında yaşanabilecek sorunlara dikkat çekilerek ve iade konusunun bir kez daha düşünülmesi amacıyla Ankara'dan yeni bir talimat istenmişti. İçişleri Bakanlığı'nın Başbakanlığa Valiliğin talimat isteği ekinde gönderdiği yazıdan, iade edilmesi planlanan mültecilerin sayısının 243 olduğu ve bunların 241'inin Yozgat'taki kampta, ikisinin ise İstanbul'da ikamet ettiği anlaşılmaktadır. Valilik yazısındaki *"… 243 Rus mültecisinin Sovyet hududuna kadar sevki için yapılan ilk hazırlıklar sırasında bu iade keyfiyetini güçleştiren ve tereddütlere yol açan bazı hususlar tezahür etmiş ve bunların bertaraf edilmesi için [Başbakanlık'ın] Yüksek emirlerini almak lüzumu*

60 **TBMM Tutanak Dergisi,** 18 Temmuz 1951, Dönem, IX, C 9. s. 204.

61 **TBMM Tutanak Dergisi,** 18 Temmuz 1951, Dönem, IX, C 9. s. 204.

62 **BCA**, 30/07/1945 /Fon 0301000 Kutu 117, D. 815, S 20.

Levent Şahverdi Arşivi

hasıl olmuştur" notu dikkat çekicidir.[63] Yazışmadaki bu ifadeden, aslında Yozgat Valiliğinin iadeye sıcak bakmadığı fakat merkezden gelen emre de doğrudan karşı çıkamadığından kararın bir kez daha gözden geçirilmesini sağlayarak, iadeden vazgeçilmesi için Başbakanlık nezdinde üstü kapalı girişimde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Asker mülteciler, Sovyetler'e dönmeleri durumunda kendilerini bekleyen sondan endişeliydiler. Bu nedenle iade kararından önce kendilerini kampta ziyaret edip gönüllü olarak Sovyetler'e dönmeleri için ikna etmeye çalışan ve dönüşü telkin eden Sovyet Büyükelçilik memurlarının tekliflerini birkaç kez reddetmişlerdi. Valilik tarafından açıkça belirtildiği gibi hazırlıklar esnasında iadeyi kabul edilebilirlikten çıkaran "tereddütler" ortaya çıkmıştı.

Sovyetler'deki durumu ve Stalin'in insanlık dışı uygulamalarını yakından bilen mülteciler, iade kararını şaşkınlıkla karşıladı. Tüm gizliliğe rağmen mülteciler iade kararından haberdar olmuştu ve gitmek istemiyorlardı. İadenin kabul edilmeyeceği hem Yozgat Valiliği'ne hem de kamp komutanlığı vasıtasıyla Milli Savunma Bakanlığı'na bildirildi. Mülteciler iade edileceklerine emin olduktan sonra, kendileri ile görüşen Devlet görevlilerine *"Sovyetler'e geri gidersek öldürüleceğiz, bu akıbetten kurtulmak için her çareye başvuracağız, [kaçmaya] muvaffak olamazsak intihar edeceğiz"* dediler.[64] Buna karşın Ankara'dan gelen emir kesindi. Kamp Komutanlığı, mültecilerin kaçmasının ya da intihar etmesinin önlenmesi için arkadan kelepçelenmelerini teklif etti.[65] Her ne kadar verilen emrin aksaksız yerine getirilmesi askeri disipline uygun bir yöntem olarak değerlendirilebilse de, Komutanlığın teklif ettiği bu gayriinsani uygulamayı haklı gösterebilecek herhangi bir gerekçe bulmak zordur.

Türkiye'ye sığınan mültecileri bekleyen akıbetin Hükümet tarafından da biliniyor olması gerekir. Çünkü benzer hadise iki yıl önce 1943 yılında yaşanmıştı. Yunanistan, Bulgaristan ve Ege'deki İtalyan Adaları'ndan kaçarak Türkiye'ye iltica eden Türk mültecilerin geri iade edilenlerinin büyük kısmı Bulgarlar tarafından öldürülmüştü. Keyfiyet Emniyet Umum Müdürlüğü tarafından 7 Ekim 1943 tarih ve 47834 sayılı yazı ile İçişleri Bakanlığı'na, Bakanlık vasıtasıyla da Başbakanlık'a bildirilmişti.[66] Ayrıca Savaşın son yılında, Batı cephesinde Alman

63 **BCA**, 30/07/1945 /Fon 0301000 Kutu 117, D. 815, S 20.

64 **BCA**, 30/07/1945 /Fon 0301000 Kutu 117, D. 815, S 20.

65 **BCA**, 30/07/1945 /Fon 0301000 Kutu 117, D. 815, S 20.

66 **BCA**, 21/01/1944 /Fon 0301000 Kutu 117, D. 813, S 9.

Levent Şahverdi Arşivi

Ordusu saflarında savaşırken Müttefiklere esir düşüp Sovyetlere teslim edilen Türkistanlı askerlerin de Stalin'in emriyle katledildiğinden Ankara'nın haberdar olmaması olası değildir.[67] Sovyetlerin tüm bu insanlık dışı ve uluslararası hukuku hiçe sayan uygulamalarına rağmen iadeden vazgeçilmesi düşünülmemiştir.

İade esnasında yaşanabilecek herhangi bir aksaklığın önüne geçilebilmesi için mültecilerin kapalı tren vagonları ile polis ve erlerden oluşan 50 kişilik bir muhafız birliği gözetiminde yola çıkarılarak sevkine karar verildi. Sevk esnasında karşılaşılabilecek en büyük sorun mültecilerin kaçma teşebbüsünde bulunma olasılıklarıydı. Bu durumda nezaret görevini ifa eden muhafız birliğinin ateşli silah kullanma yetkisi yoktu. Zikredilen olasılığa rağmen İçişleri Bakanlığı Kamp Komutanlığı'nın mültecileri arkadan kelepçeleme teklifini uygun bulmayarak reddetti.[68] Kaçma ihtimali ve yaşanabilecek diğer olası sorunlara karşı mültecilerin, Kars yerine daha yakın bir deniz hududundan örneğin Samsun ya da Zonguldak'taki limanlardan birine yanaşacak Rus deniz aracına teslimi tartışıldı. Benzer sorunların buralarda da yaşanabileceği endişesiyle bu fikirden vazgeçildi.[69] Yazışmada açıkça belirtilmemesine rağmen liman şehirlerinin tercih edilmemesinde iadenin gizlilik içinde yapılması endişesinin de rolü olmuş olmalıdır.

Yozgat Valiliği'nin iade ile ilgili sorunları dile getiren talimat isteğini Başbakanlığa gönderen İçişleri Bakanlığı vesikasının sol alt tarafına düşülen derkenardan İçişleri Bakanlığı'nın yazısının 31 Temmuz 1945 tarihinde Başbakanlık evrak kaydına girerek 1 Ağustos günü Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na arz edildiği, fakat iade kararında mutabık kalındığı anlaşılmaktadır.[70] İlk grup mülteciler bu karardan beş gün sonra, 6 Ağustos 1945 tarihinde iade edildi. Mültecilerin iade tarihi Japonya'nın Hiroşima kentine atılan ilk atom bombasıyla aynı güne denk gelmiştir. İadeden birkaç gün sonra da Stalin'e Almanya ve Japonya'ya karşı kazanılan müttefik zaferini kutlayan bir mesaj gönderildi.[71]

Karayoluyla yapılacak iade işleminde çok fazla seçenek yoktu. Çünkü 22 Haziran 1941 tarihinde Almanya'nın Sovyetler'e saldırması sonucu Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Karadeniz'den yolcu nakli artık mümkün olmadığından yegâne ulaşım için mecburen Erzurum-Kars-Kızılçakçak rotası kul-

67 Bilgin, a.g.m., s. 14-15.

68 **BCA**, 30/07/1945 /Fon 0301000 Kutu 117, D. 815, S 20.

69 **BCA**, 30/07/1945 /Fon 0301000 Kutu 117, D. 815, S 20.

70 **BCA**, 30/07/1945 /Fon 0301000 Kutu 117, D. 815, S 20.

71 **BCA**, 15/08/1945 /Fon 0301000 Kutu 235, D. 590, S 21.

Levent Şahverdi Arşivi

lanılmaya başlanmış, Türkiye aynı gün tarafsız olduğunu ilan etmişti.[72] Savaş bitmek üzereydi ve Sovyetlerle Türkiye arasında kullanılabilir durumdaki tek demiryolu Kars'tan Gümrü'ye (Leninakan) geçmekte olan güzergâhtı. Bakanlar Kurulu Kararı doğrultusunda mülteciler Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki yegâne tren yoluyla gönderilmek üzere, cemselerle (askeri kamyonlarla) Yozgat merkezden 40 km. uzaklıktaki Yerköy tren istasyonuna nakledildiler. Burandan da trenle Kars'a gönderildiler. İlk seferde 195 mülteci, 6 Ağustos 1945 tarihinde Kars'ın Kızılçakçak (1961 yılından sonra Akyaka adını almış ve 1987 yılında ilçe olmuştur) yerleşimine bağlı Tiknis (Kalkankale) Köyü sınır kapısından sınır çizgisinin geçtiği Camızboğan Deresi üzerinde halk tarafından "Doğu Kapı Köprüsü" olarak adlandırılan demir yolu köprüsünden geçirilerek iade edildiler. Kalkankale'den geçmekte olan demiryolu köprüsünün resmi adı, Devlet Demiryolları'nın kayıtlarında, Ankara sıfır noktası kabul edildiği için "1429 Kilometre + 236 Metre'deki Altı Metrelik Köprü" şeklindedir. Sınır kapısında sadece demiryolu geçişi vardır ve yaya geçişine izin verilmemektedir. Mülteciler söz konusu köprü geçilerek Sovyet askerlerine teslim edilmiştir. Tiknis sınır kapısı halk arasında "Doğu Kapı" olarak da bilinmektedir. Günümüzde Kars-Gümrü karayolu ve demiryolu halen buradan geçmektedir.

Mülteciler, en son tren istasyonunun bulunduğu Kızılçakçak'ta durmuş ve buradan sonra Tiknis Köyü'nden geçilerek iade edilmişlerdir. Bazı kaynaklar iadenin Iğdır'ın Boralan sınır kapısındaki Boralan (Boraltan olarak da bilinmektedir) Köprüsü'nden yapıldığını ileri sürmektedirler. Zikredilen kapı Türkiye-İran sınırında yer almaktadır ve 1945 yılında buradan tren yolu geçmiyordu. Dolayısıyla mültecilerin Iğdır sınırındaki Boralan Kapısı'ndan iade edilmeleri fiziksel olarak imkânsızdır. Buna karşın mültecilerin büyük kısmı, Iğdır'da Aras üzerindeki Boraltan Köprüsünden geçerek Türkiye'ye sığınmışlardı. Belirtilen nedenle iade hadisesi daha sonra "Boraltan Faciası" şeklinde isimlendirilmiştir. Daha önce de söylendiği gibi ilk iade edilenler arasında Kızılordu'dan kaçarak Almanya'ya sığınan iki Türk kökenli subay Enver Anar ve Kadri Başaran da bulunmaktaydı. Anar ve Başaran DP Konya Mebusu Ziyad Ebuzziya Bey'in kayınbiraderleridir. DP Mebusu Ziyad Bey de Orta Asya'dan göçerek Türkiye'ye yerleştiğinden zikredilen bölgeyle akrabalık ilişkileri halen devam ediyordu. Anar ve Başaran'ın teslim edilecek gruba dahil edilmeleri de trajik bir olaydır. İki subay Bakanlar Kurulu yazışmasında belirtilen İstanbul'daki iki kişidir ve bun-

72 **BCA**, 02/07/1941 /Fon 0301000 Kutu 152, D. 77, S 20.

Levent Şahverdi Arşivi

lar akrabalarının yanından Ankara'ya gönderilecekleri beyan edilerek alınmış, Sovyetler'e gönderilen gruba dahil edilerek ölüme yollanmışlardır.[73]

İlk grubun sayısı 195'ten fazlaydı fakat Yozgat'tan nakil esnasında gruptan birkaç kişi kaçmayı başarmıştır. Teslimatı yapan yedek subay Posta Müfettişi Reşad'ın Rusların teslim aldıkları mültecileri acımasızca katletmelerini canlı olarak seyretmek durumunda kaldığı ve bu yüzden sinirleri bozularak tedavi gördüğü iddia edilmiştir. 1951 yılında Adalet Bakanı Rükneddin Nasuhioğlu, Posta müfettişi subay ile ilgili kendisine sorulan soruya "bilgisi olmadığı" cevabını vermiş fakat hadiseyi de yalanlamamıştır.[74]

Sovyet Büyükelçiliği ile yapılan nota teatisinde iadelerin mütekabiliyet ilkesine göre yapılması kararlaştırılmıştı. Buna karşın Sovyetler ilk grup mülteciyi geri aldıktan sonra kendilerine sığınan üç Türk askerini, yerlerini tespit edemedikleri bahanesiyle geri iade etmediler.[75] Askerlerden subay olan, 2 Ağustos 1942 tarihinde üstüne fiili taarruzda bulunarak Sovyet topraklarına kaçmıştı.[76] Tek adam idaresindeki Sovyet Komünist Partisi istihbarat teşkilatının kendisine sığınmış Türk askerlerinin yerini bilmemesi inandırıcı bir bahane değildi. Belirtilen nedenle nota teatisindeki mütekabiliyet şartlarına uyulmadığı gerekçesiyle geri kalan 48 asker mültecinin iadesinden vazgeçildi.[77] İadeden vazgeçilmesinde Sovyetler'in birinci grup mültecileri acımasızca katletmiş olmasının yarattığı infial ve Sovyet tehditlerine karşı İngiltere'nin 1939 Yılı İttifak Antlaşması'nın yürürlükte olduğunu bildirerek Türkiye'ye destek vermesi etkili olmuştur.

İade edilmeyenlerin durumunu incelemek üzere Başbakanlığın onayıyla; Dışişleri, İçişleri ve Milli Savunma Bakanlığı arasında ortak bir komisyon kuruldu. Komisyonun verdiği karar doğrultusunda Bakanlar Kurulu tarafından 1 Kasım 1947 tarihinde Türkiye'de kalmak isteyen mültecilerin Türk ırkından olanların Türk vatandaşlığına alınmasına karar verildi.[78] Vatandaşlığa alınmalarına rağmen iadeden kurtulanlar uzun süre *"bir gece evlerinden alınıp Sovyetler'e*

---

73 **TBMM Tutanak Dergisi**, 18 Temmuz 1951, Dönem, IX, C 9. s. 206.

74 **TBMM Tutanak Dergisi**, 18 Temmuz 1951, Dönem, IX, C 9. s. 204.

75 **TBMM Tutanak Dergisi**, 18 Temmuz 1951, Dönem, IX, C 9. s. 204.

76 **BCA**, 26/02/1954 /Fon 301110 Kutu 243, D. 8. S 4.

77 **TBMM Tutanak Dergisi,** 18 Temmuz 1951, Dönem, IX, C 9. s. 204.

78 **TBMM Tutanak Dergisi,** 18 Temmuz 1951, Dönem, IX, C 9. s. 204; Cumhuriyet, Avrupa Kamplarındaki Türklerin Durumu, 14 Kasım 1947. s. 1, 4.

Levent Şahverdi Arşivi

teslim edilme ve öldürülme" korkusu yaşamış, bu korku zaman içinde sendroma dönüşmüştür.[79]

Sovyetler'de esirken kaçarak Türkiye'ye sığınan ve Yozgat kampında *enterne* edilen üç Alman mülteci ise kendi istekleri üzerine, 1947 yılında Almanya'nın Amerika-İngiliz kontrolündeki bölgesine iade edildiler.[80] Başbakanlık, mültecilerin Sovyetler'e iade edilmelerini uygun görmemiş ve kendi istekleri üzerine iadeleri ABD-İngiliz kontrol bölgesine gerçekleştirilmiştir. Başbakanlığın Alman mültecilerin kesinlikle Rusya haricinde üçüncü bir ülkeye iade edilmelerini istemesi, 1945 yılındaki iade sonunda yaşanan katliamdan ders alındığını göstermektedir.

İade Sonrasındaki Tartışmalar

Mültecilerin iadesi meselesi, konu ile ilgili uygulanan sıkı sansür nedeniyle 1950 yılına kadar gündeme getirilemedi. Mesele ilk olarak 1950 yılı başında bazı gazetelerde yer aldı ve TBMM'nin, çok partili hayata geçişi sağlayan 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlerden yaklaşık bir buçuk ay sonra, 28 Haziran Çarşamba günü yapılan oturumunda gündeme geldi.[81] 1950 seçimlerinde DP 416 milletvekilliği kazanarak (CHP 55 milletvekilliği kazanmıştır) TBMM'de ezici bir çoğunluk elde etti.[82] DP milletvekilleri TBMM'deki ezici çoğunluğun ve Hükümet olmanın vermiş olduğu özgüvenle CHP ve İnönü Dönemi uygulamalarını Meclis gündemine taşıyarak eleştirmeye başladılar. İnönü Dönemi'nin halk üzerinde infial yaratabilme potansiyeline sahip uygulamalarından bir tanesi kuşkusuz Türkiye'ye sığınmış olan mültecilerin iadesi meselesiydi.

Bu esnada savaş sonrasında Avrupa'daki kamplarda kalan Türk kökenli Müslüman mültecilerle ilgili sorunun acilen çözülmesi gerekiyordu. DP iktidarı devraldığında Bulgaristan'daki Türk kökenli halkın, sayıları her geçen gün katlanarak artan Türkiye'ye sığınma talepleri en büyük sorunlardan bir tanesiydi. Aslında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç savaş esnasında başlamış, savaş sonrasında Sovyetlerin Bulgaristan'da etkinlik kurması ve halkın komünist ol-

79 **Kadir Dikbaş tarafından geri iade edilmeyenlerle ya da akrabalarıyla yapılan röportaj,** 6 Şubat 1990.

80 **BCA**, 24/10/1948 /Fon 030100 Kutu 55, D. 368. S 39.

81 **TBMM Tutanak Dergisi,** 28 Haziran 1950. C 1, D. IX, s. 283.

82 İsmail Köse, "Çok Partili Siyasi Hayat, Partilerin Seçim Beyannameleri ve Propaganda Görselleri (1950-1951), **İletişim ve Diplomasi,** T.C. Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Yıl 2, S 3, Temmuz-Aralık 2014. s. 159-160.

Levent Şahverdi Arşivi

maya zorlanmasıyla sığınma talep edenlerin sayısı hızla artmıştı. TBMM'nin 28 Haziran 1950 tarihindeki oturumunda göçmenlerle ilgili soruları cevaplayan Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu'nun verdiği bilgiye göre; Türkiye'ye göçmek zorunda kalanların sayısı 800.000'e yakındı ve bunların 80.000 kadarı Bulgaristan'daki Türk makamlarına başvurarak sığınma talep etmişti. Türkiye'ye gelecek göçmenler Türkiye'de yerleşerek Bulgaristan'a geri dönmemeyi talep ediyordu. Bu esnada 2.500 kişilik bir kafile Bulgaristan'dan kaçarak Yunanistan'a sığınmıştı. Bulgar vatandaşı Türk göçmenlerin ihtiyaçları Uluslararası Mülteci Örgütü (UMÖ) tarafından sağlanmaktaydı. Fakat, 1946 yılında kurulmuş olan UMÖ'nun görev süresi dolmak üzereydi.[83] Belirtilen nedenle Ankara'nın acilen harekete geçmesi gerekiyordu. Bu amaçla, CHP dönemi mülteci kabul kanunlarında değişikliğe gidilerek Türkiye'ye kabul kolaylaştırıldı ve vatandaşlığa kabul işlemleri hızlandırıldı.[84]

DP iktidarı devralmadan önce UMÖ denetiminde Almanya, İtalya, Avusturya, İsviçre ve Yunanistan'daki kamplarda barınmak zorunda kalan Türk kökenli mülteciler üzerinde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın görevlendirdiği bir komisyon inceleme yapmıştı. İncelemenin ardından Sosyal Yardım Bakanlığı ile Dışişleri Bakanlığı'nın konuya dair raporları değerlendirilerek; Bakanlar Kurulu'nun 19 Aralık 1947 tarihli toplantısında zikredilen *"kampların içinde ya da dışında yaşayan Türk soyundan Müslümanlar ile Türkiye'de akrabaları bulunan Türk Kültürlü Müslüman yabancıların ve pasaportu olmayan Türkiyelilerin kendi iaşe ve iskânlarını karşılamak şartıyla Türkiye'ye kabullerine"* karar verilmişti.[85] İaşelerini karşılayamayacaklar Türkiye'ye kabul edilmeyecekti. İtalya'daki kamplardan Mısır, Suriye ile Ürdün'e geçmiş olan Türk Müslüman mülteciler de aynı şartlarla yurda kabul edilecekti.[86]

Yunanistan Türkiye'nin kabul etmemesi halinde Türk göçmenleri Bulgaristan'a iade edecekti. Bulgaristan'a iade durumunda göçmenlerin 1945 yılında iade edilenlere yapıldığı şekilde katledilmesinden korkuluyordu. Ekonomik şartları göz önünde bulunduran DP, selefi CHP ile benzer şekilde öncelikli olarak kendi imkânları ile barınabilecek ya da Türkiye'deki akrabalarının yanında yaşamlarını ikame ettirebilecek serbest göçmenleri kabul etmek taraftarıydı.

83 **TBMM Tutanak Dergisi**, 28 Haziran 1950, Dönem, IX, C 1. s. 280.

84 **BCA**, 01/10/1951 /Fon 030180102 Kutu 126, D. 72. S 2.

85 **BCA**, 19/12/1947 /Fon 0301812 Kutu 115, D. 87. S 4.

86 **BCA**, 21/09/1951 /Fon 0301812 Kutu 69, D. 16. S 3657.

Levent Şahverdi Arşivi

1945 yılındaki hadise hatırdaydı ve Yunanistan'daki göçmenlerin aynı akıbeti paylaşmaması için çalışılmaktaydı. Ayrıca halen savaş sonrası Sovyetlere dönemeyen ve çeşitli ülkelerdeki kamplarda bulunan Türk kökenli mülteciler de yurda kabul edilecekti.[87] 1945 yılındaki iade hadisesi Bulgar vatandaşı Türk kökenli göçmenlerin kabulüyle ilgili görüşmelerde gündeme gelmemiştir.

Zikredilen kaotik ortamda 1945 yılındaki iade hadisesinin gündeme gelmemesi olanaksızdı. DP'nin iktidarı devralmasından birkaç ay önce iade meselesi tartışılmaya başlandı. 1950 yılı başında Moskova Eski Basın Ataşesi Memduh Tezel, Vatan Gazetesi'nde yazdığı seri makalelerden birinde, 1950 yılı Ocak ayında, Sovyetlere iade edilen mülteciler meselesini gündeme getirdi. Tezel'in nakline göre; mülteciler Kızılçakçak mevkiine gelince kendilerini bekleyen sondan kaçmaya çalışmış fakat başarılı olamayarak teslim edilmiş ve sınırın karşı tarafında Sovyet askerleri tarafından katledilmişlerdi.[88]

Memduh Tezel 1945 yılında Moskova Büyükelçiliği'nde Basın Ataşesi olarak görev yapmaktaydı ve önemli bilgilere sahipti. Tezel, kendi anılarına ek olarak eşinin mültecileri Rusya'ya götüren trende seyahat ettiğini belirtip, kendisinin şahitliğine dayanarak, bir mültecinin Kızılçakçak'tan hududa kadar ağlayarak *"altı senedir Sivas'ta yaşıyorum, evlendim, çoluk çocuğum var ve şimdi ölüme gönderiliyorum"* dediğini ve Kızılçakçak istasyonunda kaçmaya çalıştığını fakat kaçamayarak teslim edildiğini, trendeki mültecilerin *"nasıl olsa öleceğiz"* diyerek Erzurum'dan sonra ellerindeki paraları ve eşyaları yollardaki halka attıklarını, sınırın karşı tarafına geçince trenden indirilerek Bolşevikler tarafından işkence yapılıp hemen öldürüldüklerini söylüyordu. Gazeteye verdiği beyanatında kendi eşini, bir arkadaşının eşini ve Moskova Büyükelçiliği'nde görevli diplomatik bir kuryenin canlı şahitliğini kanıt göstermekteydi.[89]

Tezel'den sonra diğer gazeteler de mültecilerin iade meselesini gündeme getirmeye başladılar. Fakat iade ile ilgili gazetelerde yer alan farklı rakamlar konunun tam olarak bilinmediğini göstermektedir. Örneğin Son Saat Gazetesi Tezel'den naklen iade edilen mültecilerin sayısını 160 kişi olarak vermekteydi. Son Saat ayrıca mültecilerin hukuka ve teamüllere aykırı olarak iade edildiklerini ve iadeden hemen sonra sınırda öldürüldüklerini yazıyordu.[90]

---

87 **TBMM Tutanak Dergisi,** 28 Haziran 1950, Dönem, IX, C 1. s. 281-283.

88 **Son Saat,** "Rus'lara Teslim Edilerek Ölüme Verilen 160 İnsan", 14 Nisan 1950. s. 1-2.

89 **Son Saat,** "Memduh Tezel 160 Mültecinin Ruslara Teslimini Anlatıyor", 15 Nisan 1950. s. 1-2.

90 **Son Saat,** "Rus'lara Teslim Edilerek Ölüme Verilen 160 İnsan", 14 Nisan 1950. s. 1-2.

Levent Şahverdi Arşivi

Gazetelerde yer alan haberler belli bir kamuoyu hassasiyeti oluşturmuştu. Böylece Avrupa ve Balkanlar'daki kamplarda bulunan Türk kökenli mültecilerle ilgili politikanın belirlenmeye çalışıldığı esnada Sovyetlere iade edilen mülteciler meselesi DP, 2 Haziran 1950 tarihinde TBMM'de güvenoyu alarak iktidarı devraldıktan yaklaşık 14 ay sonra Tekirdağ Milletvekili Şevket Mocan tarafından TBMM'nin 18 Temmuz 1951 tarihli oturumunda gündeme getirildi.

İade hadisesi duyulduğunda CHP'nin endişelendiğinden daha büyük bir etkide bulundu ve CHP'nin muhalifleri tarafından siyasi koza dönüştürülerek uzun süre gündemdeki yerini korudu. 1952 yılında Kılıç Ali konu hakkında bir köşe yazısı yazarak iade edilenlerin *"bizi öldürün fakat Moskof'a teslim etmeyin"* dediklerini kaydetti. Kılıç Ali de, mültecilerin Kars'ta tüm kıymetli eşyalarını halka dağıttıklarını, bağırarak ağladıklarını ve Bolşevikler tarafından katledildiklerini kaydetmiş, teslim edilen mülteci sayısını 200 kişi olarak vererek, İsmet İnönü'yü iade kararından dolayı Damat Ferit ile Vahdettin'e benzetip, istibdat kurmakla suçlayarak acı bir dille eleştirmiştir.[91] Kılıç Ali'den hemen sonra İsmail Hami Danişmend'in 1 Mayıs 1952 tarihli makalesi kamuoyunda halen mülteciler ve iade meselesi hakkında kesin ve net bilgiler bulunmadığını göstermektedir. Danişmend de tarihten örnekler vererek mültecilerin iadesini sert ifadelerle eleştirerek İsmet İnönü'yü *"Türk tarihine kara bir leke çalmakla"* suçlamıştır.[92] 1950 yılından itibaren gazeteler ve köşe yazarları iade hadisesine sık sık yer vermişlerdir. Buna karşın enteresan şekilde, Cumhuriyet Gazetesi'nin dijitalize edilememiş, erişime kapalı sınırlı sayıdaki nüshası hariç, erişilebilen sayılarında 1945 tarihindeki iade hadisesiyle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Olayı gündeme getirenlerden bir tanesi de Turancılık davasından yargılanarak hüküm giymiş olan Reha Oğuz Türkkan'dır. Reha Oğuz, İhsan Sabri Çağlayangil ve diğer hariciyecilerden naklen Sovyetler'e teslim edilerek katledilen mültecilerin sayısını 407 olarak kaydetmektedir ve iadenin yapılmaması için İsmet İnönü'ye ricada bulunduğunu belirtmektedir.[93] Hadiseyi gündeme getiren kaynaklardan bir tanesi de Adalet Partisi'nin yayın organı Adalet Gazetesi'dir. Adalet Gazetesi 1965 genel seçimleri öncesinde İnönü'yü zora düşürmek için

---

91 **Milliyet,** "Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor, 200 Irkdaşımızın Ruslara Tesliminin Hikâyesi", 29 Nisan 1952. s. 1, 7.

92 İsmail Hami Danişmend, "Türk Mültecilerin Moskoflara Teslimi", **Milliyet,** 1 Mayıs 1952. s. 2.

93 Bkz. **Çağlayangil'in Anıları,** Haz. Tanju Cılızoğlu, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007.

Levent Şahverdi Arşivi

ilk sayfasında İnönü'ye ait 12 günah sayılmış ve 7. maddede *"Boraltan Köprüsü faciası"* adıyla Sovyetler'e iade hadisesine yer verilmiştir.[94]

Bunlara ek olarak iade hadisesi yaşandığı esnada Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter Yardımcısı olarak görev yapan Feridun Cemal Erkin hatıratında Sovyetler'e teslim edilen asker ve subaylardan *"birkaç zavallı"* şeklinde bahsederek, sayı vermeden mültecilerin teslimden hemen sonra Türk subayların gözlerinin önünde kurşuna dizilerek katledildiklerini kaydetmektedir. Fakat Erkin, enteresan şekilde mültecilerin Alman ordusuna katılan ve yenilgi sonrası Türkiye'ye sığınan Türk kökenli askerler olduğunu belirtmektedir.[95] Erkin'in kaydı ile diğer kaynakların verdiği bilgiler arasında uyum yoktur. Diğer bir ihtimal de birden fazla iade işleminin gerçekleştirilmiş olmasıdır ki, erişilebilen vesika ve kayıtlarla böyle bir durumun yaşanıp yaşanmadığını tespit ve teyit etmek olası değildir. Buna karşın zikredilen yıllarda Alman Ordusu'nun yenilgisi sonrası Avrupa'daki kamplarda barınmak durumunda kalmış Türk kökenli Sovyet vatandaşı asker mültecilerin bulunduğu ve bunların ABD ile İngiltere tarafından Sovyetler'e teslim edildiği bilinmektedir.[96]

Yakın tarihte iade meselesini gündeme taşıyanların başında Ahat Andican gelmektedir. Andican, *"Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi Vinogradov'un [1945 yılında] mültecilerin iadesi meselesini gündeme getirdiğini ve İnönü Hükümeti'nin Yozgat başta olmak üzere Türkiye'deki çeşitli kamplarda ya da akrabalarının yanında yaşayan 195 mülteci Türkü Sovyetler'e teslim ettiğini"* kaydetmektedir.[97] Andican'ın nakletmiş olduğu rakam resmi belgeler hariç diğer kaynakların kaydettikleri sayılarla uyumlu değildir fakat arşiv vesikalarındaki rakamla aynıdır. Bu durumda elde bulunan en güvenilir sayı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde belirtilen ilk grup sayısı olan 195'tir.

Boraltan Hadisesi 2010 yılında Türkiye'de gündeme getirildikten sonra Azerbaycan ve Rusya Federasyonu'ndaki gazeteler (Moskovskiy Komsomolets ve Zerkalo) konuyu kendi arşivlerinde araştırdılar. Fakat, 2010 yılında hem Rus

94 **Adalet Gazetesi,** "İnönü'nün Hizmet Faturası", 7 Ekim 1965. s. 1.

95 Erkin, **a.g.e.**, s. 149.

96 Bilgin, a.g.m., s. 13-16; **Cumhuriyet,** "Avrupa Kamplarındaki Türklerin Durumu", 14 Kasım 1947. s.1, 4.

97 A. Ahat Andican, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya,** Doğan Kitap, İstanbul, 2009. s. 488.

Levent Şahverdi Arşivi

hem de Azeri arşivlerinde Boraltan Hadisesi'nden bahsetmesi gereken ve büyük olasılıkla mültecilerin akıbetini detaylı olarak içeren arşiv vesikalarının olması gereken yerde bulunmadığı tespit edildi.[98] Her iki gazetenin iddiasına göre; ilgili vesikaların ya erişime kapatıldığı ya da yok edildiği anlaşılmaktadır.

Nitekim, dönemin Azerbaycan Sovyet Komiseri Mircafer Bakırov ile ilgili 57 klasör vesika da arşivlerde kayıptır. Yine Bakırov ile ilgili Askeri Savcılık'ta bulunan 294 soruşturma evrakı ile Bakırov'un şahsi hayatını ilgilendiren dört evrak da kayıptır. Bu evrakların 110 adedi 1945-46 dönemi ile ilgilidir ve büyük olasılıkla Boraltan hadisesiyle alakalı bilgiler de kayıp vesikalar içinde yer almaktadır.[99] İlgili Sovyet vesikalarının kayıp olması nedeniyle iade edilenlerin tam sayısı ve akıbetleri hakkında Sovyet kaynaklarından doğrulama yapmak olanaksızdır.

İade edilen mültecilerle ilgili en önemli çalışma ve kayıtlardan bir tanesi de gazeteci Kadir Dikbaş tarafından 1990 yılında iade edilmeyen ikinci grupta yer alanlarla, ya da hayatta olmayanların torunlarıyla yapılan röportajdır. Dikbaş, *"dönemin Yozgat Kamp komutanı ile de görüşmek istediğini fakat komutanın vefat etmiş olduğunu"* kaydetmektedir. Sözlü kültürü yazılı kayda geçiren bu önemli çalışmada iade edilmeyen mülteciler yaşadıklarını ve iade edilenlerin başına gelenleri nakletmektedirler.[100]

Dikbaş, iadeden kurtulan mültecilerden bir tanesi olan Bayram Kara'dan naklen Sovyetler'den kaçan mültecilerin büyük kısmının Azeri, diğerlerinin Özbek, Rus, Gürcü ve Ermeni olduğunu, bunların tamamının Yozgat'taki kampa yerleştirildiklerini ve 1945 yılındaki iade hadisesine kadar burada oldukça rahat şartlarda yaşadıklarını kaydetmektedir. Mülteciler kampta ortalama 75 lira maaş almakta ve kamp içinde kendi mesleklerine göre işler yapmaktaydılar. Dikbaş, geride kalan mültecilerden naklen, 1942 yılından sonraki yıllarda iltica eden ve çoğunluğu Azeri Türkü olan 200 kişinin iadesine karar verildiğini bildirmektedir.[101] Bu ifade Bakanlar Kurulu Kararındaki rakama yakın bir sayıdır. Bayram Kara, *"Ben Rusya'dan iltica edenlerin temsilcisiydim, iade kararını bir gün evvel*

98 http://www.zerkalo.az/o-kom-govoril-erdogan/ (08/01/2016).

99 http://www.zerkalo.az/o-kom-govoril-erdogan/ [erişim tarihi 08/01/2016]

100 **Kadir Dikbaş tarafından Sovyet Mültecilerin Temsilcisi Bayram Kara ile yapılan röportaj,** 3 Şubat 1990.

101 **Kadir Dikbaş tarafından Sovyet Mültecilerin Temsilcisi Bayram Kara ile yapılan röportaj,** 3 Şubat 1990.

Levent Şahverdi Arşivi

duymuş ve sabaha kadar uyuyamamıştık, sabah gün ışımadan Kamp Komutanı Yarbay Abdurrahman Öncül gelerek bana savaşın bittiğini ve serbest bırakılmamıza karar verildiğini söyledi" demektedir. Yarbay Öncül, temsilci Kara'ya öğle 12'de tüm mültecilerin eşyaları ile hazır olarak toplanmalarını ve gidecekleri yerlere cemselerle nakledileceklerini de söylemişti. Öğle 12'de cemseler gelerek serbest bırakılacaklarına inandırılmış asker mültecileri aldı ve Sovyetler'e teslim etmek üzere Yerköy tren istasyonuna götürdü. Kampta Sovyet mültecisi sadece 35 Azeri ve 5 Rus bırakılmıştı.

Kara'nın buraya kadar söyledikleri Bakanlar Kurulu Kararıyla uyumludur denilebilir. Zira, kararda belirtilen mülteci sayısı 241'dir ve bunların ilk grupta 195'i teslim edilmiştir. Kara, geride 40 kişi kaldığını ve 200 kişinin gönderildiğini, bunlar arasında 80 Azeri Türkü bulunduğunu belirtmektedir ki bu rakam bir farkla Bakanlar Kurulu Kararı'nda geride kalanların kayıtlarıyla uyumluyken, Kara'nın vermiş olduğu iade rakamı karardaki rakamdan beş kişi fazladır. Ziyad Ebuzziya'nın kayınbiraderi olan iki subay mültecinin İstanbul'dan getirilerek kafileye dahil edildiği ve Kara'nın büyük olasılıkla iki subayı hiç görmediği dikkate alındığında fark yedi kişiye çıkmaktadır ve resmi kayıtlara göre; Yozgat'tan 193 kişinin nakledilmiş olması gerekmektedir. Diğer bir olasılık da yedi kişinin nakil esnasında kaçmayı başarmış olmasıdır.

Önceki sayfalarda da görüldüğü gibi Yozgat Valiliği mültecilerin kendilerini bekleyen akıbetten haberdar olarak yolda kaçmalarından endişe etmiş, bu amaçla sevkin Yerköy'de kapalı vagonlarla yapılmasına karar verilmiştir. Kara, bu bilgiyi doğrulayarak mültecilerin demir parmaklıklı vagonlara konulduklarını ve sıkı güvenlik tedbiri alındığını, mültecilerin yaz sıcağında yolda bir şey yemeyi ve içmeyi reddederek yolculuk yaptıklarını söylemektedir.[102] Mültecilerin teslim tarihi 6 Ağustos'tur ve yaz sıcağı kaydı ile demir parmaklıklı vagon bilgisi resmi vesikalarla uyumludur.

DEĞERLENDİRME

Dünya siyasetini ve dengelerini tamamen değiştiren tarihteki en geniş kapsamlı ve yıkıcı harp II. Dünya Savaşı'dır. Türkiye II. Dünya Savaşı'nda savaşan taraf olmamayı başarmıştır fakat bu tercih savaş sonrasında Sovyetlerin tırmandırılan bir sinir harbiyle Türkiye'ye karşı tehditler yöneltmesine olanak sağla-

102 **Kadir Dikbaş tarafından Sovyet Mültecilerin Temsilcisi Bayram Kara ile yapılan röportaj,** 3 Şubat 1990.

Levent Şahverdi Arşivi

mıştır. Savaş esnasında Türkiye'ye sığınan Sovyet vatandaşı asker mültecilerin iadesi söz konusu kaotik ortamda alınarak uygulanmış bir tercihtir. İade meselesi zor bir karardır ve dönemin şartları içinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Nitekim, Stalin liderliğindeki Sovyet idaresinin benzer olaylarda daha önceki yıllarda gösterdiği yaklaşım, iade edilen mültecilerin yaşamasına izin verilmeyeceğini açıkça göstermekteydi. Bu açıdan bakıldığında iade hadisesi bir insanlık dramı ve sonuçlarıyla kabul edilmesi güç bir facia olarak değerlendirilebilir. Belirtilen nedenlerle hadisenin hukuki ve insani olarak savunulabilmesi olası değildir. Siyasi boyut üzerinde dönemin şartları ve gelişmeleri ışığında tartışmak faydalı olacaktır.

Arşiv vesikaları, Türkiye'nin savaş süresince asker mültecilerin *enterne* işlemleriyle ilgili uluslararası yazılı ve teamül hukuk kurallarına tereddütsüz uyduğunu göstermektedir. Savaş süresince çıkarılan genelge ve kamplardaki uygulamalardan söz konusu durumun saptanması mümkündür. Buna karşın, Sovyetler'den gelen iade talebi karşılanırken dikkate alınan saiklerin irdelenmesi yerinde olacaktır. Söz konusu kararın alındığı esnada, Yalta Konferansı bitmiş ve Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e tehdit yüklü Sovyet notası verilmişti. Yine, iade kararı öncesinde İngiltere, Boğazlara yönelik Sovyet talepleri hakkında Ankara'yı bilgilendirmişti. Tüm bu saikler göz önüne alındığında Ankara'nın Sovyet tazyikini hafifletebilmek için istemeyerek de olsa iadeye mecbur kaldığı yargısına varılabilir. Fakat, Sovyetlerin, mültecilerin geri verilmesi neticesinde Türkiye üzerindeki baskıyı istenilen düzeyde hafifletmeyeceği Ankara tarafından biliniyor olmalıdır.

Sovyetler Boğazlarda üs istemekteydiler ve daha sonra bu talebe Kars ile Ardahan da eklenmiştir. Boğazlar meselesi Çarlık döneminin son yüzyılını hatırlatır bir yaklaşımla fikri sabit halini almıştı. Dışişleri Bakanlığı'nın Başbakanlığa gönderdiği iadeyi tavsiye tezkeresi yazıldığında Ankara Sovyetler'in tüm talep ve niyetleri hakkında bilgi sahibiydi. Bakanlık tezkeresinden iki hafta sonra Selim Sarper Moskova'da Molotov tarafından kendisine iletilen Sovyet taleplerini kesin bir dille reddetmiştir. Bu durumda mültecilerin iadesinin reddedilmesi Türk-Sovyet ilişkilerinde var olandan daha büyük bir krize sebebiyet verebilecek potansiyele sahip değildi.

ATASE ve Başbakanlık arşivlerinde erişime açık vesikalardan iade kararının gerekçelerini saptamak olası değildir. Daha sonraki yıllarda yapılan eleştirilere de dönemin hükümet üyeleri tarafından tatmin edici bir cevap verilmemiştir. Buna karşın iade ile elde edilmesi umulan dış politika yaklaşımının Sovyetler nezdinde çok fazla etkili olmadığını söylemek mümkündür. Söz konusu keyfi-

Levent Şahverdi Arşivi

yet Ankara tarafından da biliniyor olmalıdır. İade kararı, hukuki zorunluluk ya da ittifak ilişkisine dayalı mütekabil iyi niyet kapsamında değerlendirilebilecek bir keyfiyet de değildir. Belirtilen nedenle, kararın hukuki zorunluluklar ya da Sovyetler'e sığınmış Türk vatandaşı askerlerin geri alınabilmesi için mütekabiliyet temelinde yapıldığını ileri sürebilecek savlar eldeki rakam ve hukuki hükümler dikkate alındığında herhangi kabul edilebilir bir gerekçe sağlayamamaktadır.

Boğazlar ve Kars ile Ardahan konusunda olduğu gibi mültecilerin iadesi talebi de kesin ifadelerle geri çevrilebilirdi. Boğazlar'daki talepleri karşılanmayan Sovyetler'in Türkiye'ye karşı güç kullanma ihtimali ve oluşabilecek gerginlik ile karşılaştırıldığında, mültecilerin iadesinin reddedilmesinin sebebiyet verebileceği siyasi gerginlik çok büyük öneme sahip görülmemektedir. Dolayısıyla mültecilerin iadesinin Türkiye'ye yönelik Sovyet tehditlerini azaltıcı etkide bulunmasını ummak gerçekçi bir yaklaşım değildir. Nitekim iade sonrasında da Sovyet tehdit ve sinir harbi tırmandırılarak devam ettirilmiştir. Daha önceki deneyimlerin asker mültecilerin iade edildiklerinde öldürüleceklerini göstermesine rağmen böyle bir uygulamada ısrarcı olunması ancak Sovyetlere karşı bir iyi niyet gösterisi kapsamında değerlendirilebilir. Şayet böyleyse bir insanlık dramına sebebiyet verilmesine rağmen istenilen sonuç alınamamıştır.

Açıklığa kavuşturulması gereken ikinci sorun iade edilen mülteci sayısı ve iade yeridir. Mültecilerin iadesini nakleden kaynaklar çelişkilidir ve kaynaklar arasında sayı, teslimat yeri ve tarihi konusunda uyum yoktur. Başbakanlık vesikaları iade edilenlerin sayısını 195 şeklinde göstermektedir. Kaynakların kahir ekseriyeti mültecilerin Sovyet sınırını geçtikten hemen sonra kurşuna dizilmek suretiyle ya da tanklarla başları ezilerek katledildikleri ve iade edilenlerin 146'sının Azeri Türkü olduğu konusunda mutabıktır.

Mültecilerin Sovyetler'e teslim edildiği yer konusunda farklı rivayetler mevcuttur. Bakanlar Kurulu Kararında teslimat yeri belirtilmemiştir fakat teslimatın trenle yapılacağı kesin olarak açıklanmıştır. Bazı kaynaklar iadenin Boralan (Boraltan) Köprüsünde yapıldığını iddia etmektedir. Boralan, Iğdır-İran sınırında bulunmaktadır ve bahsedilen dönemde Iğdır Kars'a bağlı bir yerleşimdi. Bunlara ek olarak, Iğdır'dan hiçbir şekilde demiryolu geçmemektedir ve 1945 yılında Türkiye ile Rusya arasındaki demiryolu bağlantısı Kars-Erzurum-Kızılçakçak (Akyaka)-Tiknis (Kalkankale-Doğu Kapı) güzergâhından gerçekleşmekteydi. Eldeki vesika ve bilgilerin değerlendirilmesiyle, 1945 yılı Ağustos ayında, 195 asker mültecinin iade edildiğinden ve iade yerinin Boralan (ya da Boraltan) değil Kalkankale'deki demiryolu köprüsünden gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri ve Resmi Belgeler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Kullanılan Arşiv Vesikalarının kutu, dosya ve sayı numaralarıyla tarihleri dipnotlarda belirtilmiştir.

Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE)

Kullanılan ATASE Vesikalarının kutu, dosya ve sayı numaralarıyla tarihleri dipnotlarda belirtilmiştir.

Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, The Conference of Berlin (The Potsdam Conference) 1945, C II, Government Printing Office, Washington, 1960.

Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers The Conferences at Malta and Yalta 1945, Government Printing Office, Washington, 1955.

TBMM Tutanak Dergisi, 11 Temmuz 1951, Dönem, IX, C 9.

TBMM Tutanak Dergisi, 18 Temmuz 1951, Dönem, IX, C 9.

Telif Eserler

Andican, A. Ahat, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya**, Doğan Kitap, İstanbul, 2009.

Benhür, Çağatay, **Stalin Dönemi Tür-Rus İlişkileri (1924-1953)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya, 2008.

Bilgin, Mustafa Sıtkı ve Morewood, Steven, "Turkey's Reliance on Britain: Britisih Political and Diplomatic Support for Turkey aganist Soviet Demands, 1943-47", **Middle Eastern Studies**, C 40, No. 2, Mart 2004. s. 24-57.

Bilgin, Mustafa Sıtkı, "İkinci Dünya Savaşı Sonrası Uzak Şark Türkleri'nin Sovyet Esareti Altına Düşmesi ve Ayaz İshaki'nin Siyasi Mücadelesi", **Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi**, S 216, 2004. s. 12-19.

Çağlayangil'in Anıları, Haz. Tanju Cılızoğlu, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007.

Churchill, Winston S., **Triumph and Tragedy, The Second World War VI**, Houghton Mifflin Company, USA, 1981.

Devlet, Nadir, **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi**, 3. Baskı, TTK Yayını, Ankara, 2014.

Levent Şahverdi Arşivi

Erkin, Feridun Cemal, **Dışişlerinde 34 Yıl**, C I, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987.

Esin, Emel, **Türkistan Seyahatnamesi,** TTK Yayını, Ankara, 1997.

Gürbüz, Mehmet Vedat, **An Overview of Turkish-American Relations and Impact on Turkish Military, Economy and Democracy, 1945-1952,** Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Wisconsin, Madison, 2002.

Hayit, Baymirza, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleri Tarihi,** 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 2004.

Hiller, Tim, **Sourcebook on Public International Law, C I-II,** Cavendish Publishing Ltd., London, 1998.

Karal, Enver Ziya, **Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856),** Ankara: V. C 7. Baskı, Türk Tarih Kurumu, 2007, s. 214-218.

Köse, İsmail, "Çok Partili Siyasi Hayat, Partilerin Seçim Beyannameleri ve Propaganda Görselleri (1950-1951), **İletişim ve Diplomasi,** T.C. Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Yıl 2, S 3, Temmuz-Aralık 2014.

_____, "Yalta ve Potsdam Konferansları: Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazlarında Egemenlik Paylaşım Talepleri", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi,** S 19, Güz, 2015, s. 241-276.

Semiz, Yaşar ve Akgün, Birol, "Dostluktan Krize: İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türk-Rus İlişkileri", **Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi,** C 8, Yıl 7, S 14. 2007. s. 239-270.

Seydi, Süleyman, **The Turkish Straits and the Great Powers: From the Montreux Convention to the Early Cold War, 1936-1947,** Isıs Press, İstanbul, 2003.

_____, **An Outline of 2000 Years of Turkish History,** Ministry of Culture and Tourism, Ankara, 2009.

Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945),** C I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

Wixman, Ronald, "Sovyetler Birliği'nde 'Etnik Kimlik' Terim ve Konseptler", **Kafkasya Yazıları,** S 7, Güz 1999, s. 18-35.

Yaman, Ahmet Emin", "II. Dünya Savaşında Türkiye'de Asker Mülteciler ve Gözaltı Kampları (1941-1942), **Tarih Araştırmaları Dergisi,** C XXI, S 33, 2003.

Levent Şahverdi Arşivi

Gazeteler

Abadan, Yavuz, "Postdam Kararları", **Cumhuriyet,** 5 Ağustos 1945.

Adalet Gazetesi, "İnönü'nün Hizmet Faturası", 7 Ekim 1965.

Ayın Tarihi, Temmuz 1951.

Cumhuriyet, "Irkçıların Davası Bitti", 30 Mart 1945.

Cumhuriyet, "Avrupa Kamplarındaki Türklerin Durumu", 14 Kasım 1947.

Cumhuriyet, "Konferansın Kararları", 3 Ağustos 1945.

Danişmend, İsmail Hami, "Türk Mültecilerin Moskoflara Teslimi", **Milliyet,** 1 Mayıs 1952.

Dünya, "1942 Yılında Türkiye'ye Sığınan Rus Basın Ataşesi ve Gizli Servis Subayı İsmail Ege'nin Bir Makalesi", 23 Mart 1954.

Kadir Dikbaş tarafından geri iade edilmeyenlerle ya da akrabalarıyla yapılan röportaj, 3, 5-6 Şubat 1990.

Milliyet, "Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor, 200 Irkdaşımızın Ruslara Tesliminin Hikâyesi", 29 Nisan 1952.

New York Daily Times, "Latest Intelligence, Senate"**,** December 13, 1851.

Son Saat, "Memduh Tezel 160 Mültecinin Ruslara Teslimini Anlatıyor", 15 Nisan 1950.

Son Saat, "Rus'lara Teslim Edilerek Ölüme Verilen 160 İnsan", 14 Nisan 1950, s. 1-2.

İnternet Siteleri

https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/Toolkit-files/08-58296_tool_7-9.pdf (18.11.2015).

http://www.kadirdikbas.com/boraltan-koprusu-katliami-kizil-ordu-1945ten-ders-alinmali/ (23.11.2015).

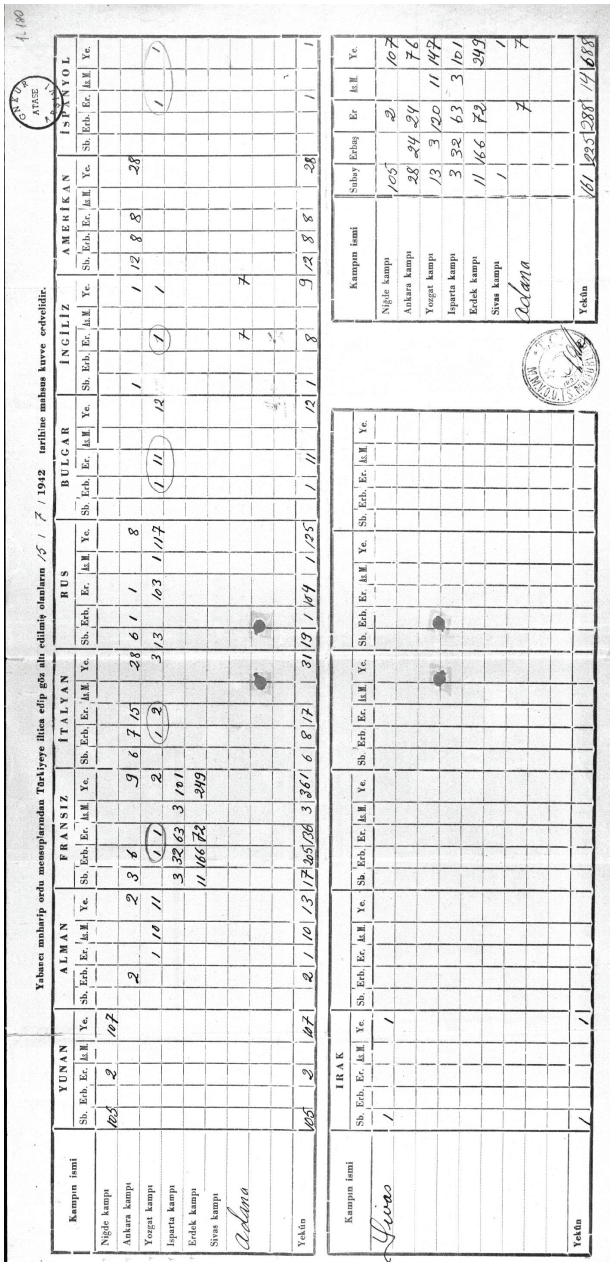
http://www.cumhuriyetarsivi.com/monitor/index.xhtml (01.10.2015).

http://www.zerkalo.az/o-kom-govoril-erdogan/ (08.01.2016).

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bati&arama=kelime&guid=TDK.BATI.575a83-003b1758.94903790 (10.06.2016).

Levent Şahverdi Arşivi

EK-I. 1942 yılı Temmuz ayında Türkiye'de *enterne* edilerek kamplara yerleştirilmiş asker mültecileri gösterir cetvel. (**ATASE II. DSK,** 1942, Belge No: 1-032-2).

Yabancı ordu mensuplarından Türkiyeye iltica edip göz altı edilmiş olanların 15 / 7 / 1942 tarihine mahsus kuvve cedvelidir.

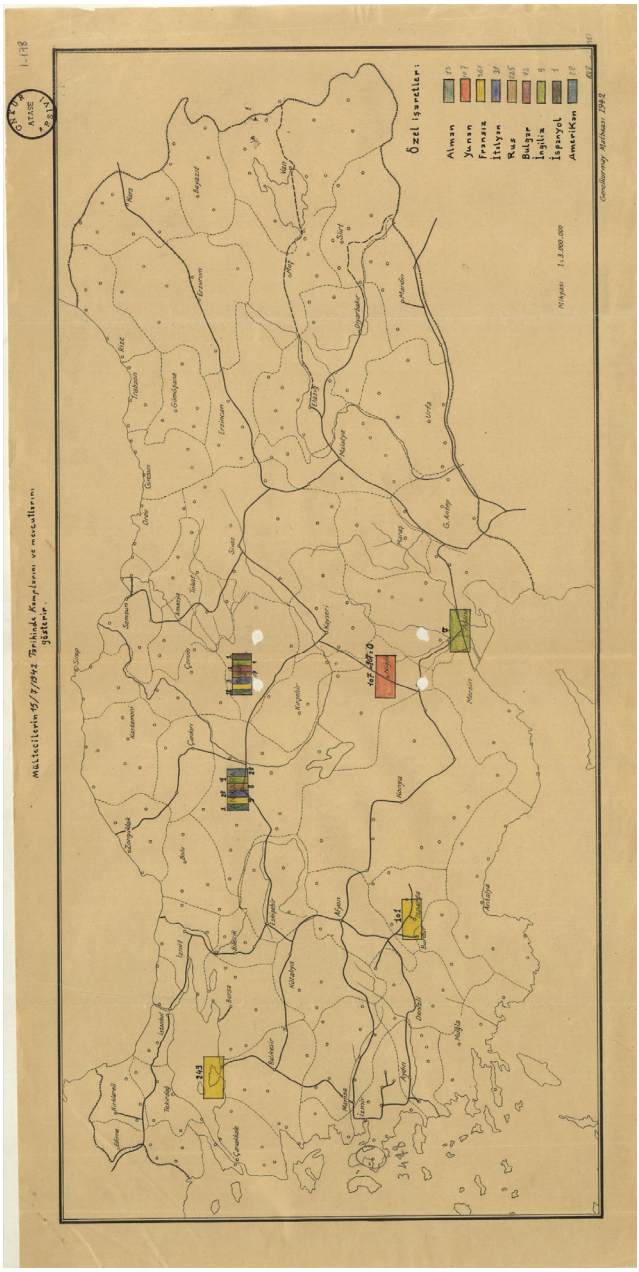
Kampın ismi	YUNAN			ALMAN			FRANSIZ			İTALYAN			RUS			BULGAR			İNGİLİZ			AMERİKAN			İSPANYOL		
	Sb.	Erb.	Er.	Sb.	Erb.	Er.	Sb.	Erb.	Er.	Sb.	Erb.	Er.	Sb.	Erb.	Er.	Sb.	Erb.	Er.	Sb.	Erb.	Er.	Sb.	Erb.	Er.	Sb.	Erb.	Er.
Niğde kampı	105		2																								
Ankara kampı					2			3	6		9	6	7	15		28	6	1	1			1	12	8	8		
Yozgat kampı					1	10		11			2		(1)	(2)		3	13		(1)	11		1					
Işparta kampı								3	32	63	3	101						163	1	117		12						
Erdek kampı								11	106	22		349															
Sivas kampı																											
Adana																			7			7					
Yekûn	105	2	2	1	13	12	3	26	106	3	361	6	8	172	31	19	1	163	1	125	1	11	12	1	8	9	12	8	8	28	1	1

Kampın ismi	IRAK			BULGAR			İNGİLİZ			AMERİKAN			İSPANYOL		
	Sb.	Erb.	Er.	Sb.	Erb.	Er.	Sb.	Erb.	Er.	Sb.	Erb.	Er.	Sb.	Erb.	Er.
Yozgat	1														
Yekûn	1														

Kampın ismi	Subay	Erbaş	Er	İ. M.	Ye.
Niğde kampı	105		2		107
Ankara kampı	28	24	24		76
Yozgat kampı	13	3	120	11	147
Işparta kampı	3	32	63	3	101
Erdek kampı	11	166	172		349
Sivas kampı	1				1
Adana			7		7
Yekûn	161	235	288	14	688

Levent Şahverdi Arşivi

EK-II. 1942 yılı Temmuz ayında Türkiye'de *enterne* edilerek kamplara yerleştirilmiş asker mültecilerin dağılımını ve kampların yerlerini gösterir harita. (**ATASE II. DSK,** 1942, Belge No: 1-031-1).

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

Yayın hayatına Kasım 1984 yılında başlayan Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, güz ve bahar olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır. Her yılın sonunda Derginin yıllık dizini ve 10 sayıda bir olmak üzere de genel dizini çıkarılır; uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Derginin Yayın Amacı

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk ve dünya tarihi kapsamındaki konular çerçevesinde, Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin bilgi ve belgelerle ilgili bilimsel araştırma ve çalışmaları yayımlayarak ulusal ve uluslararası düzeyde bilim dünyasıyla paylaşmaktır.

Derginin Konusu

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk ve dünya tarihi kapsamındaki konular çerçevesinde, Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin konuları ele alan yakın dönem tarih dergisidir. Derginin konusu, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin içine doğduğu siyasî, sosyo-ekonomik ve kültürel boyutlu ulusal ve küresel ortamı; beşeri ve sosyal bilimler bağlamında bilimsel ölçütlere göre inceleyen araştırmaları, değerlendirmeleri ve çalışmaları içermektedir.

Derginin İçeriğinde Yer Alacak Çalışmalar

- Alanında boşluğu dolduracak, araştırmaya dayalı özgün makaleler;

- İncelenen konuları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma, inceleme ve derleme yazıları;

- XIX. yüzyıldan günümüze değin Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ile ilgili konularda hazırlanan proje kapsamında geliştirilmiş araştırmalar;

Levent Şahverdi Arşivi

- Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, şahsiyet ve ilmi faaliyetleri tanıtan yazılar olmalıdır.

Gönderilecek yazıların, daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş bildiriler, yeni bilgi, belge ve yorum ilave edilmek kaydıyla ve yeni haliyle çalışmanın özgün olduğunun belirtilmesi koşuluyla yayımlanabilir.

Makalelerin Değerlendirilmesi

Gelen yazılar, yayın ilkelerine uygunluğu bakımından Yayın Kurulunca incelendikten sonra, alanında uzman iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır.

Yazar(lar), hakemlerin ve Yayın Kurulu'nun eleştiri, öneri ve düzeltmelerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçelerini bildirme hakkına sahiptirler. Yayıma kabul edilen ve edilmeyen makale/yazıların yazar(lar)ına bilgi verilir ancak makale/yazı metinleri iade edilmez.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanan yazıların telif hakkı Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'na devredilmiş sayılır. Telif hakkı, yazılı, görsel ve sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.

Yayımlanan makale/yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayımlanması kararlaştırılan makale/yazıların yazar(lar)ına ve hakemlerine, telif ve inceleme ücreti yayın tarihinden itibaren iki ay içerisinde ödenir. Ücret miktarı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Bağlı Kuruluşları Telif Hakkı, Yayın ve Satış Yönetmeliği'ne göre tespit edilir.

Yazım Dili

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin yazım dili Türkçe ve İngilizcedir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde, diğer dillerde yazılmış makalelere de -Yayın Kurulu kararıyla- yer verilebilir.

Yayımlanacak makalelerin Türkçe ve İngilizce özetleri de, yazarları tarafından tespit edilen anahtar kelimeler ile birlikte verilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazım Kuralları

Makalenin Yapısı

Makalenin genel olarak aşağıda belirtilen düzene göre sunulmasına özen gösterilmelidir:

1- Başlık, koyu karakterde büyük harflerle yazılmalıdır.

2- Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i (Latin/Türk harfleriyle); yazar ad(lar)ı, soyad(lar)ı büyük olmak üzere normal karakterde ortalanarak yazılmalı, yazarların görev yaptığı kurum ve e-posta adresleri dipnotta verilmelidir.

3- Özet (anahtar kelimeler eklenerek)

4- İngilizce başlık ve İngilizce özet (anahtar kelimeler eklenerek)

5- Makale, amaç, kapsam ve çalışma yöntemlerini belirten bir Giriş, ana metin bölümleri, Sonuç ve Bibliyografyayı içerecek şekilde düzenlenmelidir.

Özet

75 kelimeden az, 200 kelimeden fazla olmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce olarak ayrı ayrı yazılmalıdır. Özet, makalenin ana fikrini ve katkısını yansıtacak nitelikte olmalıdır. Özetin altında bir satır boşluk bırakılarak en az 4, en çok 8 anahtar kelime verilmelidir.

Ana Metin

Makale, A4 boyutunda kâğıtların üzerine bilgisayarda 1.5 satır aralıkla ve 12 punto Times New Roman yazı karakteri ile MS Word programında yazılmalıdır. Yazılar ortalama 3000-7000 kelimeden oluşmalıdır.

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve ana metinde düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere, yazıda ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.

Ana başlıklar büyük harflerle; ara ve alt başlıklar ise ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle ve koyu (bold) yazılmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Şekil, Çizelge ve Resimler

Şekiller, çizelgeler ve resimler birden başlayarak numaralandırılmalı ve açıklayıcı dipnotlara hemen altlarında yer verilmelidir. Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır.

Alıntılar

Alıntılar tırnak içinde verilmelidir. Beş satırı geçen alıntılar metnin sağından ve solundan 1,5 cm içeride ve 11 punto ile yazılmalıdır.

Kaynak Gösterme

Kaynaklar dipnot şeklinde yazılmalı, 10 punto ve tek aralık olmalıdır.

a- Kitap: Baş harfleri büyük olmak üzere önce yazarın adı, soyadı, kitabın adı **(koyu karakterde)**, (varsa) Cilt, yayınevi, yayın yeri ve tarihi ve sayfa numarası verilmelidir.

Örnek 1:

Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1999, s.18.

b- Makale: Baş harfleri büyük olmak üzere; yazarın adı, soyadı, makalenin adı (tırnak içinde), içinde yer aldığı yayının adı **(koyu karakterde)**, Cilt, Sayı, yayın tarihi (varsa), yayın yeri ve yılı, sayfa numarası verilmelidir.

Örnek 2:

Abdurrahman Bozkurt, "Gelibolu Yarımadası'nda İtilaf Bloğuna Ait Harp Mezarlıklarının İnşası ve Statüsü", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 84, Ankara 2013, s.57.

Çok yazarlı kitap ya da makalelere atıf yapılırken, ilk yazar adı belirtilmeli, diğerleri için vd. harfleri kullanılmalıdır. Ancak bibliyografyada bütün yazarların isimleri yer almalıdır.

Örnek 3:

İkiden fazla yazarlı: Durmuş Yalçın vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Cilt I, 7. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s.511.

Levent Şahverdi Arşivi

Mülakat ve röportaj tarzı görüşmeler, metin içinde ad-soyad ve tarih belirtilerek değinilmeli, ayrıca bibliyografyada da gösterilmelidir.

Tekrarlanan atıflarda; soyadı, eser kitap ise **a.g.e.,** makale ise a.g.m., yazılmalı ve sayfa numarası eklenmelidir.

Saray, **a.g.e.,** s.82.

Bozkurt, a.g.m., s.5.

Kaynakça

Yazar soyadlarına göre ve alfabetik olarak sırayla yazılmalıdır.

a- Kitap: Yazar(lar)ın soyadı, adı, kitabın adı (Koyu Karakterde), yayınevi, yayın yeri ve tarihi.

Örnek 4:

Bayındır Uluskan, Seda, **Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

b- Süreli Yayın: Yazar(lar)ın soyadı, adı, makalenin başlığı (tırnak içinde), süreli yayının tam adı **(koyu karakterde)**, Cilt, Sayı, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Örnek 5:

Tokluoğlu, Ceylan, "Ziya Gökalp: Turancılıktan Türkçülüğe", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt XXVIII, Sayı 84, Ankara, 2013, s.103-142.

c- Bildiri: Yazar(lar)ın soyadı, adı, bildirinin başlığı (tırnak içinde), sempozyumun veya kongrenin adı, düzenlendiği yerin adı, düzenlenme tarihi, **Bildiriler,** varsa editör(ler)in adı, Cilt, basımevi/yayınevi, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Örnek 6:

Şimşir, Bilal N., "Atatürk ve Avusturalya", **Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi,** Ankara, 12-16 Kasım 2007, **Bildiriler,** Cilt I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s.35-73.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazıların Gönderilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanmak üzere yayın ilkelerine uygun olarak hazırlanmış yazılar, bir nüshasında yazarın tanıtıcı bilgileri (ad-soyad, kurum, telefon, e-posta vb) olmak üzere 3 (üç) nüsha halinde CD kaydı ile birlikte aşağıdaki adrese gönderilir. Yazarlar Yayın Kurulu'nca, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabileceğini kabul etmiş sayılırlar.

YAZIŞMA ADRESİ

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı

Ziyabey Cad. No:19 Balgat – Çankaya / ANKARA

Tel: (0 312) 285 65 11 – 285 55 12 – 284 34 18

Belgegeçer: (0 312) 285 65 73

E-mail: dergi@atam.gov.tr • **Web:** http://www.atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi

PUBLICATION PRINCIPLES
OF THE JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

The Journal of Atatürk Research Center which began publishing in November, 1984 is published in two issues per year in Spring and Autumn. At the end of each year, the annual index and once in 10 issues, a general index are published and sent to international index institutions and subscribers in one month dating from the day they are published.

Publication Purpose of the Journal

Within the frame of topics as part of Turkish and world history since the second half of the 19th century, the aim is to share the scientific researches and studies about the information and documents relating to Turkish History, Atatürk and Republic of Turkey with science world by publishing on both national and international levels.

Topics of the Journal

Journal of Atatürk Research Center, within the frame of topics as part of Turkish and world history since the second half of the 19th century, is a contemporary history journal in which a wide range of topics relating to "Turkish History", "Atatürk" and "Republic of Turkey" are handled. The Journal includes the researches, evaluations and studies which inspect the political, socio-economic and cultural dimensional national and global atmosphere which Atatürk and the Republic of Turkey were born into according to scientific criteria in terms of humanities and social sciences.

Studies to Take Place in the Context of the Journal

They should be:

- Original articles, filling the gap in their field, based on research

- Research, review and compilation articles which evaluate and criticize the reviewed subjects according to a rich bibliography and put forward new and noteworthy opinions.

Levent Şahverdi Arşivi

- Developed researches within the scope of projects about Turkish History, Atatürk and Republic of Turkey History since the 19th century.

- Articles promoting the works, personage and scientific events about National Struggle and Republic of Turkey

Articles which will be sent should not be published elsewhere previously or accepted for publication. Papers presented in a scientific congress previously can be issued providing they are added new information, document and review, and stated as original with their new edition.

Evaluation of articles

After looking for the eligibility of the principles of the Editorial Board, incoming articles are sent to two referees expert in their field. In case of one of the reports is positive and another negative, the article can be sent to a third referee. Names of the referees are kept confidential and reports are kept for five years. The author(s) takes into account the corrections and suggestions of the referees and the Editorial Board. If they disagree, they have right for justification report. They give information to the author of articles / writings shall be accepted or not for publication, but the article / writing texts will not be refunded.

The copyright of the published articles in the Journal of Atatürk Research Center shall be turned over Department of Atatürk Research Center. The copyright also includes to be published in the written, visual and virtual environment.

Responsibility of the published articles/writings belongs to their authors. Text and photos can be cited by stating the source.

Copyright and investigation fees are paid within two months from the date of publication to author(s) and referees of the articles/writings agreed for publication. The amount of the fees is fixed according to the Copyright, Publishing and Sales Regulations of "Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History" and related institution.

Official Language

The official language of Journal's Atatürk Research Center is English and Turkish. However, articles written in other languages can be allowed by the deci-

Levent Şahverdi Arşivi

sion of the Editorial Board providing that they do not exceed one-third of each issue of the journal.

English and Turkish summary of the published articles can be given with the keywords determined by their authors.

Spelling Rules

Structure of the article

In general, the article must be taken into the order specified below:

1. The title should be written in bold capital letters.

2. Author name(s) and address(es) should be written by the Latin/Turkish Alphabet ; author's name(s) and surname(s) should be written in normal character and set in the midst; authors' institution and e-mail address should be given in the footnote.

3. Abstract (with keywords)

4. English title and abstract in English (with keywords)

5. An introduction should indicate article, purpose, scope and methods of work and sections of the main texts should be arranged to include Conclusion and Bibliography.

Abstract

The abstract should have no more than 200 words or less than 75 words and it should be written separately in Turkish and English. The abstract should reflect the contribution and the main idea of the article. Minimum 4 and maximum 8 keywords should be given by leaving one blank line below the summary.

Main text

The article should be written in MS Word Program with an A4 size sheets with 1.5 line spacing and 12pt Times New Roman font. Article length should be 3000-7000 words.

Levent Şahverdi Arşivi

Section Headings

The main heading, headings and sub-headings can be used to determine the structure and to ensure an orderly transfer of information in the main text.

The main heading should be written in capital letters; the first letters of headings and sub-headings should be in capital letters and bold.

Figures, Tables and Pictures

Figures, tables and pictures should be numerated beginning with one and the footnotes should be given beneath them. Figures, tables and pictures should not exceed 10 pages.

Citations

Citations should be in quotes. The citations passing five-line should be formatted left and right 1.5 cm and written in 11 pt.

References

References should be written in the form of a footnote, and should be 10 pt. with one line space.

a-Book: *Author's name and surname should be written in capital letters;* title in bold, (if any) Volume, publisher, date and place of publication and page numbers of the book should be given.

Abdurahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk (The Leader of National Independence and Modernization)**, Atatürk Research Center Publication's, Ankara 2002, p. 130.

b-Article: *Author's name and surname should be written in capital letters; title of article should be in quotes; name in bold , Volume, Number, publisher, date(if any), place, year and page numbers of the publication should be given.*

Mehmet Ali Beyhan, "The Literature of Reforms and Depressions: The Era of Selim III and Mahmut II", **Literature Journal of Research on Turkey**, Volume I, Issue II, Istanbul 2003, p. 57.

Levent Şahverdi Arşivi

In the repeated references : surname should be written; if work is a book, you should write **ibid** but if work is an article you should write **ibid**; page number should be added.

Çaycı, **ibid,** p. 11.

Beyhan, **ibid,** p. 60.

Bibliography

Bibliography should be put in alphabetical order by last names of authors.

a- Book: Author's (s') surname, name, the book's title, publisher, place and date of publication.

Abdurahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk (The Leader of National Independence and Modernization)**, Atatürk Research Center Publication's, Ankara 2002.

b- Periodical: Author's (s') surname, name, title of article (in quotes), periodical's full name, Volume, Number, place and date of publication, page range.

Mehmet Ali Beyhan, "The Literature of Reforms and Depressions: The Era of Selim III and Mahmut II", **Literature Journal of Research on Turkey**, Volume I, Issue II, Istanbul 2003, p. 57-99.

c- Report: Author's (s') surname, name, title of declaration (in quotes), symposium's or congress' name, name of organization place, date of issue, **Declarations**, (if any) editors' name, Volume, printing house/publishing house, place and date of publication, page range.

Beyhan, Mehmet Ali, "Ziya Gökalp's Understanding of History and His Work Entitled History of Turkish Civilization", Istanbul University Faculty of Letters Department of Sociology, Commemoration Meeting of Ziya Gökalp on His 130th Birthday March 23, 2006, **Istanbul University Faculty of Letters Journal of Sociology,** Istanbul 2007, p. 47-61.

Levent Şahverdi Arşivi

Submission of Writings

The writings prepared in accordance with the principles of publishing articles to be published in Journal of Atatürk Research Center are sent 3 (three) copies, one of them includes author's identifying information (name, institution, phone, e-mail, etc.), along with CD recording to address below. According to Authors Editorial Board, they are deemed to have accepted that minor corrections can be made.

CONTACT INFORMATION

Department of Atatürk Research Center

Ziyabey Caddesi No:19 Balgat - Çankaya / ANKARA

Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 - 284 34 18

Fax: (0 312) 285 65 73

e-mail: dergi@atam.gov.tr • **web:** http://www.atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi